

YAKIN DOĞU ÜNİVERSİTESİ NEAR EAST UNIVERSITY

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ **JOURNAL of SOCIAL SCIENCES**

cilt VI volume

sayı 1 nisan 2013 april number 1

YAKIN DOĞU ÜNİVERSİTESİ NEAR EAST UNIVERSITY

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

cilt VI volume

sayı 1 nisan 2013 april number 1

Editör - Editor

Aykut Polatoğlu

Yardımcı Editör - Assistant Editör

Ali Dayoğlu

Yazı Kurulu - Editorial Board

Nilgün Abisel

Çelik Aruoba

Ebru Çakıcı

Ali Dayoğlu

Ümit Hassan

Aykut Polatoğlu

Danışma Kurulu - Editorial Advisory Board

Prof.Dr. Şinasi Aksoy - Lefke Avrupa Üniversitesi

Prof.Dr. Uğurcan Akyüz - Yakın Doğu Üniversitesi

Prof.Dr. Meliha Altunışık - Ortadoğu Teknik Üniversitesi

Prof.Dr. Çelik Aruoba - Yakın Doğu Üniversitesi

Prof.Dr. Fulya Atacan - Yıldız Teknik Üniversitesi

Prof.Dr. Korkut Boratav - Ankara Üniversitesi

Doç.Dr. Eero Elfvengren - National Defense University (Finland)

Prof.Dr. Olavi Falt - University of Oulu (Finland)

Prof. Dr. Haldun Güllalp - Yıldız Teknik Üniversitesi

Prof.Dr. Ümit Hassan - Yakın Doğu Üniversitesi

Prof.Dr. Norman Itzkowitz - Princeton University (USA)

Prof.Dr. Raşit Kaya - Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Prof.Dr. Fuat Keyman - Koç Üniversitesi

Prof.Dr. Barbara Kellner Heinkle - Freie Universität Berlin (Germany)

Prof.Dr. Bilsay Kuruç - Ankara Üniversitesi

Prof.Dr. İlber Ortaylı - Galatasaray Üniversitesi

Prof.Dr. Aykut Polatoğlu - Yakın Doğu Üniversitesi

Prof.Dr. Oliver Richmond - University of St. Andrews (UK)

Doç.Dr. Julian Saruin - University of Sussex (UK)

Prof.Dr. Gencay Şaylan - Ankara Üniversitesi

Prof.Dr. Taner Timur - Ankara Üniversitesi

Prof.Dr. Vamık Volkan - University of Virginia (USA)

Yayınlanması istenilen yazılar ve yayın ile ilgili iletişim;

Abonelik ve reklam talepleri ile ilgili iletişim için adres/

Manuscripts and all editorial correspondence;

Subscription and advertising enquiries should be addresses to/

Prof.Dr. Aykut Polatoğlu

YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi Editörü

Yakın Doğu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Lefkoşa / Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti

(Editor, NEU Journal of Social Sciences

Near East University, Faculty of Economics and

Administrative Sciences

Nicosia / Northern Cyprus)

Kapak Tasarım - Uygulama

Erdal Aygünç - YDÜ Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi

YDÜ Sosyal Bilimler Dergisinde ileri sürülen görüşler ve gerçeklere ilişkin ifadeler tamamen yazarlara aittir ve dergide yayınlanmış olması bu görüş ve ifadelerin editör ya da Yakın Doğu Üniversitesi tarafından benimsendiği anlamına gelmez.

Statements of fact or opinion appearing in the *NEU Journal of Social Sciences* are solely those of the authors and do not imply endorsement by the editor or NEU.

Tüm yayın hakları saklıdır. Bu derginin hiç bir bölümü yazılı ön izni olmaksızın hiçbir biçimde ve hiçbir yolla yeniden üretilemez ve dağıtılamaz.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced and disseminated in any means without the prior written permission of the Near East University.

Baskı: Yakın Doğu Üniversitesi

Fiyatı: 20 TL.

Abone Bedeli / Yıllık: 35 TL.

Hesap No: YDÜ Bank 11-304-455

e posta: sosbilder@neu.edu.tr

YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi hakemli bir dergidir ve **ECON Lit**, **ULAKBİM**, **Sociological Abstracts** ve **Worldwide Political Science Abstracts** kapsamındadır.
NEU Journal of Social Sciences is a refereed journal and covered by **Econ Lit**, **Sociological Abstracts** and **Worldwide Political Science Abstracts**.

YDÜ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ**İÇİNDEKİLER / CONTENTS**

Aykut POLATOĞLU	Başkanlık Sistemi ve Türkiye’de Uygulanabilirliği Üzerine Düşünceler (“Egemenlik Kayıtsız Şartsız Başkanındır” mı olsun isteniyor?)-----2
Betül Dilara ŞEKER Murat BOYSAN	İranlı Geçici Sığınmacıların Kültürleşme Tercihlerinin Demografik Özelliklere Göre İncelenmesi----- 18
Dilek Özhan KOÇAK Orhan Kemal KOÇAK	Digitalized Memory, Forgetting and the Loss of Social Memory----- 40
Erhan AYAZ	Arap Baharı Sonrası Dönemde Avrupa Birliği’nin Orta Doğu ve Akdeniz Politikalarının Geleceği ve Türkiye’nin Rolü----- 60
Hasan SEN	Futbolun Değişen Yapısı Üzerine Sosyolojik Bir Analiz----- 88
İsmail BAKAN Tuba BÜYÜKBEŞE Burcu ERŞAHAN	Katılımcı Karar Verme ile Çalışanların İşe Yönelik Davranışları Arasındaki İlişki: Bir Alan Araştırması ----- 107
Nahit Erdem KÖKER	Sosyal Sorumluluk Faaliyetlerinin Kurumların Dış Çevreleri Tarafından Algılanması: Ampirik Bir Araştırma ----- 140
Nihan ÖZGÜVEN	Hedonik Tüketim ile Cinsiyet ve Gelir Değişkenleri Arasındaki İlişkinin Analizi ----- 169
Onur SUNAL	The Financial Outlook of Turkish Social Security System: Can Social Security Deficits Be Alleviated? ----- 181
Turgut TÜRSOY	Forecasting Economic Growth Rate: the Case of North Cyprus----- 193

BAŞKANLIK SİSTEMİ VE TÜRKİYE’DE UYGULANABİLİRLİĞİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER ("Egemenlik Kayıtsız Şartsız Başkanındır" mı olsun isteniyor?)

Aykut POLATOĞLU*

ÖZET

Bu çalışma son yıllarda Türkiye gündemini meşgul eden "Başkanlık Sistemi" tartışmalarına açıklık getirmeyi amaçlamaktadır. Bunu yaparken Başkanlık Sistemi öncelikle sistemin gereği gibi uygulandığı tek ülke olan Amerika Birleşik Devletleri'nin deneyimleri çerçevesinde irdelenmekte, daha sonra Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde çalışmalarını sürdüren Anayasa Uzlaşma Komisyonuna verdiği öneri doğrultusunda, getirilmek istenilen Başkanlık Sisteminin özellikleri ve önerinin kabul edilmesi durumunda ortaya çıkacak durum tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Başkanlık Sistemi, Kuvvetler Ayrımı İlkesi, Başkan, Yürütme Organı, Yasama Organı, Yargı Organı.

ABSTRACT

THOUGHTS ON THE APPLICABILITY OF PRESIDENTIAL SYSTEM IN TURKEY (Is it going to be "Sovereignty Unconditionally Belongs to the President"?)

This study aims to bring some clarification to the "Presidential System" arguments which is occupying Turkish public opinion in recent years. In doing this, firstly the Presidential System is elaborated in view of the experiences of the United States of America, the only nation where the system is properly in effect. Then, the proposal given to the Rapprochement Commission on Constitution, presently working at the Turkish Grand National Assembly, by Adalet ve Kalkınma Partisi (the political party in power) regarding the Presidential System is elaborated and possible outcomes, in the event of its acceptance, is evaluated.

Keywords: Presidential System, President, Principle of Separation of Powers, Executive Branch, Legislative Branch, Judiciary.

* Prof. Dr., Yakın Doğu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi (apolatoglu@neu.edu.tr)
YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi, C. VI, No. 1, (Nisan 2013)

Giriş

Siyasi iktidarın son yıllarda sık sık telaffuz ettiği “Başkanlık Sistemi”, Adalet ve Kalkınma Partisi’nin (AKP) Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde (TBMM) çalışmalarını sürdüren Anayasa Uzlaşma Komisyonu’na verdiği öneri ile soyut bir kavram olmaktan çıkıp somut bir öneri haline gelmiştir. Başkanlık Sistemi’nin Türkiye gündemine taşınmasının görünürdeki ve telaffuz edilen temel nedeni, bu sistemin benimsenmesi ile birlikte Türk Kamu Yönetiminin verimlilik ve etkililiğinin artırılacağı savıdır. Başkanlık sistemi Türk Kamu Yönetiminde yaşanan sorunlara bir çözüm olabilir mi? Kamu yönetiminin verimliliği ve etkililiği bu sistemin uygulanması ile artırılabilir mi? Bu sorulara doğru ve anlamlı bir yanıt verebilmek için, başkanlık sisteminin başarı ile uygulandığı ülkede, sistemin hangi koşullar içinde başarılı olduğunun ve Türkiye’de hangi koşullar içinde uygulanacağını irdelenmesi ve eğer Türkiye başkanlık sistemine geçecekse Türk Kamu Yönetiminde nelerin değiştirilmesi gerektiğinin ortaya konması gerekir. Böylesine bir karşılaştırmalı çalışma yapılmadan, başkanlık sistemi benimsenecek olursa sistem gereği gibi çalışmayacak, kamu yönetiminde yaşanan sorunlara çözüm getirmediği gibi tam tersine yeni ve onarılması mümkün olmayan sorunlar yaratacaktır. Bu yazının amacı başkanlık sistemini, sistemin uygulandığı tek ülke olan Amerika Birleşik Devletleri’nin (ABD) deneyimleri çerçevesinde irdelemek ve AKP önerisi doğrultusunda Türkiye’de uygulanabilirliğini değerlendirmektir.

ABD BAŞKANLIK SİSTEMİ

ABD başkanlık sistemi irdelenirken öncelikle belirtilmesi gereken olgu, ABD’nin bir federal devlet olduğu ve federal devlet temellerinin 1776 Bağımsızlık Bildirgesi (*The Declaration of Independence*) ve 1789 Anayasası ile atıldığı gerçeğidir. Bağımsızlık Bildirgesi ile Büyük Britanya Krallığı’ndan ayrı olarak bağımsızlıklarını ilan eden Onüç Koloni bir federal devlet kurmuşlar ve federal devletin temellerini 1789 Anayasası ile atmışlardır. Dünyanın en kısa yazılı anayasası olan (tamamı 7 madde) ABD Anayasası’nın odak noktası “kuvvetler ayrılığı” ilkesidir. Bilindiği gibi, bugünkü anlamıyla ilk kez Fransız düşünür Montesquieu tarafından ortaya atılan kuvvetler ayrılığı ilkesi, iktidar gücünün/yetkisinin devletin kurumları (yasama, yürütme ve yargı) arasında dağıtılmasını, yasama, yürütme ve yargı güçlerinin birbirinden ayrı ve bağımsız olmasını ifade eder. Bu ilkeye göre devletin bu üç kurumundan hiç biri diğerlerinden daha fazla güce sahip değildir ve hiç bir birey bu üç kurumun bir tanesinden fazlasında üye olarak bulunamaz.

Kuvvetler ayrılığı ilkesinin tam anlamıyla yürürlükte olduğu ABD başkanlık sisteminde bu ilke aynı zamanda, dilimizde yaygın olarak bilinen şekliyle, “fren-denge” (*checks and balances*) olarak tanımlanmaktadır. Bu ilkeye göre devletin bu üç kurumundan her biri kendi alanını düzenlemeye yetkili olduğu gibi diğer iki kurumun düzenlenmesine ilişkin bazı yetkilere de sahiptir. Bir başka deyişle, yasama, yürütme ve yargı bağımsız kurumlar olarak kendi iç düzenlemelerini yapmaya yetkili oldukları gibi her biri diğerleri üzerinde de bazı düzenleme yetkilerine sahiptirler.

ABD sisteminde iktidar gücü sadece yasama, yürütme ve yargı arasında dağıtılmamış, buna ek olarak ABD Anayasası, kasıtlı olarak, bu kurumlarda görev yapacakların görev sürelerinin birbirlerinden farklı olmasını öngörmüştür. Başkanın görev süresi 4 yıl, senatörlerin görev süresi 6 yıl, milletvekillerinin görev süresi 2 yıl, Yüksek Mahkeme (*Supreme Court*) üyelerinin görev süresi ise ömür boyu olarak belirlenmiştir. Fren-denge mekanizması iktidar gücünün kullanılmasına sınırlamalar getirirken, her üç kurumda görev yapacakların görev sürelerinin birbirinden farklı olması hızlı siyasal değişimlere karşı bir fren mekanizması olarak çalışmaktadır.

Başkan (Yürütme)

ABD’nin kurucuları (*founding fathers*) federal sistemi kurma aşamasında İngiltere’de hüküm süren monarşik sisteme benzer bir siyasi sistem kurmaktan kaçındıkları için başkanlık (yürütme) uzun bir süre görece oldukça zayıf kalmıştır. Ancak 20. Yüzyılda federal bürokrasinin ve ordunun süratle büyümesi ABD Başkanını pek çok siyasi sistemde görülemeyecek güce ve önemli role sahip bir birey konumuna getirmiştir.

Başkan devletin ve hükümetin başı olduğu gibi ordunun da başkomutanıdır. Yürütmenin başı olan Başkana, Anayasa ulusal sorunları yönetmek ve federal hükümetin işleyişini sağlamak için geniş yetkiler vermiştir. Başkan iç işleyişi etkileyecek başkanlık kararnameleri düzenleyebilir. Başkan, Kongre’nin kabul ettiği yasaları imzalar ve/veya veto edebilir. Başkanın vetosunu geriye çevirmek için hem Senato, hem de Temsilciler Meclisinde 2/3 çoğunluk gerekir. Başkan Senato’nun tavsiyesi ve onayıyla uluslararası anlaşmalar imzalayabilir. Yabancı ülkelere gönderilecek elçi adaylarını belirler ve yabancı devlet temsilcilerini kabul eder. Başkanın Kongre seçimlerini yenilemek ya da özel seçim istemek yetkisi yoktur.

Başkan yürütme organının başıdır ancak federal kanunların uygulanması, ulusal ve uluslararası alanlarda çeşitli yönetsel işlemlerin yürütülmesi Kongre tarafından belirlenmiş olan federal yürütme birimleri/departman (*federal executive departments*) tarafından gerçekleştirilir. Federal yürütme birimlerinin başındaki yöneticileri başkan seçer ancak yöneticiler Senato'nun onayından sonra göreve başlarlar. Federal hükümet başkan, başkan yardımcısı ve 15 federal yürütme biriminden oluşur. Kendilerine Sekreter denilen, federal yürütme birimlerinin başındaki 15 kişiden oluşan bu danışmanlar grubuna Başkan'ın "Kabinesi" denilir. Ancak bu parlamenter sistemlerdeki kabine gibi görülmemelidir çünkü parlamenter sistemlerde olduğu gibi çok sık toplanmaz ve kolektif hareket etmez. Departman Sekreterleri klasik bakanlar değil Başkan'ın danışmanlarıdır. Başkan departman sekreterleri dışında federal hükümetin çeşitli birimlerinde görev yapan yaklaşık 3000 kamu personelini atama yetkisine sahiptir, ancak bunların 1/3 Senato'nun onayından sonra göreve başlayabilir.

Yasama

Kongre denilen yasama organı biri **Senato**, diğeri **Temsilciler Meclisi** (*House of Representatives*) olmak üzere iki meclisten oluşur. Üst meclis olarak nitelendirilen Senato 6 sene için seçilmiş 100 senatörden (nüfusuna bakılmaksızın her eyaletten 2 senatör seçilir) oluşur. Senato üyelerinin 1/3 her iki senede bir yenilenir. Herhangi bir senatörün 6 senelik dönemini doldurmadan ölmesi ya da emekliye ayrılması durumunda, senatörün seçildiği eyaletin valisi yapılacak ilk seçimlere kadar senatörlük görevi yapacak adayı belirler.

Temsilciler Meclisi her biri bir seçim bölgesini (*congressional district*) temsil eden ve iki sene için seçilen 435 milletvekilinden oluşur. Bir milletvekilinin 2 senelik görev süresini doldurmadan ölmesi ya da emekliye ayrılması durumunda boşluğu doldurmak için özel seçim yapılır.

Senato ve Temsilciler Meclisinin kendilerine özgü yetkileri ve güçleri vardır. Başkanın yapacağı önemli atamalarda Senato'nun tavsiyesi ve onayı alınmak zorundadır. Temsilciler Meclisi vergi gelirlerinin artırılması için her türlü yasa önerisi yapabilir ancak tasarıların yasalaşması için her iki meclisin de kabul etmesi gerekir.

Yargı

ABD yargı sistemin en üstünde Yüksek Mahkeme (*Supreme Court*) bulunur. Yüksek Mahkeme federal hükümet ile ilgili uyuşmazlıklar, eyaletler arası uyuşmazlıklar, anayasanın yorumlanması gibi konularda yetkilidir. Anayasaya aykırı yasaları ve yönetsel işlemleri iptal etmek yetkisine sahiptir. Yüksek Mahkemede 9 yargıç görev yapar. Yüksek mahkemede görev yapacak yargıç adayını ABD Başkanı belirler ve atama Senato onayı ile gerçekleşir.

Yüksek Mahkeme üyeleri yasalara aykırı davranmadıkça ömür boyu görev yapacakları için, yargıçların tarafsızlığı çok önemli bir olgudur ve atama işlemi öncesi adaylar çok titiz ve detaylı bir değerlendirme sürecine tabi tutulur. Öncelikle FBI aday gösterilen kişinin geçmişini araştırarak bir rapor hazırlar ve bu rapor Senato Adli Kurulu'na gönderilir. Senato Adli Kurul'u adayın Yüksek Mahkeme üyeliğine uygun olup olmadığını belirlemek için adli ve kişisel kayıtlarını değerlendirir. Bu değerlendirmeden sonra Senato Adli Kurulu adayı sorgulamak için özel bir oturum düzenler ve bu oturumda adaya adli geçmişi, siyaset felsefesi, ideolojik yönelişleri ve uygun buldukları başka her konu hakkında sorular yöneltir. Genellikle bir kaç gün süren bu sorgulamadan (mülakattan) sonra bir oylama yapılır ve oylama sonucu bir rapor ile senatoya iletilir. Senato bu raporu aldıktan sonra kendi özel oturumunu düzenler ve adayı sorgulayabilir. Sorgulama sonrasında Senato'da oylama yapılır ve 51 olumlu oy alan aday Yüksek Mahkeme üyesi olarak atanmış olur.

Yüksek Mahkemenin altında Federal Temyiz Mahkemeleri ve onların altında da Federal Bölge Mahkemeleri yer alır. Federal adli sistemin dışında her eyaletin kendi adli sistemi bulunmaktadır. Amerikan yargı sisteminin bir özelliği federal yargıçların atama ile göreve getirilmelerine karşın eyaletlerde yargıçların genellikle seçimle göreve getirilmeleridir. Eyaletlerin % 87'sinde yargıçların tümü seçimle belirlenir.

Siyasi Partiler ve Seçimler

ABD Anayasası siyasi partilere ilişkin herhangi bir düzenleme getirmez. Bunun temel nedeni kurucuların (*founding fathers*) Amerikan siyasetinin partizan olmaması niyetleridir. Kurucular iç siyasi çekişmelerin yaratacağı tehlikelere özellikle dikkat çekmişlerdir. Kuruculardan Alexander Hamilton (*Federalist Papers 9*) ve özellikle James Madison (*Federalist Papers 10*) "İç Çekişme ve İsyanlara Karşı Birlik bir Koruma Aracıdır" (*The Union as a Safeguard Against Domestic*

Faction ans Insurrection) başlığı altında, 13 koloninin bir araya gelerek kuracağı Birliğin (Federal Devlet), iç çekişme ve isyanlara karşı korunabilmesi için gerekenleri tartışmışlar ve siyasi partilerin yaratacağı tehlikelere dikkat çekip, önlemler getirmeye çalışmışlardır. Siyasi partilere karşı olmalarına rağmen kurucular, cumhuriyetçi bir toplumda olması gereken özgürlüklerin bir yan ürünü olarak siyasi partilerin ortaya çıkacağından emindiler. İlk ABD Başkanı George Washington Başkan seçildiğinde ve başkanlık ettiği süre içinde hiç bir partinin üyesi olmamıştır. George Washington zıtlasma (çekişme) ve tikanıklık yaratacağı endişesi içinde siyasi partilerin kurulmamasını ümit ediyordu. O'na göre parti ruhu (bilinci) insan doğası için doğaldı ve bu anlamda bir değeri olabilirdi. Özgür ülkelerde, siyasi partilerin hükümet tasarruflarını kontrol eden yararlı denetim araçları olduğu ve özgürlük ruhunu canlı tutmaya hizmet ettiği fikrinin belirli sınırlar içinde doğru olabileceğini kabul ediyordu, ancak doğası gereği parti ruhu (bilinci) yeterince güçlüydü ve gücü teşvik ederek kuvvetlendirmek tehlikeli olacaktı. Bu görüşlerine rağmen iki partili Amerikan sisteminin ortaya çıkmasında, aralarında Madison ve Hamilton'un da bulunduğu George Washington'un yakın çevresindeki danışmanları önemli bir rol oynamıştır.

Diğer demokratik ülkelerden farklı olarak, Amerikan siyasal sisteminde siyasi partiler diğer demokratik ülkelerdeki partilere göre daha gevşek (zayıf) örgütlerdir. İki büyük Amerikan partisinin (*Democratic Party* ve *Republican Party*) üyelerini, etkinliklerini ya da politikalarını denetleyen ulusal düzeyde biçimsel örgütleri yoktur. Bu nedenle bir Amerikalının ben Demokratik ya da Cumhuriyetçi Partinin üyesiyim demesi bir Türk vatandaşının ben AKP ya da CHP'nin üyesiyim demesinden çok farklıdır. ABD de bir kimsenin ben filanca partinin üyesiyim diyerek, parti üyesi olduğunu telaffuz etmesi üyelik için yeterlidir. Ancak Türkiye'de partiye kayıt olarak üye olmak gerekir. ABD de parti üyeliği kişi bir yere seçilmek istediğinde bir ölçüde resmiyet kazanır. Eyaletlerin çoğunda bunun anlamı, kişinin belirli bir partiden, belirli bir pozisyona seçilmek için aday olduğunu beyan ederek partinin düzenleyeceği ön seçimde yer almak niyetinde olduğudur. Görüleceği gibi Amerikan siyasi partilerinin merkezi örgütlenmeleri ve denetimleri zayıftır. Bir Amerikan partisi, parti çoğunluğu ile aynı görüşü paylaşmayan ya da parti üyesi olduğunu iddia ettiği halde aktif olarak parti hedeflerine karşı etkinliklerde bulunan bir kişinin ön seçimlerde kazanmasını, ön seçime katılanlar o kişiye oy verip onu seçiyorlarsa, engelleyemez.

Federal düzeyde iki büyük partinin her birinin Ulusal Komiteleri vardır. Ulusal komiteler, özellikle başkanlık seçimleri sırasında seçim kampanyası için bağış toplamak ve kampanya etkinlikleri için merkezi bir üs olmak görevlerini

üstlenirler. Partilere göre bu ulusal komitelerin kompozisyonu değişiklik gösterir, ancak ulusal komiteler genellikle eyalet partilerinden gelen temsilcilerden oluşur. Belirtilmesi gereken önemli bir olgu ise ulusal komiteler parti üyelerinin etkinliklerini etkileyip onları yönlendirecek güce sahip değildirler. Bütün bu zayıf örgütlenmeye rağmen seçimler hala partiler arasında ulusal bir yarışma olarak resmedilir. Amerikan siyasi partileri zayıf örgütlenmelerine rağmen seçimler sırasında görünür hale gelirler ve başkanlık seçimlerinde adaylar partilerinin fiili (*de facto*) liderleri olurlar.

Burada önemle vurgulanması gereken bir olgu, Amerikan siyasi partilerinin seçimlerde parti adayı olarak yarışacak adayların belirlenmesinde aktif ve belirleyici bir rol oynamadıkları gerçeğidir. Aday adayları arasından kimin partinin resmi adayı olacağına yapılan ön seçimde parti üyeleri ya da ben bu partinin üyesiyim diyen seçmenler karar vermektedirler. Çoğunluk esasına dayalı dar bölge seçim sisteminin uygulanması ve partilerin adaylarını ön seçimler aracılığıyla belirlenmesi, seçmenler ile milletvekilleri arasında güçlü bir bağ kurulmasına ve seçmenlerin partiler değil adaylar arasından seçim yapmasına olanak tanımaktadır. Ön seçimler aracılığıyla aday belirlendiğinde kuşkusuz parti o adayı desteklemektedir.

Amerikan seçimlerinde seçmenler belirli bir partiye oy vermekten çok adaya oy verirler, bunun sonucu olarak seçilenler de yasama organında sorumluluklarını yerine getirirken genellikle partinin değil kendisini seçen seçmenlerin istekleri ve beklentileri doğrultusunda hareket ederler. ABD de gerek Senato ve gerekse Temsilciler Meclisi'nde partilerin kendi üyeleri olan senatör ve milletvekillerini bağlayıcı grup kararı almaları, diğer demokratik ülkelerde olduğu gibi etkili değildir. Bir başka deyişle, parti disiplini oldukça zayıftır. "WHIP" denilen parti denetçileri ve parti üyesi nüfuzlu politikacılar, milletvekillerinin oy verme davranışlarını çeşitli yollarla, özellikle Amerikan siyasi yaşamında "havuç ve sopa" (*carrots and sticks*) diye adlandırılan yöntem ile etkilemeye çalışırlar. "Havuç ve sopa" yaklaşımı özellikle çocuk yetiştirirken kullanılan, iyi davranışların ödüllendirildiği kötü davranışların cezalandırıldığı bir yöntemdir (Örneğin, yemeğini yersen çikolata yiyebilirsin ya da yemeğini yemezsen televizyon yasak gibi). Kongredeki parti denetçileri ve/veya nüfuzlu politikacılar milletvekillerinin parti görüşü doğrultusunda oy vermelerini sağlayabilmek için, Kongredeki önemli komisyonlara üyelik, seçim kampanyasında mali destek gibi çeşitli teşvikler (havuç), ya da en basitinden Amerikan siyasi yaşamında "browbeating" olarak bilinen milletvekilinin gözünü korkutmaya yönelik kibirli bir tavırla yapılan konuşma ya da milletvekilinin üyesi olduğu komisyon üyeliğini kaybedebileceği tehdidi ile mil-

letvekillerini etkilemeye çalışırlar. Bu tür bir işlemle karşı karşıya kalan milletvekili, kendisine yapılan teklifi kabul ettiğinde ya da reddettiğinde, bunun seçim bölgesindeki seçmenler tarafından nasıl karşılanacağını değerlendirir ve ona göre karar verir. Çünkü, Kongre'deki performansının seçmenler tarafından yakından izlendiğinin ve yeniden seçilebilmek için seçmenlerinin beklentileri doğrultusunda hareket etmesi gerektiğinin bilincindedir. Bu nedenle, Kongre üyeleri kendilerini parti ile bağımlı hissetmezler, birey olarak hareket etmekte daha özgürdürler.

Amerikan Başkanlık Sistemi Neden Başarılı?

Sonuç olarak, özetlemek gerekirse, Amerikan Başkanlık Sistemi, pek çok siyasi sistemde görülemeyecek bir biçimde tek bir bireye (Başkan) daha fazla güç ve daha önemli bir rol vermesine karşın, sistem hiç bir zaman tek bireyin (Başkanın) egemen ve mutlak güç olmasına fırsat vermemiştir. Bunun temel nedeni ise, bir taraftan kuvvetler ayrılığı ilkesinin gereği gibi uygulanarak iktidar gücünün/yetkisinin devletin kurumları (yasama, yürütme ve yargı) arasında dağıtılması, yasama, yürütme ve yargı güçlerinin birbirinden ayrı ve bağımsız olması ve “fren ve denge” mekanizması sayesinde hiç bir gücün diğerleri üzerinde bir hâkimiyet kuramamasıdır. Diğer taraftan dar bölge seçim sistemi ve partilerin adaylarını ön seçimle belirlemesi, seçmenler ile seçilenler arasında güçlü bir bağ kurulmasına olanak sağladığı için partilerin lideri konumunda olanlar yasama organında milletvekilleri üzerinde hâkimiyet kurup onları istedikleri gibi yönlendiremektedirler. Dolayısıyla adına “Başkanlık” denilen bu sistemde, iktidar gücünün kullanılması tek bir bireyin mutlak egemenliğinde ya da denetiminde değildir, iktidar gücünün kullanımı devletin kurumları arasında dağıtılmış olup kurumlar arasında bir uzlaşma gerektirmektedir.

AKP ÖNERİSİ İLE GETİRİLMEK İSTENİLEN BAŞKANLIK SİSTEMİ

AKP'nin Anayasa Uzlaşma Komisyonu'na verdiği öneri paketi, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın bazı maddelerinin değiştirilmesine yöneliktir. AKP Anayasanın bazı maddelerini değiştirerek başkanlık sistemine geçmeyi hedeflemektedir. AKP önerisini daha iyi kavrayabilmek için, öncelikle öneri paketinde devletin her üç kurumuna yönelik olarak getirilen yeni düzenlemeleri irdelemek yararlı olacaktır.

Yasama

Öneri TBMM'nin görev ve yetkilerini yeniden düzenlemekte ve Anayasa'nın 87. Maddesi ile TBMM'ye verilmiş olan "...Bakanlar Kurulunu ve bakanları denetlemek; Bakanlar Kuruluna belli konularda kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi vermek;..." yetkilerini TBMM den almaktadır (AKP Önerisi Madde 9). Öneri kabul edilirse bundan böyle TBMM Bakanlar Kurulunu ve bakanları denetleyemeyecek, hükümete kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi veremeyecektir. Öneri de TBMM'den alınan bu yetki, Başkanın görev ve yetkilerini düzenleyen madde ile (AKP Önerisi Madde 22/ğ) "Başkanlık kararnamesi çıkarmak" ibaresi altında Başkanın görev ve yetkileri arasında sayılmaktadır. Bir başka deyişle, Başkan genel siyasetin yürütülmesinde ihtiyaç duyduğu konularda Başkanlık kararnamesi çıkarabilecektir. Bir konuda Başkanlık kararnamesi çıkarılabilmesi için kanunlarda o konuyu düzenleyen uygulanabilir açık hükümlerin bulunmaması şarttır ve Başkanlık kararnameleri Resmi Gazete'de yayımlandıkları gün yürürlüğe girer (AKP Önerisi Madde 23). Burada üzerinde önemle durulması gereken olgu, TC Anayasası'nın 91. Maddesi ile düzenlenen kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi ile AKP önerisinde yer alan başkanlık kararnamesinin nitelik olarak birbirinden çok farklı olduklarıdır. Anayasa, TBMM tarafından hükümete kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi verilirken, yetki kanununun çıkarılacak kanun hükmünde kararnamenin amacını, kapsamını, ilkelerini, kullanma süresini ve süresi içinde birden fazla kararname çıkarılıp çıkarılamayacağını göstermesini öngörmektedir. Buna ek olarak kanun hükmünde kararnamelerin Resmi Gazete'de yayımlandıkları gün TBMM'ye sunulması ve TBMM komisyonları ve Genel Kurulunda öncelikle ve ivedilikle görüşülmesi zorunluluğu vardır. Bir başka deyişle, yasama organı hükümete kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi verirken bir taraftan yetkinin amacı ve sınırlarını belirlemekte, diğer taraftan çıkarılan kararnameleri öncelikle ve ivedilikle görüşerek denetlemektedir. Buna karşın AKP önerisinde yer alan başkanlık kararnamesi yayımlandığı gün yürürlüğe girmekte ve TBMM incelenmesine sunulmamaktadır. AKP önerisinde başkanlık kararnamesine ilişkin olarak TBMM ye verilen tek denetim yetkisi, kararnamelerin iptali için Anayasa Mahkemesine başvurmak ya da yürürlükten kaldırılması için halkoylamasına karar vermektir (AKP Önerisi Madde 32). Öneri, TBMM'nin bu yetkiyi kullanmak için üye tam sayısının salt çoğunluğu ile karar vermesini öngörmekte ve bir yıl içinde en fazla bir defa halkoylaması kararı alınabileceğini belirterek TBMM'nin bu yetkiyi kullanmasını daha da sınırlandırmaktadır.

Önerinin bir başka maddesi “TBMM geri gönderilen kanunu üye tam sayısının beşte üç çoğunluğu ile aynen kabul ederse, kanun, Başkanca yedi gün içinde yayınlanır.” hükmünü getirmektedir. Bir başka deyişle, yasama organınca kabul edilmiş bir kanun Başkan tarafından yeniden görüşülmek üzere geri gönderilirse, aynı kanunun değiştirilmeden kabul edilebilmesi için 330 kabul oyu alması gerekecektir. Öneri kabul edilirse bundan böyle TBMM, Başkanın onaylamadığı hiç bir kanunu çıkaramayacak ya da kanunlarda Başkanın istekleri doğrultusunda değişiklik yapmak zorunda kalacaktır.

AKP önerisinde yasama organına ilişkin olarak getirilmek istenen yeni düzenlemeler irdelendiğinde, TBMM’nin yasama yetkilerine ciddi bir sınırlama getirildiği ve dolayısıyla yasama organının yürütmenin denetimi altına sokulduğu görülmektedir. Bir diğer önemli konu ise Başkana verilen ve TBMM tarafından doğrudan denetlenemeyen Başkanlık Kararnamesi çıkarma yetkisidir. Başkan, kanunlarda uygulanabilir açık hükümlerin bulunmadığı her konuda (kişi hak ve hürriyetleri hariç) Başkanlık Kararnameleri çıkararak ülkeyi yönetebilecektir.

Yürütme

AKP önerisi “Başkan Devletin ve yürütmenin başıdır. Yürütme yetkisi Başkana aittir.” ifadesi ile başlayan 22. Maddesinde Başkanın görev ve yetkilerini sıralamaktadır. Öneride 19 kalem halinde sıralanan Başkanın görev ve yetkilerini, daha iyi kavrayabilmek için, devletin diğer kurumları ile ilişkilendirip gruplar halinde incelemek daha anlamlı olacaktır.

- a) Yasama ile ilgili olanlar: Gerekli gördüğü takdirde, yasama yılının ilk günü Türkiye Büyük Millet Meclisinde açılış konuşmasını yapmak; Ülkenin iç ve dış siyaseti hakkında Meclise yıllık mesaj vermek; Kanunları onaylamak; Kanunları tekrar görüşülmek üzere Türkiye Büyük Millet Meclisine geri göndermek; Anayasa değişikliklerine ilişkin kanunları gerekli gördüğü takdirde halkoyuna sunmak; Kanunların, Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğü’nün, tümünün veya belirli hükümlerinin Anayasaya şekil veya esas bakımından aykırı oldukları gerekçesi ile Anayasa Mahkemesinde iptal davası açmak; Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimlerinin yenilenmesine karar vermek.
- b) Yürütme ile ilgili olanlar: Bakanları atamak ve görevlerine son vermek; Başkanlık kararnamesi çıkarmak; Yabancı devletlere Türkiye Cumhuriyetinin temsilcilerini göndermek, Türkiye Cumhuriyetine gönderilecek ya-

bancı devlet temsilcilerini kabul etmek; Milletlerarası antlaşma akdetmek ve yayınlamak; Türk Silahlı Kuvvetlerinin Başkomutanlığını temsil etmek; Türk Silahlı Kuvvetlerinin kullanılmasına karar vermek; Kamu yöneticilerini atamak ve görevlerine son vermek; Sıkıyönetim veya olağanüstü hal ilân etmek ve sıkıyönetim veya olağanüstü hal kararnamesi çıkarmak; Sürekli hastalık, sakatlık ve kocama sebebi ile belirli kişilerin cezalarını hafifletmek veya kaldırmak; Yükseköğretim Kurulu üyelerinin yarısını seçmek; Üniversite rektörlerini seçmek.

- c) Yargı ile ilgili olanlar: Anayasa Mahkemesi üyelerinin yarısını, Danıştay üyelerinin yarısını, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısını ve Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu üyelerinin yarısını seçmek.

AKP önerisinde Devletin ve yürütmenin başı olan Başkana verilen görev ve yetkilere bakıldığında, ilk bakışta bunların TC Anayasası ile Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Bakanlar Kuruluna verilen görev ve yetkilerle örtüştüğü, bunun doğal olduğu çünkü başkanlık sisteminde iki makamın birleştirildiği izlenimi edinilebilir. Öneri irdelendiğinde bu izlenimin yanıltıcı olduğu, Devletin ve yürütmenin başı olan Başkanın olağanüstü yetkilerle donatıldığı görülmektedir. Başkana sadece yürütmeyi değil, yasama ve yargıyı da etkili bir şekilde denetleyecek yetkiler verilmiştir. Örneğin, Başkana kanunları tekrar görüşülmek üzere Türkiye Büyük Millet Meclisine geri göndermek yetkisi verilmiş, buna karşılık TBMM'nin kararında ısrar edebilmesi için 3/5 çoğunlukla (330 oy) karar alması öngörülmüştür. Bu olanaklı değildir. Başkan bir siyasi partiden aday gösterilerek seçilmiş, muhtemelen o siyasi partinin lideri olan bir kişidir ve Başkan olarak seçilebildiğine göre, partisi de TBMM'deki en büyük partidir. Türkiye'deki siyasi parti geleneği, milletvekili adaylarının siyasi partilerce merkez yoklaması ile ve parti liderinin tercihleri doğrultusunda belirlendiği göz önüne alınırsa, Başkanın vetosunun geri çevrilmesi söz konusu olamaz. Bu durumda Başkan, Devletin ve yürütmenin başı olduğu gibi yasama organının da başında olan, yasama etkinliklerini etkili bir şekilde yönlendiren kişi olacaktır. Öte taraftan Başkana verilen Anayasa Mahkemesi, Danıştay, Yüksek Hakimler ve Savcılar Kurulu üyelerinin yarısını ve Cumhuriyet Başsavcısını seçme yetkisi, Başkanı yargıyı ve yargı kararlarını etkileyecek, yargıya etkili bir şekilde müdahale ederek yönlendirebilecek konuma getirmektedir.

Yargı

AKP önerisi yargı organının işlemesine ve yargı bağımsızlığına ilişkin herhangi bir düzenleme getirmemektir. Öneride yargı organına ilişkin olarak getirilen tek düzenleme Başkana verilen Anayasa Mahkemesi, Danıştay, Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu üyelerinin yarısını ve Cumhuriyet Başsavcısını seçme yetkisidir. Başkanın yüksek mahkemelere ve Hakimler ve Savcılar Yüksek Kuruluna üye olarak atanacak kişileri nasıl ve kimler arasından seçeceğine ilişkin olarak AKP önerisinde herhangi bir hüküm bulunmamaktadır.

AKP Önerisi ile Getirilmek İstenilen Sistem Başkanlık Sistemi mi?

Bu soruya olumlu yanıt vermek olanaklı değildir. Başkanlık sisteminde devletin ve yürütmenin başı olan Başkana geniş yetkiler verildiğinden, Başkanın bir tirana dönüşmemesi için iktidar gücünün kullanılmasının devletin kurumları arasında dağıtılması bir gerekliliktir. Bu nedenle başkanlık sisteminin olmazsa olmazı kuvvetler ayrılığı ilkesidir. Kuvvetler ayrılığı ilkesinin uygulanması ile iktidar gücünün kullanılması devletin kurumları arasında (yasama, yürütme ve yargı) dengeli bir şekilde dağıtılır ve fren-denge mekanizması ile devletin bir kurumunun diğerleri üzerinde egemenlik kurması engellenir. Dolayısıyla iktidar gücünün kamu yararı doğrultusunda etkili bir biçimde kullanılabilmesi için devletin kurumları aralarında uzlaşmak zorundadır. AKP önerisi değerlendirildiğinde, getirilmek istenilen sistemde kuvvetler ayrılığı ilkesine yer verilmediği, iktidar gücünü kullanma yetkisinin devletin kurumları arasında dengeli bir biçimde dağıtılmadığı, tam tersine devletin ve yürütmenin başı olan Başkana olağanüstü yetkiler verildiği görülmektedir. Yürütmenin başı olan Başkana, TBMM'nin yasama etkinliklerini denetleyebilmesi için güçlü bir veto yetkisi verildiği gibi, Anayasa Mahkemesi, Danıştay ve Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu üyelerinin yarısını seçmek gibi bir yetki verilerek Başkanın yargı organını denetlemesine de olanak sağlanmıştır.

Burada üzerinde önemle durulması gereken bir başka konu ise AKP önerisinde Başkana verilen TBMM ve Başkanlık seçimlerinin yenilenmesi yetkisidir. Herhangi bir ön koşul belirtilmediği için Başkan ne zaman isterse seçimlerin yenilenmesine karar verebilecektir. Bu yetki, Başkanı TBMM ile olan ilişkilerde olağanüstü güçlü bir konuma getirmektedir. Buna karşılık AKP önerisinde, yasama organının yürütmeyi denetlemesine ilişkin olarak “Bütçe ve kesin hesap kanun tasarılarını görüşmek ve kabul etmek”, ve “Milletlerarası antlaşmaların uygulanmasını uygun bulmak” dışında TBMM'ye herhangi bir yetki tanınmadığı görül-

mehtir. TC Anayasası Madde 87 ile TBMM'nin görevleri arasında sayılan Bakanlar Kurulunu ve bakanları denetlemek yetkisine AKP önerisinde yer verilme-miştir. Başkan, bakanları ve kamu görevlilerini istediği gibi atamak ve gerekli gördüğünde görevden almak yetkisine sahiptir.

Bu değerlendirmeler ışığında, AKP önerisi ile getirilmek istenilen sistemin başkanlık sistemi ile hiç bir ilgisinin bulunmadığı, önerinin amacının başkanlık sistemini getirmek olmadığı anlaşılmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye'de başkanlık sistemi tartışmaları, Başbakan olarak aktif bir siyasi yaşamın içinde olan ve yürütme gücünü kullanan siyasi parti liderlerinin, devletin en yüksek makamı olan ancak parlamenter demokrasilerin bir gereği olarak daha çok sembolik yetkilerle donatılmış, dolayısıyla Başbakanlığa oranla pasif olan Cumhurbaşkanlığı makamına gelebilme özelemleri nedeniyle başlamıştır denilebi-lir. Başbakan olarak hükümetin genel siyasetinin yürütülmesinden sorumlu olan siyasi parti liderleri, Devletin en yüksek ve en saygın makamına gelerek Devlet Başkanı (Cumhurbaşkanı) olmak istemekte, ancak Cumhurbaşkanlığının sınırlı yetkilerle donatılmış olması kendilerini tatmin etmemektedir. Bir başka deyişle, hem Cumhurbaşkanı olmak hem de Başbakanlık yetkilerine sahip olmak istemektedirler. Başkanlık sistemi tartışmalarının Türkiye gündemine taşınmasının, par-lamenter sistemden Başkanlık sistemine geçilmesi isteminin, temel nedeninin siyasi parti liderlerinin bu özelemleri olduğu kanısındayız. Nitekim, altı yıl Başba-kanlık yaptıktan sonra Cumhurbaşkanı olmak isteyen ve TBMM'de kendi partis-i-nin oyları ile Cumhurbaşkanı seçilen Turgut Özal, aktif olarak siyasetin içinde olduğu ve icra yetkileri olan Başbakanlık makamından Cumhurbaşkanlığı maka-mına geldiğinde, Cumhurbaşkanlığının sınırlı yetkileri kendisini tatmin etmemiş ve Başkanlık Sistemi tartışmalarını Türkiye gündemine taşımak istemiştir. Benzer biçimde, bugün de AKP lideri Başbakan Tayyip Erdoğan, Cumhurbaşkanı olmak istemekte ancak Cumhurbaşkanlığı makamının sınırlı yetkilerini kendisi için ye-terli görmemektedir. Başkanlık Sisteminin, AKP'nin Anayasa Uzlaşma Komisyo-nu'na verdiği öneri ile Türkiye gündemine taşınmasının temel nedenin bu olduğu kanısındayız.

Parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçiş, Türkiye için çok ciddi bir yapısal değişimdir ve bu değişim bir başka ülkede (bir ileri demokratik sis-temde) uygulanan yönetsel sistemi Türkiye'de uygulamaya koymayı amaçlamak-tadır. Yönetsel sistem ile toplum arasında çok yakın bir ilişki, yoğun bir etkileşim

vardır ve bu etkileşim sonucu sistem çevrede hüküm süren değerlerden etkilenir. Bir ülkenin kültürel özelliklerini, toplumsal değerlerini yeterince incelemeden bir yönetim yöntemini ithal etmek ve bir başka ülkede benzer bir çalışma yapmadan uygulamaya koymak ya da empoze etmek olumlu sonuçlar vermeyecektir (Polatoğlu, 2003, s. 76). Başkanlık Sistemini getirmeyi amaçlayan AKP önerisi formüle edilmeden önce böyle bir çalışmanın yapılmadığı anlaşılmaktadır. Böyle bir çalışma yapılmış olsaydı, kuvvetler ayrılığı ilkesinin başkanlık sisteminin temel dayanağı olduğu, fren-denge mekanizmasının Devletin bir kurumunun diğerleri üzerinde egemenlik kurmasını önlemek için benimsendiği, dar bölge seçim sisteminin ve partilerin adaylarını belirlemek için yaptığı ön seçimlerin parti liderliğinin parti üyeleri üzerinde baskı kurmasını önlediği açıkça görülecekti ve getirilmek istenilen sisteme, muhtemelen Başkanlık Sistemi değil bir başka ad verilmesi çabası içine girilecekti. Ancak daha önce de belirtildiği üzere, AKP önerisinin amacı başkanlık sisteminin getirilmesi değil, 2014 yılında yapılacak Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde aday olarak doğrudan halkın oyları ile Cumhurbaşkanı seçilmek isteyen Başbakan Tayyip Erdoğan'ın, Cumhurbaşkanı seçildiğinde geniş yetkilere sahip olmasını sağlamaktır (2007 yılında gerçekleştirilen Anayasa değişikliği ile Cumhurbaşkanı'nın halk tarafından doğrudan seçilmesinin parlamenter sisteme uygun olup olmadığına ilişkin değerlendirmeler için bkz. Polatoğlu 2009, s. 45-49)

AKP önerisi kabul edilirse ortaya nasıl bir durum çıkacağına ilişkin senaryoyu şöyle özetlemek olanaklıdır. 2014 yılında Başkanlık ve milletvekili seçimleri birlikte yapılacaktır (AKP önerisi Madde 27). AKP, başkan adayı olarak Başbakan Tayyip Erdoğan'ı gösterecektir. AKP milletvekili adaylarını merkez yoklaması ile yani parti başkanı olan Başbakan Tayyip Erdoğan'ın kararı ile belirleyecektir. Seçimleri AKP'nin kazanması durumunda Tayyip Erdoğan Devlet Başkanı ve yürütmenin başı olacak, AKP de muhtemelen TBMM'deki çoğunluk partisi olacaktır. Bu durumda Başkan seçilen Tayyip Erdoğan, Devlet Başkanı ve yürütmenin başı olacağı gibi aynı zamanda TBMM'nin yasama etkinliklerini de etkili bir şekilde denetleyebilecektir. Denetleyebilecektir diyoruz çünkü, AKP'nin milletvekili adaylarının kimler olacağını AKP Genel Başkanı olan Tayyip Erdoğan belirlemiştir ve bir sonraki seçimlerde gene, şimdi Başkan seçilip daha da güçlenmiş olan, Tayyip Erdoğan belirleyecektir. Bu durumda TBMM'deki AKP milletvekilleri yeniden seçilebilmek istiyorlarsa, aynı zamanda partilerinin genel başkanı olan Başkan Tayyip Erdoğan'ın talimatları doğrultusunda davranmak zorunda kalacaklardır. Buna ek olarak, AKP önerisinde öngörülen, Başkan'ın kanunları yeniden görüşülmek üzere TBMM'ne gönderebilmesi yetkisi ve TBMM'nin kararında ısrar edebilmesi için 3/5 çoğunlukla karar alması zorunluluğu da göz önüne

alındığında, Devlet Başkanı ve yürütmenin başı olan Tayyip Erdoğan yasama organını da istediği gibi yönlendirebilecektir. Öte yandan, Başkana tanınan ve Anayasa Mahkemesi, Danıştay ve Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu üyelerinin yarısını seçmesini olanaklı kılan yetki, Başkanı yargı organını etkili bir şekilde denetleyecek konuma getirecektir. Bir başka deyişle, AKP önerisi kabul edildiği takdirde olağanüstü yetkilerle donatılmış ve devletin hiç bir kurumunun denetleyemeyeceği bir Başkan yaratılmış olacaktır. Bu durumda, TBMM Genel Kurul Salonunda, Başkanlık Kürsüsü'nün üzerine nakşedilmiş olan "Egemenlik Kayıtsız Şartsız Milletindir" ibaresi anlamını yitirmiş olacağından, bu ibarenin "Egemenlik Kayıtsız Şartsız Başkanındır" olarak değiştirilmesi, bu senaryoyu tamamlayacak son adım olacaktır.

KAYNAKÇA

Anayasa Uzlaşma Komisyonuna Sunulan AKP Önerisi. ismetberkan.blogspot.com

Federalist Papers, 9, 10, www.foundingfathers.info/federalistpapers/

Polatoğlu, Aykut. *Kamu Yönetimi: Genel İlkeler ve Türkiye Uygulaması* (Genişletilmiş 2. Baskı), Ankara: METU Press, 2003.

Polatoğlu, Aykut. *Türk Kamu Yönetimi: Güncel ve Eleştirel Bir Yaklaşım*, Lefkoşa. Yakın Doğu Üniversitesi Yayınları, 2009.

The United States Constitution. www.usconstitution.net/const.html

İRANLI GEÇİCİ SIĞINMACILARIN KÜLTÜRLEŞME TERCİHLERİNİN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERE GÖRE İNCELENMESİ

Betül Dilara ŞEKER*
Murat BOYSAN**

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, ülkelerinden zorunlu olarak göç etmiş İranlı geçici sığınmacıların kültürleşme tercihlerinin demografik özelliklerine göre incelenmesidir. Geçici sığınmacıların, Türkiye'ye göç etmekten dolayı memnuniyet ve uyum düzeyleri kendilerini değerlendirmeleri ile ortaya konulmuştur. Çalışmaya, Van ilinde yaşayan Türkçe anlama ve konuşma yeterliliğine sahip 32'si kadın, 113'ü erkek toplam 145 kişi katılmıştır. Kültürleşme tercihleri ile ilgili olarak katılımcılara, demografik sorulardan oluşan bir soru formu, Kültürleşme Ölçeği ve Yaşam Doyum Ölçeği uygulanmıştır. Kültürleşme tercihleri ile yaşam doyumu arasındaki ilişki ve kültürleşme tercihleri ile cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, medeni durum, etnik köken, dini inanç ve Türkiye'de kalma süreleri ve Türkiye'ye gelmeden önce yaşadığı yer gibi demografik değişkenler arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Çalışmada Van ilinde bulunan erkek İranlı sığınmacıların yaşam doyumlarının kadınlara göre daha yüksek olduğu, aynı zamanda grubun genel yaşam doyumunun orta düzeyin altında olduğu da ortaya konulmuştur. Cinsiyet değişkeninin bütünleşme, asimilasyon ve marjinalleşme tercihlerinin en güçlü yordayıcısı olduğu bulunmuştur. Ülkede kalma süresinin uzaması ile asimilasyon tercihinin arttığı gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kültürleşme, Kültürleşme Tercihleri, Yaşam Doyumu, İranlı Geçici Sığınmacılar, Göç, Uyum.

ABSTRACT

A STUDY ON THE ACCULTURATION PREFERENCES OF IRANIAN TEMPORARY ASYLUM SEEKERS, ACCORDING TO DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS

The purpose of this study, is to investigate acculturation preferences of Iranian temporary asylum seekers who are forced to migrate from their country. After migrating to Turkey, to what extend they are satisfied and able to adapt themselves to Turkish society is determined through self-assessment. The sample of the study consists of 145 people (32 women and 113 men), migrated to

* Yrd. Doç. Dr., Celal Bayar Üniversitesi, Psikoloji Bölümü (dilaraseker@hotmail.com)

** Araştırma Görevlisi, Ankara Üniversitesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bölümü (boysan.murat@gmail.com)

and living in the Turkish province of Van, and who are able to comprehend and speak Turkish language. Data was collected through a questionnaire comprising demographic questions, Life Satisfaction Scale and Acculturation Scale. The relationship between acculturation preferences and life satisfaction, relationship between acculturation and gender, age, education level, marital status, ethnic origin, religious belief, time spent in Turkey, and place of residence before migrating to Turkey is studied. This study reveals that life satisfaction of male Iranian refugees turns out to be higher relative to their female counterparts, coupled with the finding that average life satisfaction level of the group remains at a level which is lower than medium. The gender variable has been found to be predictive of integration, assimilation and marginalization preferences. It is also observed that, the preference for assimilation tends to increase as the time spend in Turkey increases.

Keywords: Acculturation, Acculturation Preference, Life Satisfaction, Iranian Asylum Seekers, Migration, Adaptation.

1. Giriş

Küreselleşme sonucu yaşanan göç, uzun ya da kısa süreli yerleşim amacıyla bir kültürel ortamdan diğerine bireylerin hareketi ile oluşan sosyal bir süreçtir (Syed vd., 2003; akt. Sam, 2006). Göç süreci sonunda farklı ülkelerden, şehirlerden, etnik yapılardan gelen, farklı becerileri, inançları, değerleri olan kişiler etkilere girmekte, grup ve/veya bireylerin hayatında olumlu-olumsuz değişimler ortaya çıkmaktadır (Dovido vd., 2001).

Çok kültürlü toplumlarda göç kavramı ile birlikte düşünülmesi gereken kavramlardan biri olan kültürleşme, iki veya daha fazla kültür arasındaki bağlantı sonucu yaşanan; günümüzde özellikle göçmenler ve mülteciler gibi farklı kültürel gruplar bağlamında birey ve grup düzeylerinde üzerinde çalışılan önemli konulardan biridir (Berry, 1998; 2006). Kültürleşme kavramını tek boyutlu ve çok boyutlu olarak kavramlaştıran iki temel görüşten ilki, zaman içinde bir kültürel kimlikten (örneğin, etnik kimlik) diğerine (örneğin, ana kültürel kimlik), hareket süreci olarak kültürleşmeyi açıklayan tek boyutlu yaklaşımdır (Kim vd., 2001; Kang, 2006). Kültürel kimlikte, geniş/başat topluma uyum yönündeki değişim kültürleşmenin doğal bir sonucu olarak görülür (Van de Vijver vd., 2004; Lee vd., 2003; Ryden vd., 2000). Bu modele göre azınlık/yeni gelenlerin kültürü, davranış ve gelenekleri yavaş yavaş geniş/başat kültüre benzer (Reddy, 2002). Bireysel asimilasyon modeli olarak da adlandırılan süreçte, kültürleşmenin yeni gelen grup açısından tek boyutlu ve sürekli olarak yaşanması farklı çalışmalarda eleştirilmektedir (Rogler vd., 1991; Trimble, 2002; Nguyen vd., 2002; Rudmin, 2009; Van de Vijver vd., 2004; Kang, 2006). Belirtilen sınırlılıkları nedeniyle, tek boyutlu modele alternatif olarak çok boyutlu model geliştirilmiştir. Çok boyutlu model, iki

kültürel yönelimin değerlendirildiği yaklaşımlara dayanan iki farklı kategori altında toplanabilir. Bunlardan ilki Berry'nin ortaya koyduğu tipolojik yaklaşım, diğeri ise boyutsal yaklaşımdır. Tipolojik yaklaşımda kültürleşme süreci, kimliğin bir kültürden diğerine hareketi olarak kavramlaştırılmak yerine öz (miras) kültür ve göçle geline/başat (ev sahibi toplumun kültürü) kültürün birbirinden nispeten bağımsız olduğu varsayılır ve geniş/başat (ev sahibi) kültüre uyum kadar öz kültürün korunması da vurgulanır (Ryden vd., 2000; Berry, 2000, 2009; Bert, 2003; Kang, 2006). Bu model sadece iki kültürlü kimliklere sahip bireyleri değil, aynı zamanda kendini herhangi bir kültüre ait hissetmeyen bireyleri de kapsadığı için bu esnek yapı modelin en önemli gücünü oluşturmaktadır (Kang, 2006). Ortaya konulan modeldeki en etkili kavramlaştırma Berry'nin çift boyutlu tipolojik yaklaşımıdır. Bu model, çok kültürlü toplumlarda etnik/kültürel azınlıkların kendi kimliklerini korumak isteyip istememelerine ve aktif olarak geniş/başat kültüre dahil olmayı isteyip istememeleri gibi iki temel soruya dayanır (Kang, 2006; Kağıtçıbaşı, 2010). Bu iki soruya yönelik tutumların kültürel eğilimlerle belirlendiği ve bu iki sorunun varsayımsal cevaplarına dayanarak kültürleşme tarzının bütünleşme (hem öz kültür hem de baskın kültür benimsenir), asimilasyon (öz kültür terk edilir, baskın kültüre benimsenir), marjinalleşme (hem öz kültür hem de baskın kültür benimsenmez) ve ayrılma (öz kültür muhafaza edilir, baskın kültür benimsenmez) olarak adlandırılan pek çok araştırmaya konu olan dört tip ortaya çıkmıştır (Berry, 1997, 1998, 2001, 2002, 2006; Berry, vd. 2002; Kang, 2006; Kağıtçıbaşı, 2010). Etnik ve genel kültürlere yönelik tutumların altındaki dikotomi ile oluşan dört tip kültürleşme tercihinin keyfi olduğu şeklindeki eleştirilere rağmen Berry'nin yaklaşımı, çok boyutlu modelin ve sonuçlarının anlaşılmasına katkı sağlamıştır (Montreuil vd., 2001; Kang, 2006). Boyutsal yaklaşım mevcut kültürleşme ölçeklerinde; biçimsel yapı ve ölçtükleri değişkenlerin birbirinden bağımsızlığını değerlendirir (Kang, 2006).

Kültürleşme sürecinde; birey, sadece kültürel değişiklikler değil, aynı zamanda fiziksel, biyolojik, politik, ekonomik, sosyal değişiklikler de yaşamaktadır. Tipolojik yaklaşımda kültürleşme kavramı konuklar, göçmenler, mülteciler ve yerliler gibi farklı gruplarla çalışılmıştır. Özellikle mültecilerin diğer kültürleşme gruplarından göç öncesi, göç süreci ve göç sonrası dönemleri farklılıklar gösterdiği için grubun kültürleşme tercihlerinin etkilenebileceği düşünülmektedir. Yapılan çalışmalarda farklı kültürleşme gruplarının psikolojik ve sosyo-kültürel uyumda önemli rol oynayan bütünleşmeyi en fazla tercih ettikleri; (Berry vd., 1987, 1989, 2006; Sam vd., 1995; Ward vd., 1999; Rudmin vd., 2001; Berry, 2006; Ward, 2008; Safdar vd., 2009), marjinalleşme tercihinin en az, asimilasyon ve ayrılma tercihlerinin ise orta düzeyde kullanıldığı gözlenmiştir (Rudmin vd., 2001).

Mülteciler/geçici sığınmacılar kültürleşme süreci öncesinde çoklu kayıplar, savaş, bireysel düzeyde utanma, işkence, mahrumiyet, kıtlık gibi oldukça zor deneyimler yaşarlar. Mülteciler/geçici sığınmacılar kendi ülkelerinden istemeden ayrılmakta, kültürleşme sürecini bir zorunluluk olarak yaşamakta, yeni geldikleri yerde sosyal destek ağları, iletişim biçimleri, mesleki durumları vb. değişmekte, kimi zaman kimliklerine ters düşen, ekonomik, dini, inanç, değer, davranış farklılıkları ile karşılaşarak, yeni kültürün değerlerini, normlarını ve dilini öğrenmek zorunda kalırlar (Berry vd., 1997; Berry, 2006; Safdar vd., 2009). Travmatik yaşantılar sonucu ülkelerini terk eden mültecilerin göç ettikleri yeni kültürel bağlamdaki kültürleşme süreçleri; sosyal, tıbbi, politik, finansal, eğitim vb. pek çok alanla bağlantılı olarak geniş çapta ele alınması gerekir (Voulgaridou vd., 2006; Sabbah, 2007; Safdar vd., 2009). Dünyada 41.5 milyon mülteci, sığınmacı bulunduğu tahmin edilmektedir (UNHCR, 2011). Mültecilerin, % 70'i Asya ve Afrika'da yaşarken; küçük bir oranı ise Batı ülkelerinde yaşamaktadır (Allen vd., 2006). Kültürleşme sürecinde, mülteci kimliğinde geniş/başat kültüre tek taraflı uyma şeklinde bir "değişme" yaşandığı düşünülse de (Berry vd., 1997; Voulgaridou vd., 2006) Türkiye'de bu grupların özellikle Van ilinde (örneğin İstasyon, Şerefiye, Bahçıvan, İskele Mahallelerinde) yerel halkla iç içe yaşadıkları ve karşılıklı etkileşimlerinin olduğu gözlenmektedir.

Çok kültürlü toplumlarda yaşayan İranlı grup ile yapılan kültürleşme çalışmalarında; grubun motivasyonu, eğitim düzeyi, politik ve ideolojik tercihlerinin geniş/başat toplum ile bütünleşme çabasında etkili olduğu ortaya konulmuştur (Ghaffarian, 1998; Verkuyten vd., 1999; Rudmin vd., 2001; Lewin, 2001; Safdar vd., 2003, 2009; Te Lindert, 2007; Te Lindert vd., 2008; Khosravi, 2009). İranlı geçici sığınmacıların kültürleşme sürecinin başarılı geçmesine yardım eden faktörlerin başında cinsiyet, medeni durum, yeni toplumda yaşama süresi, eğitim düzeyi gibi demografik özellikler, bireylerin kültürel yeterlilikleri, stres düzeyleri, algıladıkları güçlükler ve tercih ettikleri kültürleşme tercihlerinin geldiği ortaya konulmuştur (Safdar vd., 2009). Hollanda'daki İranlı kadın mültecilerin erkeklere göre daha olumlu kültürleşme süreci yaşadıkları; İranlı grubun Hollanda'da yaşayan diğer gruplardan (Türkler, Surinamlılar vb.) daha eğitilmiş ve yapabilecek işlerinin olduğu, algıladıkları ve yaşadıkları ayrımcılık, kültürel çatışma, yaşam doyumu düzeylerinin ve kültürleşme tercihlerinin farklılaştığı, daha düşük düzeyde iyi hissettikleri ve kendi ülkelerine dönmek istemedikleri gözlenmiştir (Verkuyten vd., 1999; Te Lindert, 2007; Te Lindert vd., 2008; Van den Maagdenberg, 2004, akt. Te Lindert vd., 2008).

Yukarıda belirtilen kavramlar ışığında bu araştırma; Van ilinde yaşayan İranlı geçici sığınmacıların sosyo-demografik özellikleri betimlemek, kültürleşme tercihlerini etkileyebileceği düşünülen yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, medeni durum, dini inanç ve Türkiye’de kalma süreleri gibi sosyo-demografik değişkenler arasındaki ilişkinin ortaya konulması amacıyla yürütülmüştür.

2. Geçici Sığınmacı ve Mülteci Kavramları

Artan savaş ve karışıklıklar nedeniyle bireyin barış ve güvenlik ihtiyacı önem kazanmıştır. Bunun sonucu olarak geçici sığınmacı ve mülteci durumuna düşen milyonlarca kişi daha insanî şartlar altında, baskı, işkence korkusu olmaksızın yaşayacakları güvenli yerler bulmaları taraflar açısından hukuki, politik, demografik, sosyolojik, psikolojik, eğitsel, finansal, tıbbi önemli bir konu haline gelmiştir. Genel “iltica” kavramı çatısında kullanılan sığınma, mülteci, geçici sığınmacı, başvuran ya da başvuru sahibi gibi kavramlar konu ile ilgili olarak kullanılmaktadır. Sözlük anlamı olarak geçici sığınmacı, 1- Başka bir ülkeye veya yere sığınmış olan kişi, sığınık, mülteci; 2- Yabancı bir ülkede iltica etmeden önce belirli bir süre kalan kimse olarak tanımlanmaktadır (Eren vd., 1998). Ayrıca **geçici sığınmacı** Uluslararası Göç Örgütü’nün göç terimleri sözlüğünde “İlgili ulusal ya da uluslararası belgeler çerçevesinde bir ülkeye mülteci olarak kabul edilmek isteyen ve mültecilik statüsüne ilişkin yaptıkları başvurunun sonucunu bekleyen kişiler. Olumsuz bir karar çıkması sonucunda bu kişiler ülkeyi terk etmek zorundadırlar ve eğer kendilerine insani ya da diğer gerekçeler nedeniyle ülkede kalma izni verilmemişse bu kişiler ülkede düzensiz bir durumda bulunan herhangi bir yabancı gibi sınır dışı edilebilirler” şeklinde tanımlanmıştır. **Mülteci (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği’nin (BMMYK) tanıdığı)** ise BMMYK’nın tüzüğündeki kriterlere uygun olan ve Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1951 Sözleşmesi veya Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1967 Protokolüne taraf olan bir ülkede bulunup bulunmaması veya bu hukuki belgeler uyarınca ev sahibi ülke tarafından mülteci olarak tanınıp tanınmaması fark etmeksizin, Yüksek Komiserlik tarafından sağlanan Birleşmiş Milletler korumasından yararlanmaya hak kazanan kişidir. **Mülteci (tanınmış)** “İrki, dini, tabiiyeti, belirli bir sosyal gruba mensubiyeti ve siyasi görüşleri yüzünden haklı bir zulüm korkusu nedeniyle vatanı olduğu ülkenin dışında bulunan ve söz konusu korku yüzünden, ilgili ülkenin korumasından yararlanmak istemeyen kişi” (1967 Protokolü ile değişik Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1951 Sözleşmesi, 1A(2) Maddesi) olarak ortaya konulmuştur (Çiçekli, 2009). Türkiye’de geçici sığınmacı ve mülteci ayrımı yapılmaktadır, Cenevre Sözleşmesine göre Avrupa ve gelişmiş ülkelere

keye gelenler mülteci olarak tanımlanırken, üçüncü dünya ülkelerinden gelenler ise geçici sığınmacı olarak kabul edilmektedir.

3. Van İlinde Yaşayan İranlı Geçici Sığınmacılar

Türkiye'nin doğu sınırında bulunan Van ilinin İran ile 278 km. uzunluğundaki dağlık ve engebeli sınırından geçici sığınmacılığa başvuracak kişilerin geçişi kolaylıkla sağlanmaktadır. İran Devleti; coğrafi, etnik, dini ve siyasi olarak hem kendisi hem de komşuları çok sorunlu bir bölgede yer almaktadır. İran'dan ve İran'ın komşuları olan Afganistan, Pakistan, Burma, Hindistan ve Irak'tan gelen kişiler İran üzerinden geçerek Türkiye'ye Van il sınırlarından yasadışı yollarla girmektedirler. Bu geçiş sonrası kişiler BMMYK veya Türkiye Cumhuriyeti makamlarına resmi olarak sığınma amacı ile başvuran başvuru sahipleri olarak geçici sığınmacı olmaktadır. 2010 yılı itibari Van ilinde 585 İran uyruklu geçici sığınmacı bulunmakta iken, Türkiye'de toplam 6010 İran uyruklu geçici sığınmacı yaşamaktadır.

İran'da otoriter bir yönetim biçimi bulunmakta, İslam dinine inanılmakta,¹ cinsiyetler arası yüksek düzeyde eşitsizlik ve ülkede kolektivist değerlerin hâkim olduğu bilinmektedir (Hofstede, 2001). Tarihsel olarak bakıldığında; 1979'da ülkede yaşanan İslam devriminin ilk günlerinden başlayarak uzunca bir süre devam eden dört büyük göç dalgasıyla İranlıların diğer ülkelere göç ettikleri gözlenmektedir. Tahmini olarak dünyada 1 milyondan fazla İranlı göçmen/mülteci bulunduğu, özellikle bu grubun, Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'da yaşadığı bilinmektedir (Lewin, 2001).

4. Yöntem

Araştırmanın örnekleme, veri toplama araçları, verilerin toplanmasında izlenen yöntem ve verilerin istatistiksel analizlerine yer verilmiştir.

¹ Yazar Notu; İran'da genelde Müslüman kesim Şia (Şii) inancındadır.

4.1. Araştırma Evreni ve Örneklemi

2009-2010 yılları arasında, Van ilinde üç yıl ve daha uzun süredir yaşayan ve Emniyet Müdürlüğü Yabancılar Şube Müdürlüğü tarafından kayıt altına alınmış olunan 585 İranlı geçici sığınmacı arasından basit tesadüfî örnekleme yoluyla 145 İranlı geçici sığınmacı seçilmiştir.

4.2. Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada demografik özelliklerin değerlendirildiği veri formu, Kültürleşme Ölçeği ve Yaşam Doyum Ölçeği kullanılmıştır.

Demografik Özellikler Veri Toplama Formu: Cinsiyet, yaş, din, etnik köken, medeni durum, eğitim düzeyi, Türkiye’de ikamet süreleri gibi demografik bilgileri, kişisel değişkenleri ve kendi değerlendirmelerini içeren memnuniyet ve uyum düzeylerini kapsamaktadır.

Kültürleşme Ölçeği: Katılımcıların kültürleşme tercihlerini belirlemek amacıyla Kültürleşme Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek, Berry (1989), tarafından toplumdaki farklı kültürel, etnik grupların kültürleşme tercihlerini ortaya koymak için geliştirilmiştir. Ölçek, bütünleşme, marjinalleşme, asimilasyon ve ayrılma şeklinde 4 farklı kültürleşme tercihten oluşmaktadır.

Dört kültürleşme tercihini yansıtan maddelerden örnekler aşağıda belirtilmiştir;

Bütünleşme tercihi; “Evde hem buraların hem de kendi yemeklerimizi yemeyi tercih ederim”; “Evde hem Türkçe hem de geldiğimiz yerin dilini kullanmayı tercih ederim”; “Hem buranın hem de geldiğimiz yerin medyasını (gazete, TV, Radyo) izlemeyi tercih ederim.”

Marjinalleşme tercihi; “Kimlerle bir araya gelip vakit geçirdiğime aldırmam”; “Evde ne çeşit yemek yediğime aldırış etmem”; “Çoğu zaman ne şekilde yaşayacağıma aldırış etmem”; “Çocuklarımanın buranın değer veya adetlerini öğrenip öğrenmemelerine aldırmam.”

Asimilasyon tercihi; “Evde bizim oraların (Farsça-Kürtçe) dilinden çok Türkçe konuşmayı tercih ederim”; “Geldiğimiz yerin medyasından çok buranın medyasını

(gazete, TV, Radyo) izlemeyi tercih ederim”; “Hemşerilerimden çok buralı gibi yaşamaktan hoşlandığımı söyleyebilirim.”

Ayrılma tercihi; “Buranın medyasından çok (gazete, TV, Radyo vs.) geldiğimiz yerin medyasını izlemeyi tercih ederim”; “Evimde buralılara özgü süslemelerden çok bizlere özgü süslemeler olmasını tercih ederim”; “Evde Türkçe ’den çok geldiğimiz yerin dilini kullanmayı tercih ederim.”

Ölçekteki 40 maddenin her biri 5 “kesinlikle bana uygun” ve 1 “kesinlikle bana uygun değil” şeklinde 5’li Likert tarzında değerlendirilmektedir. Ölçeğin Şeker (2005), tarafından yapılan uyarlama çalışmasından elde edilen Cronbach Alpha katsayıları; bütünleşme tercihi için .78; marjinalleşme tercihi için .74; asimilasyon tercihi için .84; ayrılma tercihi için .80 olarak bulunmuştur.

Yaşam Doyumu Ölçeği: Genel yaşam doyumunu ölçmek için Diener ve ark. (1985) tarafından geliştirilen Yaşam Doyum Ölçeği, İmamoglu (2004’den akt; Beydoğan, 2008) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Ölçek, 5 maddeden oluşan 7’li (1-kesinlikle katılmıyorum, 7- kesinlikle katılıyorum) Likert tipindedir. Ölçeğin Cronbach Alpha katsayısı .88 bulunmuştur.

4.3. Verilerin Toplanması

Veri toplama aracı formunun hazırlık ve kontrol işlemlerinin bitmesinin ardından 145 veri formu katılımcılara yüz yüze uygulanmıştır. Ayrıca veri formu uygulanırken araştırmacı ile birlikte Farsça ve Kürtçe bilen tercümanda süreçte bulunmuş ve ihtiyaç duyulduğunda gerekli açıklamaları yapmıştır.

5. Bulgular

Elde edilen veriler önce SPSS paket programında oluşturulan veri dosyasına aktarılmıştır. Bu dosyada yer alan veriler araştırmada elde edilmek istenen amaçlara uygun olarak yeniden kodlanmış ve istatistiksel analizler yapmaya elverişli hale getirilmiştir. Örneklemden elde edilen ölçümlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler verilmiştir. Sonrasında kültürleşme tercihlerine demografik özellikler ve yaşam doyumunun etkisi çoklu regresyon analizi yapılarak değerlendirilmiştir. Analizlerde cinsiyet, evlilik durumu ve eğitim düzeyi kukla değişken olarak analize alınmıştır. İstatistik anlamlılık düzeyi $p < .05$ olarak alınmıştır.

Yapılan araştırmada 145 geçici sığınmacının % 22'sini kadın, % 78'ini ise erkekler oluşturmuştur. Katılımcıların yaşlarının 18-60 arasında olduğu gözlenmiştir. Geçici sığınmacıların yaş dağılımları incelendiğinde % 41.9'unun 26-32 yaş grubunda olduğu gözlemlenmiştir. Geçici sığınmacıların eğitim düzeyleri incelendiğinde % 37.2'sinin ilköğretim ve % 40'ının ise lise mezunu olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların % 50'si bekâr, % 47'si ise evli olduğunu beyan etmiştir. 145 geçici sığınmacının etnik kökenleri dikkate alındığında % 1.4'ü Fars, % 36'sı Azeri ve % 63'ü Kürt'tür. Geçici sığınmacıların % 68'i Müslüman, % 14'ü Hristiyan, % 8'i Bahai ve % 6'sı dini inancı olmadığını bildirmiştir. Türkiye'deki ikamet süreleri göz önüne alındığında katılımcıların % 43'ü 3 yıldır, % 29'u 4 yıldır, % 12'si 5 yıldır ve % 15'inin de 6 yıl ve daha uzun süredir Türkiye'de yaşadığı gözlenmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

Cinsiyet	N	%
Erkek	113	77.9
Kadın	32	22.1
Toplam	145	100.0
Yaş		
18-25	30	20.6
26-32	61	41.9
33-39	31	21.4
40-46	11	7.7
47- +	12	8.4
Toplam	145	100.0
Eğitim Düzeyi		
Okuma yazma bilmiyor	9	6.2
Okuma yazma biliyor	13	9.0
İlköğretim	54	37.2
Lise	58	40.0
Üniversite	11	7.6
Toplam	145	100.0
Etnik Köken		
Farsi	2	1.4
Azeri	52	35.9
Kürt	91	62.8
Toplam	145	100.0

Din		
Müslüman	98	67.6
Hristiyan	20	13.8
Bahai	12	8.3
Ateist	8	5.5
Diğer	7	4.8
Toplam	145	100.0
Medeni durum		
Bekar	72	49.7
Evli	68	46.9
Diğer	5	3.5
Toplam	145	100.0
Türkiye’de ikamet süresi		
3 yıl	62	42.8
4 yıl	42	29.0
5 yıl	18	12.4
6- + yıl	21	14.5
Toplam	145	100.0

Geçici sığınmacıların % 57’si politik nedenlerden dolayı göç ettiğini beyan ederken bu oranı % 14 ile dinsel nedenler takip etmiştir. Göç etme nedenleri ayrıntılı olarak Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Geçici Sığınmacıların Göç Etme Nedenleri

Neden	N	%
Ekonomik Nedenler (Yoksulluk İşsizlik)	5	3.4
Politik Nedenler (Siyasal Eğilim ve Farklılıklar)	83	57.2
Dinsel Nedenler (Farklı Din. İnanç Mezhebe Sahip Olmak)	20	13.8
Etnik Farklılıklar	2	1.4
Cezaevine Girmemek İçin	2	1.4
Öldürülme Korkusu/İşkence ve Kotu Muamele Görme	14	9.7
Diğer	19	13.1
Toplam	145	100.0

Geçici sığınmacıların Türkiye'ye gelmeyi tercih nedenleri incelendiğinde % 27'si Türkiye'yi ülkesine göre daha demokratik ve güvenli bir ülke olduğu için tercih ettiğini belirtmiştir. Türkiye'yi tercih etmede diğer önemli bir faktörün % 26 ile coğrafi yakınlık olduğu görülmektedir. Türkiye'yi tercih etmelerine ilişkin diğer nedenler ayrıntılı olarak Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: Geçici Sığınmacıların Türkiye' ye Gelmeyi Tercih Nedenleri

<i>Tercih Nedeni</i>	N	%
Başka bir ülkeye geçmede transit ülke olması nedeni ile	22	15.2
Geldiğim ülkeye coğrafi olarak yakın olduğu için	38	26.2
Geldiğim ülkenin kültürel dinsel ve/veya siyasi özellikleri	7	4.8
Sınırdan geçmek kolay olduğu için	4	2.8
Türkiye'de tanıdıklarım olduğu için	4	2.8
İş bulma şansımın yüksek olduğu için	2	1.4
Türkiye'nin güvenilir bir ülke olduğunu bildiğim için	24	16.6
Türkiye ülkeme göre daha demokratik ve güvenli bir yer	39	26.9
Diğer	5	3.4
Toplam	145	100.0

Aşağıda yer alan Tablo 4'te geçici sığınmacıların Türkiye'ye ilk girişte yaşadıkları sorunlar ayrıntısıyla verilmiştir. Geçici sığınmacılar karşılaştıkları en önemli sorunun dil/iletişim sorunları olduğu (% 36) bunu da barınma (% 25) ve maddi sorunların (% 24) izlediği belirlenmiştir.

Tablo 4: Türkiye' ye ilk girişte karşılaşılan sorunlar

<i>Karşılaşılan Sorunlar</i>	n	%
Maddi sorunlar	35	24.1
Beslenme ile ilgili sorunlar	3	2.1
Barınma ile ilgili sorunlar	36	24.8
Dil iletişim sorunlar	52	35.9
Sığınma konusunda resmi birimlere başvurma sorunlar	5	3.4
Geçici ikamet konusunda sorunlar	5	3.4
Diğer	10	.7
Toplam	145	100.0

Geçici sığınmacıların % 17'si toplumun kendilerine bakış açısını olumsuz, % 73'ü ise toplumun bakış açısını olumlu olarak değerlendirmektedir.

Tablo 5: Geçici Sığınmacılar Açısından Kendilerine Toplumun Bakış Açısı

<i>Bakış Açısı</i>	N	%
Hiç olumlu değil	13	9.0
Olumlu değil	11	7.6
Kararsızım	15	10.3
Olumlu	51	35.2
Çok olumlu	55	37.9
Toplam	145	100.0

Katılımcılardan Türkiye'ye göç etmekten memnun olup olmadıklarını değerlendirmeleri istenmiş ve katılımcıların % 90'ının memnun olduğu saptanmıştır. Katılımcılara genel olarak hayatlarından ne kadar memnun oldukları sorulmuş ve % 79'unun memnun olduğu gözlenmiştir. Katılımcılara şu anda yaşadıkları yere ne kadar uyum sağladıkları sorulduğunda ise % 84'ünün uyum sağladığını düşündüğü ortaya çıkmıştır.

Araştırmada kullanılan ölçme araçlarına ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: Psikometrik araçlara ilişkin tanımlayıcı istatistikler

	Ortalama	SS
Kültürleşme Ölçeği		
Bütünleşme	31,34	7,80
Ayrılma	31,65	5,99
Asimilasyon	26,00	7,40
Marjinalleşme	27,11	7,69
Yaşam Doyumu Ölçeği	16,66	3,76

Kültürleşme ölçeğinin alt ölçeklerinin ortalamaları incelendiğinde; ayrılma tercihinin ortalamasının en yüksek olduğu, asimilasyon tercihinin ortalamasının en düşük olduğu gözlenmiştir.

Yaşam doyumunun demografik değişkenlerle ilişkisi çoklu regresyon analiziyle değerlendirilmiştir. Demografik değişkenlerin bağımsız değişken olarak yaşam doyumuna etkisinin ele alındığı analizde model F değeri istatistik olarak önemli bulunmuştur (F(5, 139) 2.630, $p < .05$). Model % 8 oranında yaşam doyumunu açıklamaktadır. Elde edilen sonuçlar İranlı erkeklerin yaşam doyumunun kadınlara göre daha yüksek olduğunu göstermiştir ($\beta = .24$, $t = 2.667$; $p < .01$). Di-

ğer demografik özelliklerin istatistik olarak önemli ölçüde yaşam doyumunu yordamadığı bulunmuştur.

Demografik özellikler ve yaşam doyumunun kültürleşme tercihlerine etkisi çoklu regresyon modelleriyle ele alınmıştır. Yapılan dört çoklu regresyon analizinde kültürleşme alt ölçekleri bağımlı değişken olarak alınmıştır. Regresyon modellerinde cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, evlilik durumu ve ülkeden ayrılma süresi demografik özellikler olarak yaşam doyumuyla birlikte bağımsız değişken olarak analiz edilmiştir. Regresyon analizlerinin sonuçları Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7: Kültürleşme Tercihleri Üzerine Demografik Özellikler ve Yaşam Doyumunun Çoklu Regresyonu
Cinsiyet 0= Kadın; 1 = Erkek; Boşanmış ve eşinden ayrı yaşayanlar analize alabilmek için bekar grubu içinde

	Bütünleşme			Ayrılma			Asimilasyon			Marjinalleşme		
	β	t	P	β	T	P	β	t	P	β	t	P
Cinsiyet [†]	.55	7.120	.000	.05	0.503	.616	.40	4.740	.000	.79	15.948	.000
Yaş	-.15	-1.947	.054	-.17	-1.929	.056	-.08	-1.023	.308	-.12	-2.517	.013
Eğitim Düzeyi	-.18	-2.433	.016	.17	1.924	.056	-.16	-2.056	.042	-.11	-2.339	.021
Evlilik Durumu [†]	.04	0.506	.614	.11	1.209	.229	-.04	-0.507	.613	-.07	-1.351	.179
Ülkeden Ayrılma Süresi	.13	1.790	.076	-.01	-0.013	.990	.18	2.389	.018	.09	1.931	.056
Yaşam Doyumu	.01	0.173	.863	.06	0.729	.467	-.01	-0.035	.972	.01	0.268	.789
R ²		.36			.08			.24			.73	
F (6, 138)		12.858			1.974			7.124			61.942	
P		.000			.073			.000			.000	

sınıflanmıştır (Evlilik: 0 = Bekar, 1 = Evli).

Bütünleşme alt ölçeğinin bağımlı değişken olduğu çoklu regresyon analizinde model uyumunun iyi olduğu görülmüştür ($F(6, 138)=12.858; p<.01$). Bağımlı değişkenler bağımsız değişkenlerdeki değişimi % 36 oranında açıklamaktadır. Regresyon modelinde erkeklerin bütünleşme tercihlerinin daha yüksek olduğu ($\beta = .55, t=7.120; p<.01$); buna karşın eğitim düzeyindeki artışın bütünleşme tercihiyle ters orantılı olduğu görülmüştür ($\beta = -.18, t=-2.433; p<.05$).

Ayrılma alt ölçeğinin bağımlı değişken olduğu çoklu regresyon analizinde modelin istatistik olarak manidar olmadığı bulunmuştur ($F(6, 138)=1.974; p>.05$). Bağımlı değişkenler bağımsız değişkenlerdeki değişimi % 8 oranında açıklamaktadır. Regresyon modelinde ele alınan bağımsız değişkenlerin istatistik olarak önemli bir etkisi bulunmamıştır ($p>.05$).

Asimilasyon alt ölçeğinin bağımlı değişken olduğu çoklu regresyon analizinde model uyumunun iyi olduğu görülmüştür ($F(6, 138)=7.124; p<.01$). Bağımlı değişkenler bağımsız değişkenlerdeki değişimi % 24 oranında açıklamaktadır. Regresyon modelinde erkeklerin asimilasyon tercihlerinin daha yüksek olduğu ($\beta = .40, t=4.740; p<.01$) ve ülkeden ayrılma süresindeki artışla asimilasyon tercihinin doğru yönde ilişkili olduğu bulunmuştur ($\beta = .18, t=2.389; p<.05$). Buna karşın eğitim düzeyindeki artışın asimilasyon tercihiyle ters orantılı olduğu görülmüştür ($\beta = -.16, t=-2.056; p<.05$).

Marjinalleşme alt ölçeğinin bağımlı değişken olduğu çoklu regresyon analizinde model uyumunun iyi olduğu görülmüştür ($F(6, 138)=61.942; p<.01$). Bağımlı değişkenler bağımsız değişkenlerdeki değişimi % 73 oranında açıklamaktadır. Regresyon modelinde erkeklerin marjinalleşme tercihlerinin daha yüksek olduğu ($\beta = .79, t=15.948; p<.01$) bulunmuştur. Buna karşın yaş ($\beta = -.12, t=-2.517; p<.05$) ve eğitim düzeyi ($\beta = -.11, t=-2.339; p<.05$) marjinalleşme tercihinin ters yönde yordamaktadır.

6. Sonuç ve Öneriler

Kültürleşme araştırmaları, çok kültürlü toplumlarda yapılan ve ülkelerin göç politikasını belirlemede katkı sağlayan çalışmalardır. Türkiye, üçüncü ülkelere geçici sığınmacı veren, BMMYK ile ortak bir süreç içinde hareket eden, önümüzdeki yıllarda olası politika değişimi ile mülteci kabul etmeye başlayabilecek bir ülke olması nedeniyle bu tür çalışmaların yapılması önemlidir. Ayrıca halen devam eden dış göç hareketi kültürleşme konusu ile ilgili bir yol haritası ve politika eksikliğinden dolayı problemli bir şekilde ülke içinde varlığını devam ettirmek-

tedir. Türkiye’de halen ikamet eden geçici sığınmacılar, üçüncü ülkelere önceden planlanmış belirli bir sürede çıkış yapamamakta ve bu nedenle de ülkemizdeki kalış süreleri uzamaktadır. Mülteci alan gelişmiş ülkeler, genellikle ülkeden ülkeye değişen belirli ölçütlere göre mülteci/geçici sığınmacı kabul etmektedir. Mülteci kabul eden ülkelerin ölçütlerini karşılayamayan kişiler de Türkiye’de uzun süre kalmaktadır. Çalışma sonunda katılımcılardan çoğunun (% 92) lise ve daha alt düzeyde eğitilmiş olduğu görülmüştür. Ancak batıda yapılan çalışmalarda örneğin Lewin, (2001)’in, çalışmasında 1984-1989 yılları arasında göç etmiş İranlıların 30-55 yaş aralığında, ülkelerinde orta ve ortanın üstü sınıfa dahil, büyük kentlerden gelmiş, üniversite eğitimi almış, devrimden önce batı deneyimi yaşamış, İran’dan ayrılmadan önce politik veya ideolojik zorlanma, mahkumiyet yaşamış homojen yapıda bir grup oldukları belirtilmiştir.

Çalışmada genel olarak sığınmacıların kültürleşme tercihlerini etkileyen sosyo-demografik değişkenler ortaya konulmuştur. Van ilinde bulunan erkek İranlı sığınmacıların yaşam doyumlarının kadınlara göre daha yüksek olsa da grubun genel yaşam doyumunun orta düzeyin altında olduğu gözlenmiştir. Bu durum beklenen bir sonuçtur, zorunlu ve güç şartlarda gerçekleşen göç sürecinin, yaşanan belirsizliklerin ve geline yerdeki ekonomik, sosyal zorlukların bu durumu doğurduğu düşünülmektedir. Kültürleşme kavramı genel olarak, bireylerin ve grupların bir diğer kültür ile uzun süreli etkileşimleri sonucunda meydana gelen psikolojik ve davranışsal değişim süreci olarak tanımlanmakta ve bir toplum içindeki farklı kültürel gruplar arasında yaşanmaktadır. Bireylerin günlük yaşamda girdiği farklı kültürel ortamlar onların bilişlerini, davranış ve duygularını düzenler ve değiştirir. Bu araştırmadan elde edilen bulgular ışığında, yeni kültürel ortama gelen geçici sığınmacı örneklemin kültürleşme tercihlerini yordayan demografik özellikler ortaya konulmuştur. Cinsiyetin, bütünleşme, asimilasyon ve marjinalleşme tercihlerinin en güçlü yordayıcısı olduğu bulunmuştur. Ülkede kalma süresinin uzaması ile asimilasyon tercihinin de arttığı ortaya konulmuştur. Aynı zamanda eğitim düzeyinin bütünleşme, asimilasyon ve marjinalleşme tercihlerini ters yönde, yaş değişkeninin de marjinalleşme tercihinin ters yönde yordadığı gözlenmiştir. Van’da yaşayan İranlı geçici sığınmacılar toplumun kendilerine bakış açısının olumlu olduğunu, göç etmekten ve genel yaşam memnuniyet düzeylerinin yüksek olduğunu ve kendi ifadeleri ile yaşadıkları yere uyumlu oluklarını ifade etmişlerdir. Van iline gelen geçici sığınmacıların uyumlarının yüksek olması durumu, iki grubun coğrafik olarak yakında olmalarının doğal sonucu kültürlerinin, dillerinin, günlük yaşamlarının benzeşmesi ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Hofstede, (2001), İran’da toplulukçu değerlerin hakim olduğunu ortaya koymuştur, benzer şekilde Türkiye’ nin özellikle doğu ve güneydoğu bölgelerinde de toplulukçu değerlerin

hakim olmasının (Caldwell-Harris vd., 2004; Wasti, 2002; Şeker, 2005), benzer kültürel özellikleri olan İranlı geçici sığınmacıların zor ve travmatik bir süreç olan sığınmacılık sürecinin daha yumuşak geçmesine neden olduğu öngörülmektedir. Geçici sığınmacıların İçişleri Bakanlığınca ülkede uydu kentlere yerleştirilirken yerleşim yaptırılacak kentlerin dil, kültür, din, sosyal yapı gibi özelliklerini dikkate alarak yerleştirme politikalarının uygulanması gerektiği düşünülmektedir.

Kültürleşme çalışmaları yapılırken kültürleşen birey ve toplumların tarih, politik ve sosyal durumları ihmal edilmekte; bu da çalışmalar sonunda geliştirilen plan ve programlarda eksikliğe neden olabilmektedir (Chirkov, 2009). Bir kültürleşme çalışması yapılırken grupların tarihi, kültürel, sosyal, politik, ekonomik yapıları göz önüne alınarak çok boyutlu çalışmaların yapılması gerekmektedir.

Voulgaridou vd., (2006) Yunanistan'da mültecileri koruyan çok sayıda sivil toplum kuruluşunun bulunduğunu, baskı grupları sayesinde hükümet politikalarında olumlu değişiklikler olduğunu belirtmişlerdir. Mültecilerin bütünleşmesi ve kültürleşme sürecini kolaylaştırmak için ülkede pek çok eğitim, dil programları bulunduğu ortaya konulmuştur. Türkiye'de sistemli geçici sığınmacı eğitim programı olmasa da, toplum ve sistem yapısı yabancıları yaşamak için öğrenme ve mücadele etmeye zorladığından geçici sığınmacılar zorunlu olarak geniş toplum içinde toplumun kültürel özelliklerini öğrendikleri, günlük yaşamda bu öğrenilenleri uyguladıkları gözlenmiştir.

Uydu illerde² belirli gruplardan sınırlı sayıda geçici sığınmacı bulunduğundan çalışmanın sınırlılıklarının başında örneklem sorunu gelmektedir. Yapılacak çalışmalarda örneklem sayısını artırırken, niceliksel yöntemlerle birlikte niteliksel yöntemlerin bir arada kullanılmasına dönük yaklaşımlar geliştirilmelidir. Kadınlar, çocuklar, yaşlılar, farklı etnik ve dinsel gruplardan oluşan hassas sığınmacı grubunda yapılacak çalışmaların özenli ve etik kurallara uygun yapılması gerekir. Bu nedenle çalışma sadece mevcut durumu belirleme amacı ile uygulanmıştır. Benzer şekilde ülkede çoğunluğa sahip grupla da çalışmalar yapmak her iki grup açısından (yeni gelen ve ev sahibi) süreci yumuşatacak sonuçlar ortaya koyabileceği ön görülmektedir. Aynı zamanda yapılacak yeni çalışmalarda geçici sığınmacı grupların psikolojik iyi olma düzeyleri, algıladıkları ayrımcılık düzeyleri, algıladıkları sosyal destek, sosyo-kültürel ve ekonomik uyum konularında yapılacak geniş çaplı çalışmaların hem zorunlu olarak güç şartlarda gelen hassas grup-

² Emniyet Genel Müdürlüğü Yabancılar Hudut İltica Daire Başkanlığınca tespit edilen, geçici sığınmacıların yerleştirildiği illere verilen ad.

ların hem de bu grupların yeni girdiği toplum üyelerinin bir arada yaşamını kolaylaştıracağı düşünülmektedir

KAYNAKÇA

Allen, James et al. (2006). "Refugees and Asylum Seekers in Societies". David L. Sam & John W. Berry (eds.), *The Cambridge Handbook of Accuturation Psychology* içinde (s.198-217). New York: Cambridge University.

Berry John W. (1997). "Immigration, Acculturation and Adaptation". *Applied Psychology: An International Review*, 46, 5-68.

-----, (1998). "Intercultural Relations in Plural Societies". *Canadian Psychology*, 40 (1), 12-21.

-----, (2000). "Cross-cultural Psychology: A Symbiasis of Cultural and Comparative Approaches". *Asian Journal of Psychology*, 3, 197-205.

-----, (2001). "A Psychology of Immigration". *Journal of Social Issues*, 57 (3), 615-631.

-----, (2002). "Conceptual Approaches to Acculturation". K. M. Chun, P. B. Organista & G. Marín (Eds.), *Acculturation: Advances in Theory, Measurement and Applied Research* içinde (s. 17-37). Washington, D.C.: American Psychological Assoc.

-----, (2006). "Contexts of Acculturation". D. L. Sam & J. W. Berry (eds.), *The Cambridge Handbook of Accuturation Psychology* içinde (s. 27-41). New York: Cambridge University.

-----, (2009). "A Critique of Critical Acculturation". *International Journal of Intercultural Relations*, 33, 361-371.

Berry, John W. et al. (1987). "Comparative Studies on Acculturative Stress". *An International Migration Review*, 21, 491-511.

Berry, John W. et al. (1989). "Acculturation Attitudes in Plural Sociaties". *Applied Psychology: An International Review*, 38, 185-206.

Berry, John. W. et al. (2002). *Cross-Cultural Psychology-Research and Applications* içinde (345-383). New York: Cambridge University.

Berry, John. W. et al. (2006). "Immigrant Youth: Acculturation, Identity and Adaptation". *Applied Psychology: An International Review*, 55 (3), 303-332.

Berry, John. W., Sam, D. L. (1997). "Acculturation and Adaptation". J. W. Berry, M. H. Segall & Ç. Kağıtçıbaşı (eds.), *Handbook of Cross-Cultural Psychology* içinde (s. 291-326). Boston: Allyn and Bacon.

Beydoğan, Başak (2008). *Self-Construct Differences in Perceived Work Situation and Well-being*. Yayınlanmamış Doktora tezi. ODTÜ

Caldwell-Harris, Catherine L. and Ayçiçeği, Ayşe (2006). "When Personality and Culture Clash: The Psychological Distress of Allocentrics in an Individualist Culture and Idiocentrics in a Collectivist Culture". *Transcultural Psychiatry*, 43, 331-361.

Chirkov, Valery (2009). Summary of the Criticism and of the Potential Ways to Improve Acculturation Psychology. *International Journal of Intercultural Relations*, 33 (2), 177-180.

Çiçekli, Bülent (2009). *Göç Terimleri Sözlüğü Uluslararası Göç Hukuku* içinde. İsviçre: Uluslararası Göç Örgütü, No.18.

Diener, Ed et al. (1985). "The Satisfaction with the Life Scale". *Journal of Personality Assessment*, 49, 71-75.

Dovido, John F. and Esses, Victoria M. (2001). "Immigrants and Immigration: Advancing the Psychological Perspective". *Journal of Social Issues*, 57 (3), 375-387.

Eren, Hasan ve ark. (1998). "Sığınmacı". Türkçe Sözlük içinde. 1 A-J. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Ghaffarian, Shireen (1998). "The Acculturation of Iranian Immigrants in the United States and the Implications for Mental Health". *Journal of Social Psychology*, 138, 645-654.

Hofstede, Geert (2001). *Culture's Consequences*. London: Sage.

Lee, Soo-Kyung et al. (2003). "Comparison of Models of Acculturation: The Case of Korean Americans". *Journal of Cross- Cultural Psychology*, 34 (3), 282-296.

Lewin, F. Ahmadi (2001). "Identity Crisis and Integration: The Divergent Attitudes of Iranian Immigrant Men and Women towards Integration into Swedish Society", *International Migration*, 39 (3), 121-135.

Kağıtçıbaşı, Çiğdem (2010). *Benlik, Aile ve İnsan Gelişimi-Kültürel Psikoloji*. İstanbul: Koç Üniversitesi.

Kim, Bryan S. K. and Abreu, Jose M. (2001). "Acculturation Measurement: Theory, Current Instruments and Future Directions". J. G. Ponterotto, J. M. Casas, L. A. Suzuki, & C. M. Alexander (eds.), *Handbook of multicultural counseling* içinde (s. 394-424). Thousand Oaks, CA: Sage.

Kang, Sun-Mee (2006). "Measurement Of Acculturation, Scale Formats and Language Competence: Their Implications for Adjustment". *Journal Of Cross-Cultural Psychology*, 37 (6), 669-693.DOI: 10.1177/0022022106292077.

Khosrav, Shahram (2009). "Sweden: Detention and Deportation of Asylum Seekers". *Race & Class*, 50 (4), 38-56.

Montreuil, Annie and Richard Y. Bourhis (2001). "Majority Acculturation Orientations toward "Valued" and "Devalued" Immigrants". *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32, 698-719.

Nguyen, Huong H. and Alexander von Eye (2002). "The Acculturation Scale for Vietnamese Adolescents (ASVA): A Bidimensional Perspective". *International Journal of Behavioral Development*, 26, 202-213.

Rogler, Lloyd H., Cortes, Dharma E., Malgady, Robert G. (1991). "Acculturation and Mental Health Status among Hispanics: Convergence and New Directions for Research". *American Psychologist*, 46, 585-597.

Rudmin, Floyd W. and Ahmadzadeh, Vali. (2001). "Psychometric Critique of Acculturation Psychology: The Case of Iranian Migrants in Norway". *Scandinavian Journal of Psychology*, 42 (1), 41-56.

Rudmin, Floyd (2009). "Constructs, Measurements and Models of Acculturation and Acculturative Stress". *International Journal of Intercultural Relations*, 33, 106-123.

Ryder, Andrew G., Alden, Lynn E. and Paulhus, Delroy L. (2000). "Is Acculturation Unidimensional or Bidimensional? A Head-to-Head Comparison in the Prediction of Personality, Self-Identity, and Adjustment". *Journal of Personality and Social Psychology*, 79 (1), 49-65.

Sabbah, Charlotte (2007). "Social Adjustment and Idealized Identity of Refugee". *Adolescents University of Montreal. International Journal of The Humanities*, 4 (7), 117-125.

Safdar, Saba et al. (2003). "The Process of Acculturation and Basic Goals: Testing a Multidimensional Individual Difference Acculturation Model with Iranian Immigrants in Canada". *Applied Psychology: An International Review*, 52 (4), 555-579.

Safdar, Saba et al. (2009). "Acculturation of Iranians in the United States, the United Kingdom, and the Netherlands: A Test of the Multidimensional Individual Difference Acculturation (MIDA) Model". *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 40 (3), 468-491.

Sam, David L., (2006). "Acculturation and Health". D. L. Sam & J. W. Berry (Eds.), *The Cambridge Handbook of Accuturation Psychology* içinde (s. 452-468). New York: Cambridge University.

Sam, David L. and Berry, John W. (1995). "Acculturative Stress and Young Immigrants in Norway. Adaptation". *Scandinavian Journal of Psychology*, 36, 10-24.

Şeker, Betül D. (2005). *Kente Göç Etmiş Bir Örneklemede Bireycilik-Toplulukçuluk Eğilimleri ve Değerler Açısından Kültüre Uyum (Kültürlenme) Süreçleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Te Lindert, Annet, et al. (2008). "Perceived Discrimination and Acculturation among Iranian Refugees in the Netherlands". *International Journal of Intercultural Relations*, 32 (6), 578-588.

Te Lindert, Annet, (2007). *Acculturation of Iranian Immigrants in the Netherlands*. Doctoral Dissertation., Ridderkerk: Labyrint Publication.

Trimble, Joseph E. (2002). "Introduction: Social Change and Acculturation". K. M. Chun, P. B. Organista & G. Marin (eds.), *Acculturation: Advances in Theory, Measurement and Applied Research* içinde (s.17-37). Washington, D.C.: American Psychological Assoc. 2011- Commemorations (2011).

UNHCR in Turkey: Facts & Figures. January (03), 5-8.

Van de Vijver, F. J. R. and Phalet, Karen (2004). "Assessment in Multicultural Groups: The Role of Acculturation". *Applied Psychology: An International Review*, 53, 215-236.

Verkuyten, Markel and Nekuee, Shervin (1999). "Subjective Well-being, Discrimination and Cultural Conflict Iranians Living in the Netherlands". *Social Indicators Research*, 47, 281-306.

Voulgaridou Maria G., Renos K. Papadopoulos and Vlassis Tomaras (2006). "Working with Refugee Families in Greece: Systemic Considerations". *Journal of Family Therapy*, 28, 200-220.

Ward, Colleen (2008). "Thinking Outside the Berry Boxes: New Perspectives on Identity, Acculturation and Intercultural Relations". *International Journal of Intercultural Relations*, 32 (2), 105-114.

Ward, Colleen and Rana-Deuba, Arzu (1999). "Acculturation and Adaptation Revised". *Journal of Cross-cultural Psychology*, 30, 422-442.

Wasti, S. Arzu (2002). "Affective and Continuance Commitment to the Organization: Test of an Integrated Model in the Turkish Context". *International Journal of Intercultural Relations*, 26, 525-550.

DIGITALIZED MEMORY, FORGETTING AND THE LOSS OF SOCIAL MEMORY*

Dilek Özhan KOÇAK**
Orhan Kemal KOÇAK

Memory is the treasury and guardian of all things.
Cicero

ABSTRACT

A group can be sure about its identity by remembering its history and refreshing the “figures of memory” in its mind. These social identities become the objects of non-daily ritual communication. Rituals and ceremonies with their regular repetitions help in transmitting and transferring the information which protect the identities; thus they undertake in reproducing the cultural identities. Rituals guarantee the temporal and spatial togetherness of a group.

Although digital media technologies provide in storing the experiences and the events cheaply and easily, “datas”, which are detached and disconnected from each other and lack of temporality and spatality (lack of monuments and memorable), they remain insufficient in providing or maintaining social memory and identity. In addition, taking into account that in order to remember something one must inevitably forget, it won’t be wrong to assert that social memory corresponds to elimination and generalization. However, who decides the elimination of all these datas in digital world and how this elimination is done or will be done?

Time and memory disappear with digital culture as a kind of irrational overage. Forgetfulness is managed by an unshakable idea of progress. As Adorno and Horkheimer mentioned “all reification is a forgetting”. Since the past is forgotten, present can prevail without objection. The only way to overcome with it is to remember.

* Bu makaleye zemin oluşturan metin 15-17 Mart 2012 tarihinde arasında gerçekleşen, Inter-Disciplinary.Net tarafından Prag, Çek Cumhuriyeti’nde düzenlenen “4th Global Conference: Digital Memories” başlıklı sempozyumda “Digitalized Memory and The Loss of Social Memory” başlıklı bildirinin sunulmasıyla yazılmış ve bu dergi için yeniden düzenlenip, geliştirilmiştir.

** Dr., Marmara Üniversitesi, Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü (dilekkocak@marmara.edu.tr; dozhan@yahoo.com)

*** Yrd. Doç. Dr., Beykent Üniversitesi, İletişim ve Tasarım Bölümü (orhank@beykent.edu.tr; orhankemalkocak@gmail.com)

YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi, C. VI, No. 1, (Nisan 2013)

Keywords: Social Memory, Social Identity, Digital Media, Temporality, Spatility, Forgetting.

ÖZET

DİJİTALLEŞEN BELLEK, UNUTMA VE TOPLUMSAL BELLEĞİN YİTİMİ

Bir grup tarihini hatırlayarak, kökenine ait hatırlama figürlerini belleğinde canlandırarak kimliğinden emin olur. Bu toplumsal kimlikler gündelik olmayan törensel iletişimin nesnesini oluştururlar. Bayramlar ve ritüeller, düzenli tekrarları ile kimliği koruyan bilginin iletilmesi ve devredilmesini, böylece kültürel kimliğin yeniden üretimini üstlenirler. Ritüel, grubun zamansal ve mekânsal birlikteliğini garanti eder.

Dijital medya teknolojileri olayların ve deneyimlerin kolayca ve ucuza depolanması olanağı sunsa da, veriler birbirlerinden kopuk ve bağlantısız ve zamansallık ve mekânsallıktan yoksun olmalarıyla (anıtlar ve kalıcı şeylerden yoksunluk) toplumsal belleğin ve kimliğin devamını sağlamakta ya da muhafaza etmekte yetersiz kalırlar. Bunun yanı sıra hatırlamak için unutmanın şart olduğu göz önüne alındığında, toplumsal hafızanın aynı zamanda ayıklamak ve genelleştirmeye karşılık geldiğini söylemek yanlış olmaz. Peki, bunca verinin bir arada bulunduğu dijital dünyada bu elemeye kim karar verecek ve bu eleme nasıl yapılmakta ya da yapılacaktır?

Dijital kültürle birlikte zaman ve bellek bir çeşit akıldışı fazlalık olarak yok olmaktadır. Unutkanlık sarsılmaz bir ilerleme inancı tarafından yönetilmektedir. Adorno ve Horkheimer'in ifadesiyle aslında "bütün şeyleşme, bir unutmadır". Geçmiş unutulduğu için itirazla karşılaşılmaksızın hükmü sürer. Bunu aşmak ancak hatırlamakla mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Bellek, Toplumsal Kimlik, Dijital Medya, Zamansallık, Mekânsallık, Unutma.

Introduction: Social Memory

Man remembers; one of the features that make man different from other livings is remembering. Paul Valery says that the intension of memory is to provide us something which is missing in our lives, "a required time necessary in organizing the reception of stimulus" (Paul Valery, *Analecta*, Paris, 1935: 264-265 in Benjamin, 1995: 183). However, many factors must come together in order to remember the past. For instance, the objects from the past memories which can be described as the "figures of memory" are the evidence of past. These objects are the helping resources in the construction of memory. Objects from the past are stored and retained as a proof that the past does not fade away, it still exists. By the agency of these objects man can make his/her existence permanent; he/she believes that time is not fleeting, it can be controlled. In addition to these objects, man should be a part of a group in the construction of memory and in

remembering the past. In other words, being a part of a group of people man can build a memory. As M. Halbwachs shows that collective memory is not a given but rather socially constructed notion: “It is of course individuals who remember, not groups or institutions, but these individuals, being located in a specific group context, draw on that context to remember or recreate the past” (Coser, 1992: 22).

So even the personal memories are formed through communication with others. So it can easily be acknowledged that memory is about communication and social interaction. For this reason, memory can be analyzed as a function of social life. “Memory enables us humans to live in groups and communities, and living in groups and communities enables us to build a memory” (Assmann, 2011: 15-16).

As individual memory, collective memory requires the support of a group limited by space and time (Halbwachs, 1950: 84). Because being able to perpetuate a fact on a groups' memory is merely possible if only it is experienced as real person, place and event. Individuals and events transmit a concept, moral or a symbol by taking a part in memory and they become an element of social considerations system. A phenomenon called “figures of memory” exists from the interaction between these concepts and experiences (Assmann, 2001: 41-42). Jan Assmann calls collective memory as “cultural memory” and thinks that in order to be able to acknowledge the collective memory as a memory, these symbolic forms must be preserved, circulated and re-embodied in society (2011: 17). He also believes that the role of external symbols becomes more important on the social level because groups who “do not have memory tend to make themselves one by means of things meant as reminders such as monuments, museums, libraries, archives, and other mnemonic institutions.¹ This is what we call cultural memory” (2008: 111). These common symbols named “figures of memory” have some functions in expressing the general attitude, forms of existence, the features and the weaknesses of a group as well as in reproducing the past (Assmann, 2001: 43-44). As a matter of fact since the Renaissance “the western tradition of

¹ Enzo Traverso believes that memory places today became as commercial good. He asserts that “memory obsession” in nowadays was the result of collapsing Walter Benjamin’s *Erfahrung*. Changing the historical areas into museums, “memory turism” is formed. On the other hand it is certainly originated in the *reification of past*; in other words, the past is aestheticized; thus it becomes a consumption good which can be used by turism, entertainment industry, especially cinema (see Traverso, 2009: 2 and 4).

memory has been founded upon an assumption that material objects, whether natura or artifical, can act as the analogues of human memory” (Forty, 2001: 2).

Collective memory is also indispensable in the construction of collective identity. Memory configures social identities by including them in a historical continuity and by giving them a meaning, in other words a context and an intension (Traverso, 2009: 4-5). The consciousness of social belonging called as social identity based on the participation of common knowledge and memory which is achieved with the use of common symbolic systems such as a common language. The significant things here are not the words, texts or sentences but dances, embroideries, clothings, tattoos, eating and drinking, monuments, pictures and geographies. In fact, everything that shows the participation might be the indicator. All this participation which is expressed by these icons called “culture”, or rather a “cultural system”. Social identity is shaped and reproduced by this cultural system. Cultural system is a kind of instrument that is based on a common identity and is maintained through the generations (Assmann, 2001: 139). Social remembering needs:

“(…) motives and occasions which are regulated by cultures of remembering; thus it can support the making of social identities over time. In order to systematize such occasions, societies have invented “remembering occasions” of different kinds, such as commemoration days, monuments, special places, or museums” (Schmidt, 2008: 196-197).

The “social process of remembering requires a bodily practice of commemoration, often in the form of ritualized performances” as Paul Connerton (1989) and J. C. Wright (2006) argued. Historical associations and knowledge are renewed by “place-bound rituals and cultural artifacts”. Monuments, statues and symbolic landscapes act as mnemonic devices and as storage vessels of cultural identity (Meusburger and et al., 2011: 8)

Rituals are based on repetition. Repetition is a form of preservation of memory. Through repetition, the knowledge which protect the identity of a group can be reproduced and can be transferred to the next generation. “Human life and social institutions are thereby rescued from just passing away, decaying and vanishing; they are integrated into natural cycles of regeneration” (Assmann, 2011: 23-24). Since rituals are not spontaneous rather actualized and formed with a definite will, they cannot transform or change spontaneously; nevertheless they are open to changes only in narrow fields. Many ceremonies such as birth,

puberty, marriage show the beginning and the end. Accordingly, space and time for rituals is apparent; they have certain boundaries in time and space (Connerton, 1999: 71-72).

1. Transformation of Time and Space and Transformation of Social Memory

We mentioned that collective memory is about a group which is limited by time and space; rituals guarantee the spatial and temporal togetherness of a group and the production and circulation of the knowledge that protects the identity of a group. We also mentioned that social identity is not related with daily communication but rather glorified and formed communication as rituals. “Figures of memory”, having a kind of function in reproducing the past, are crucial in formation of social memory and consequently in the construction of social identity. They want to be embodied in a specific place and updated in a specific time, ie. through not in geographical or historical sense, they always need a concrete space and time. For instance holidays represent a common time. Memories in the same way based on common space. So memory needs a specific place. Space, in the culture of remembrance, has a significant role in strengthening the social and cultural memory. For instance, Indians in Australia, ensure the identity of their group once again going to the certain places where the memories of their ancestors’ souls exist. These kind of places are the topographical texts and mnemotops of cultural memory; they are the places of memory (Assmann, 2001: 60, 142-143, 42-43, 62-63).

The above-mentioned requirements, which are indispensable in the construction of social memory and social identity, are transformed and still being transformed along with new technologies whereby our daily lives, habits, interests, ways of thinking and the arena which our thought develop; to sum up all our life remarkably changed (Kitchin, 1998: 2). In two decades between mid 1970s and mid 1990s new technologies spreaded at immense speed throughout the world. Connerton reminds that while large segments of world’s population such as the American inner cities, in French banlieues, in African shanty towns, in deprived rural areas of India remain cut off from these innovations, the dominant groups across the world had become interlinked by the end of the millennium in a new technological system that had begun to form only in the 1970s (2008: 64).

“At the beginning of the new millennium, information and communication technologies (ICTs) are reconfiguring space-time relations, radically

restructuring the materiality and spatiality of space and the relationship between people and place. Moreover, the conceptual space they support, cyberspace, is extending social interaction through the provision of new media that are increasingly reliant on spatial metaphors to enhance their operation. The combined power of ICTs and cyberspace is changing the way we live our lives, in the same way that the telephone, car and television did in the twentieth century (...) it seems certain that the combination of ICTs and cyberspace will become one of the most significant evolutionary developments of the twenty-first century” (Kitchin and Dodge, 2001: ix).

Such as in 19th century photography’s revolutionary impact on the development of modern society and culture, the computerization as a whole in contemporary world is shaping the culture; “computerized society” is noticed (Castells, 2000). For Lev Manovich we are in the middle of a new media revolution today, “the shift of all culture to computer-mediated forms of production, distribution and communication.” Comparing with printing press and photography “computer media revolution affects all the stages of communication including acquisition, manipulating, storage and distribution; it also affects all types of media -text, still images, moving images, sound, and spatial constructions” (The Language of New Media: 43).

“Since new media is created on computers, distributed via computers, stored and archived on computers, the logic of a computer can be expected to significant influence on the traditional cultural logic of media” (Manovich, The Language of New Media: 63-64).

Consequently Manovich expects that the computer layer will affect the cultural layer. The process of transformation of spaces was made possible by computer technologies in the 1990s “virtual spaces”. Virtual space that has existed in parallel with our world made physical space useless. Graphic browsers for the www made cyberspace a reality for millions of users. Dot.coms were another virtual phenomenon during the second part of 1990s. By the end of decade, “daily dose of cyberspace became a normal aspect of daily existence” (Manovich, 2002: 75-76). Physical space is filled with electronic and visual information in the 2000s. From more realistic games to new 3-D technologies, network technologies entered our physical spaces more actively (Manovich, 2002: 76). Cyberspace become an imagined space in which new worlds and identities might be built. “In fact cyberspace is all this and more; it is hardware and software, and it is images and ideas-the two are inseparable”. Since it cannot be separated from its cultural

context, cyberspace is always cyberculture. Because internet and its related technologies impact on our everyday life in many different ways (Bell, 2001: 7-8). In this case, it would not be exaggeration to say that new media caused a transformation in the traditional concept of time and space, thus in the perception of reality. Some thoughts even claim that new media and communication technologies disconnect us from reality, instead it creates a virtual reality (Bell, 2001: 77).

Cyberspace provided us the representation of reality, a copy of original. Now, “simulacra” took the place of reality (Baudrillard, 1998: 11). Some ICTs, such as Virtual Reality, aims to make real and virtual indistinguishable. Television, photographs, cyberspace are so integrated into our lives that they became our “real space”: “Consequently, our memories are now more frequently based on recollections of photos, videos, news footage, and television images, rather than on actual experiences.” ICTs, cyberspace and cultural globalization, which are creating a “placeless world”, are transforming the real world and the relationship between people and places (Kitchin and Dodge, 2001: 21, 15-16).

Technological innovations that have a dominant effect in transforming every aspect of society, are transforming the traditional production tools, factors and the areas of social memory: “Digital technology, interactive media and information systems have greatly changed the facets of memory practices in our time’ and ‘as a result today’s memory is composed of bits and pieces” (Daniele Hervieu-Leger, *Religion as a Chain of Memory*. Oxford: Polity Press, 2000: 219, in Mitsztal, 2003: 24).

The emergence of modernity has already rendered time invisible in social space. Our time which was the most essential part of our lived experiences is not visible in the real world and cannot be constructed any more. It is consumed and exhausted (Lefebvre, 1991: 95-96). As we mentioned that the sine qua non of the construction of social memory was a physical space, time and a group. However today placeless and timeless world, in other worlds virtual space and rather than a group, a global world are mentioned. Technology being an integral part of modern life established its existence on temporality. It reproduces everyday memory rather than social memory. Social memory can no longer be produced due to the transformation of the factors that is essential in the process of production of social memory.

“A library, a museum, in fact, any large collection of cultural data are being substituted by a computer database. At the same time, a computer database becomes a new metaphor which we use to conceptualize individual and collective cultural memory, a collection of documents or objects, and other phenomena and experiences” (Manovich, *The Language of New Media*: 191).

The transformation on ICTs also led to a transformation in the perception of time. Accordingly, social memory cannot maintain its preservation or continuation in traditional ways anymore. For instance, in commemorative rituals, it is believed that time intervals in calendar are the same. Hence each periodic festival or ritual seems like the same one in the previous year or five hundred years, the participants find themselves always as if in the same time. In the nature of ritualistic time there is an unlimited number of repetition. Thus rituals seem to make the moment permanent (Connerton, 1990: 105, 110-111). Man feels like she/he can control time and space with his/her volition. However ICTs override the will of people over time and space.

2. Remembering Means Forgetting, Memory Means Elimination

Without memory we cannot maintain our lives. We lose our identity when we have a strong impact on our head or the memory regions on our head are damaged. Since the old man who told stories to the communities about the heroism of his ancestors, people try to protect their memories for similar reasons. Protecting the identity of a community depends on the stories that is told by old man (Eco, 2000: 213-214).

However memory doesn't mean to remember everything. When we are thinking about memory, simultaneously we should think about forgetting.² The dynamics of individual memory depends on the perpetual interaction between remembering and forgetting. To be able to remember something, primarily we must forget other things. Similar dynamics work on the level of cultural memory: “As in the head of the individual, also in the communication of society much must be continuously forgotten to make place for new information, new challenges, and new ideas to face the present and future” (Aleida Assmann, 2008: 97). *Alexander*

² E. Renan thinks that forgetting is a good manner. Because for him, in the construction of nation, forgetting is the beginning. He says that the basis of a nation consists of common things which bring all individuals together and forgetting a lot of things all together. None of French citizen know that if he/she from Burgonde, Alain, Taifale or Visigoth; each French citizen must have been forgotten Saint-Berthelemy and the slaughter of South in 3rd century (Renan, 1946: 105).

Luria in his book *Mnemonist, The Russian Psychologist*, writes about a man whose extraordinary talent is to remember everything he wants. Taking advantage of his memory, the man becomes professional mnemonist. However the problem is that he must learn how to forget the unwanted memories or the memories no longer needed to be remembered (Forty, 2001: 1). A similar character becomes one of the protagonists of J. L. Borges's stories. Borges in *Funes The Memorious* writes about how much memory is about forgetting. Funes is a man forgets never and nothing. His memories are more than all the people's memories since the world become the world. His memories are just like a garbage. However to remember everything is equal to think about nothing. Because thinking means generalizing and abstracting. For this reason, the world of Funes consists of merely the immediate details (Borges, 1994: 116-117 and 119). Considering these samples, we can assert that the function of social or cultural memory doesn't mean to preserve everything; it is about elimination and generalization. In fact, both cultures and societies behave in similar ways. For instance, it would be crazy if everything was written in a Roman history book what Julius Ceaser did before going to Senate in the day he was killed (Eco, 2000: 213-215).

Extreme information is one of the most leading reasons of forgetting. It is impossible to remember everyone's name we meet in a party. If and only we repeat we can remember their names. However in relation to computer and web today, we don't have any rule neither selecting the information nor forgetting which are not worth remembering anymore (Eco, 2000: 216).

“Indeed, if after the death of God (Nietzsche), the end of Grand Narratives of Enlightenment (Lyotard) and the arrival of the Web (Tim Berners-Lee) the world appears to us as an endless and unstructured collection of images, texts, and other data records. (...) As a cultural form, database represents the world as a list of items and it refuses to order this list. In contrast, a narrative creates a cause-and-effect trajectory of seemingly unordered items (events). Therefore, database and narrative are natural enemies. (...) After the novel, and subsequently cinema privileged narrative as the key form of cultural expression of the modern age, the computer age introduces its correlate - database. Many new media objects do not tell stories; they don't have beginning or end; in fact, they don't have any development, thematically, formally... Instead, they are collections of individual items, where every item has the same significance as any other” (Manovich, *The Language of New Media*: 194-195 and 199).

However for an individual it is impossible to remember something which has totally different structure than classical narrative structure and does not have any connection between events or information and does not have a unity. Today, internet or www resembles a giant Funes with these mentioned characteristics.

The process of elimination was done by a community, textbooks and the encyclopedias up till now. But today through web, all the information and news even the most irrelevant ones is in our hands. The question in computerized society is that by whom the elimination process will be done. Without elimination, this gigantic brain is equal to a gigantic nothing. (Eco, 2000: 215)

Before there were exclusive choices such as Catholic, Marxist, conservative, etc. The Bible, The Encyclopedia of Diderot, Capital, Course in General Linguistics were the underlying texts. It was foreseen that how information will be selected and eliminated. Now everyone is completely unique and unpredictably has their own choices. 6 billion people in the world means 6 billion ideological selection. As a result, without a mediation of a group, there is a potentiality of existing a society which is constructed by individual identities that does not have a connection between themselves. Umberto Eco says that he could not know whether this kind of society works or not (Eco, 2000: 217). How can it be possible to reproduce a social memory in a world which was fragmented up to each individual and without having common language, religion, race, ritual and “figures of memory” and memory places or common ideology?

3. How Will Memory Accumulate in a Digitized World?

Rituals and texts were the solutions for making the transient permanent and as a result in establishing continuity. Rituals secure the transient by iteration and text by duration (Assmann, 2011: 24). Well then today, does digital media has a solution in making transient permanent just as rituals and texts? How information that flows in digital world can be made permanent?

In the process of the transition from ritual to textual continuity, cultural memory has completely been reorganized. In the transition from ethnically and culturally determined religions of the ancient world to the new type of transcultural and transnational world religions, identity has been reconstructed (Assmann, 2011: 24-25). In the process of the transition from ritual continuity to textual continuity, memory must have been reregularized. Now in the transition

from textual continuity to digital continuity, cultural memory must be reregularized. But how? Today which kind of instruments can maintain cultural memory?

Bob Waggoner's article *Information Age Losing Memory- Items on Outdated Systems Might Be Impossible to Retrieve* written in 1999 –try to find a way to protect datas forever. The article claims that the vast amounts of data such as financial records, pictures, video and e-mail are being stored, however they all are in danger. Considering that the technology speeds ahead, it leaves old machines behind (1999).

“Data stored on a computer today might be just as useless as music stored on a 1970s eight-track tape (...) Depending on how they made, 3 ½-inch floppy disks can start to deteriorate in 18 months. Iomega, which makes high-capacity disks and drives, warranties its Zip drives for only five years, although they can last longer. CD-ROMs can last from five to 50 years, depending on the quality of the disk and how it's stored. That's a good length of time, but if you want to hand down a disk to your kids, you'd better back it up every few years - or print out the contents. Places like the National Archives, whose mission is to preserve records forever, use high-quality reel-to-reel magnetic tapes, which have a life of 10 to 40 years. They recopy their tapes every 10 years and test them every so often to make sure the data is still intact” (Waggoner, 1999).

Director of Smithsonian Institution's division of Information Technology and Society says that people often call them whether they have a service that reads old disk. He says they don't. Besides obsolete technology doesn't just lose a piece of information-it loses all of it. Manager of archival services in the National Archive's electronic and special media records services division Thomas Brown says, “It's not losing a block of data, it's losing the entire database” (Waggoner, 1999).

At the end of the article it is suggested that the best way to preserve a document is to use previous, old methods. Printing the photos – preferably black-and-white, which last longer than color; printouts on good paper might provide our best records (Waggoner, 1999).

Umberto Eco also search the answer how information flows in digital world can be made permanent. He thinks that one day man will manage to

administer a standard memory in an accessible format, an encyclopaedia of all encyclopaedias notwithstanding Web. So how this can be made permanent for future generations? According to Eco, it is not possible to preserve it in the form of a book; because in 19th century the production of paper made by cloth has come to an end and in the process of the production of a paper wood, cellulose is used. This process has brought the problem of acid factor. In other words, an old text which was printed in 15th century maintain its freshness as if it is printed just a moment ago. The books published today have 70 years lifetime. In this case, how the information primarily in bookstores can be saved beyond the information on internet? Micro-film method might be very expensive considering millions of books in libraries. Since it requires a page to page work, chemical saving method as a solution is expensive, consequently it is dysfunctional. The third solution is scanning and transferring to magnetic medium. However it is uncertain that magnetic medium will last forever. U. Eco claims that even in the case of a decision of the applications of these methods, it is impossible to apply them to all the books in the world. Let's suppose that it is decided to be chosen some of them among all books, who will decide which one will go, which one will stay? However previously, the extracting of memory in real sense followed the rhythm of seasons and generations; society as a whole has discussed what should be protected and ultimately the decision was made by the society again (Eco, 2000: 215).

Today, in a new world that effect the development of new ideas and ways of life, there are some ideas who believes that memory and remembrance will and must develop appropriate to this brand new world. For instance, Siegfried J. Schmidt criticizes Aleida Assmann who claims that internet will lead to a total complete loss of memory and remembrance. He claims that Assmann overlooks that "the media development has not only produced technical, legal and economic problems with the storage and use of media offers for remembrance but also openen up completely new types of archives and possibilities for constituting and using them". According to him,

"(...) backward-oriented historians do not realize that there is no longer such a thing as "the memory" and "the remembrance" of "the society". Instead memories and remembrances in different functional systems as well as in the different actors have developed which follow different rules, react on different occasions and apply different routines and strategies while creating their past in their presence. In addition, post-modern conditions of experiencing and narrating allow for decontextualizing and sampling narrations of remembering which

therefore extricate themselves from specific normative and emotional claims for the authenticity of such narrations” (2008: 199).

However if we take these kinds of thoughts into consideration, thinking or even asking about memory is nonsense. Because according to these thoughts, memory has transformed along with the world, it has differentiated, formed suitable to computerized culture and finally it has digitized.

4. Forgetting and Loss of Social Memory

Although the subject of memory is always about individuals, every individual is dependent on the social frame that constructs their memory as Maurice Halbwachs theorize. This theory explains not only the remembrance but also forgetting. Accordingly, only if a person or a society can reconstruct their past in the framework they relate, otherwise they will forget everything else outside the framework of this relationship (Assmann, 2001: 40). It is claimed that today’s society has lost touch with past as it brought the “the death of time and distance, the growing pace of information process, increased mobility in all forms as well as fragmentation of identities and homogenization of culture”. Today’s global society is characterized by forgetting as we are overloaded with information and “the fluidity, rootlessness and speed with which images, messages and people travel lead to the growing loosening of the links between memory and identity and the legitimization of society by the future and forgetting as its means to achieve it” (Misztal, 2010: 35-36). Forgetting which is a normal adaptive strategy of a person in all circumstances becomes an essential defence policy in an information age (Misztal, 2010: 25-26). The culture of forgetting can threat democracy since it overlooks the rights to the truth about the past. Hence the pluralist democratic cosmopolitan society and increasing cultural interpenetration, cosmopolitan memory is mentioned. However we live in a world wherein a lot of factors are lacking that will make memory permanent (Misztal, 2010: 41). Forgetting appears to be one of the biggest problem of 20th century (Forty, 2001: 7).

We can make a connection from the loss of social memory to Walter Benjamin’s assumed distinction between *Erfahrung* (transferring experiences) and *Erlebnis* (experiences). *Erfahrung* continues naturally from one generation to another and constructs social groups and identities. However *Erlebnis* is “individualistic, weak, fugacious and temporal experience”. Benjamin in his work

Passagen-Werk admit that *Erlebnis* is the distinctive feature of modernity with “its rhythm and metamorphosis of city life, the electroshocks of mass society and kaleidoscopic chaos”; *Erlebnis* is the specific of modern society. *Erfahrung* is the typical feature of traditional society. Modernity is characterized by Benjamin as the collapsing of *Erfahrung* (Traverso, 2009: 3 and Benjamin, 1995: 183).

Forgetting and amnesia is also one of the most popular subjects in dystopic narratives. Totalitarian regimes of this kind of narratives, capture their citizens' mind by exterminating their memories first. What is more that people and books, which are a kind of vehicle of the the things of past, are destroyed. For instance *Fahrenheit 451* thematises the destruction of books by burning out them. George Orwell's novel *1984*, thematises not only the social amnesia, but also citizens' war in defending their memory (Connerton, 1999: 27-28). In addition, Yevgeni Zamyatin in *We*, Aldous Huxley in *Brave New World* talk about the totalitarian states knowing that restricting the freedom is possible nothing but to keep the past under control. In these states, all the records and books were destroyed. The protagonists in each novel realize that they could obtain their freedom again by rescuing their past, by integrating the past with today (Jay, 1989: 387). For instance D-503 realize that he could be free again only if he reintegrate with nature; The Savage can understand the community in where he live with the help of Shakespeare; when Winston read the book of Goldstein about history, he finds out some emotions that he cannot give meanings before (Mills, 2000: 285).

Not only in fictions but also in our real history, the governments attempt to destroy the past in a variety of ways in order to dominate today. For instance the Roman Emperor Julius Caesar sees himself one of the greatest emperor of the world at that time, burns all the books out in Alexander Library where was the world's largest and richest library. If these books were not burned out, mankind could know more about his antiquity. The reason why the governments burn out the books both in fictions and in reality is the result of their desires of restarting the history by themselves. Adolf Hitler used the similar method when he burn out the books in the heart of Berlin. By doing this he aimed to eradicate all the historical accumulation from people's memory. Destroying past and starting history after Ford (A. F. 632) in *Brave New World* means revealing the same barbarism which were repeated in different stages of history (Özhan Koçak, 2003: 155).

The experiences of today are mostly based on the knowledge about past. We experience today, today's world in the contexts of the relations of casuality of

the past events and objects; in other words we experience today in the context of the events and objects of the past (Connerton, 1999: 9). However, modernization is a kind of technique that break ties with past without creating a future. Everything is in today, as restless, without imagination, without belief (Oktay, 1989: 144). Consequently, societies gradually remember less. Today is glorified as the best, the past is underestimated; forgetting is managed by an immovable belief of progress. Accordingly, subsequent is always better than the previous one (Jacoby, 1996: 25-26).

In this age there is no need to store memory. The common theme in almost all the mentioned dystopic narratives is the necessity of the alteration of everything that comes from the past, because “(...) every scrap that is left over from the past has to be changed or eliminated because an authentic piece of evidence has the power to crush the official version of the past on which the rulers base their power” (Aleida Assmann, 2008: 105). Thus, person who experience merely *today*, who lose connections with past and doesn't have a memory anymore will not questionize the past.

The continuity of the structures, “figures of memory”, rituals and texts that traces the social memory cannot be guaranteed today because of the developments in ICTs. These developments may cause today's societies become similar to the societies in dystopic narratives. Societies that doesn't have their own past cannot have connection with today, eventually they cannot understand or criticize today. Societies without memory means societies that doesn't think, questionize, criticize and have identity. Paul Connerton believes that he is not in doubt about that the governance, that will be installed on the memory of societies, will certainly constitute the conditions of the hierarchy of power. For instance, contemporarily having information techniques and regulating collective memory with data processing machines is not only related with the technical problems but also related directly with legitimacy, in other words, being a political problem it is about controlling and owning information (1999: 8).

Contemporarily, remembering, time and memory are being destroyed “as a kind of irrational excess”. According to Herbert Marcuse, the loss of memory caused modern world, that has lost different dimensions of reality, to become one-dimensional (Assmann, 2001: 87).

“One-dimensional thought is systematically promoted by the makers of politics and their purveyors of mass information. Their universe of discourse is populated by self-validating hypotheses which, incessantly and monopolistically repeated, become hypnotic definitions or dictations” (Marcuse, 2002: 16).

Remembering the past can give rise to dangerous ideas and established community gets anxious about devastating contents of memory. Remembering is a kind of a form that moves away us from the existing facts and breaks off the power of reality. Memory can lead to re-remembering the fears additionally the hopes in the past (Assmann, 2001: 87-88). However today the amnesia of societies corresponds to the loss of their mind. Because the cost of inability or unwillingness in not thinking about past is to be a nonthinking society (Jacoby, 1996: 29). As a result of social amnesia, memory is removed from people's mind by the social and economic dynamics of society. Reification in Marxism means an illusion that is produced objectively by the society. This social illusion protects status quo by introducing humanitarian and social relations of society as relations between things that is natural and cannot be changed. Social amnesia is a type of reification, the main form of reification or in general words (Jacoby, 1996: 29) “all reification is forgetting” (Horkheimer and Adorno, 2002: 191).

Conclusion

As soon as changeovering to the written community, books replaced the traditional methods in making social memory permanent. However today, the future fate of books is suspected. Today's society which is installed by excessive information is characterized by forgetting and the individual's position is correspond to a passive position in the face of status quo. This kind of society reminds us the societies in dystopic narratives. The ability of using critical mind is solely possible to know past and experience today in the causal connections of context of past events and objects.

The revolutionary developments in ICTs caused a transformation in every field of life as well as in the relation between time and space. As a result of these developments, since the individuals face a lot of information that does not have connection amongst them, they lose the ability and the power in eliminating information and eventually they have a passive position.

We are exposed to an infinite data and information in today's computerized world. There are some thoughts that in today's world a different

kind of class distinction is being experienced which is not based on money but the ability in using critical mind and eliminating information (Eco, 2000: 216). Notwithstanding being a form of “temporal awareness memory is associated with traditional, nonindustrialized societies rather than with the globalized, mobile and deracinated world of today”, it seems that “the rise of a self-consciously postmodern, postcolonial, and multicultural society seems to have reanimated memory as a social, cultural, and political force” (Meusburger and et al., 2011: 3).

BIBLIOGRAPHY

Assmann, Aleida (2008). "Canon and Archive". In *Cultural Memory Studies An International and Interdisciplinary Handbook*. Astrid Erll and Ansgar Nünning (eds.). Berlin/New York: Walter de Gruyter. 97-109.

Assmann, Jan (2011). "Communicative and Cultural Memory". *Cultural Memories-The Geographical Points of View*. In Peter Meusburger, Michael Heffernan, Edgar Wunder (eds.). Heidelberg/London/New York: Springer Dordrecht. 15-29

Assmann, Jan (2001). *Kültürel Bellek*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Assmann, Jan (2008). "Communicative and Cultural Memory". In *Cultural Memory Studies An International and Interdisciplinary Handbook*. Astrid Erll and Ansgar Nünning (eds.). Berlin/New York: Walter de Gruyter. 109-119.

Baudrillard, Jean (1998). *Simülakrlar ve Simülasyon*. İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.

Bell, Daniel (2001). *An Introduction to Cybercultures*. London/New York: Routledge.

Benjamin, Walter (1995). *Pasajlar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Borges, Jorge L (1994). "Funes ve Sonsuz Bellek". In *Gölgeye Övgü (Elogio de la Sombia)*. İstanbul: İletişim. 111-119.

Castells, Manuel (2000). *Rise of The Network Society* (Information Age Series) (Vol 1). England: Blackwell Published.

Connerton, Paul (1999). *Toplumlar Nasıl Anımsar?*. İstanbul: Ayrıntı.

Connerton, Paul (2008). "Seven Types of Forgetting". *Memory Studies* 1 (1): 59-71.

Coser, Lewis A (1992). *Maurice Halbwachs On Collective Memory*. Chicago: University of Chicago.

Eco, Umberto (2000). "Her Derde Deva". In *Zamanların Sonu Üstüne Söyleşiler*. Jean-Claude Carriere (ed.). İstanbul: YKY, 194-241.

Forty, Adrian (2001). "Introduction". In *The Art of Forgetting*. Adrian Forty and Susanne Küchler (ed.). United Kingdom: Berg, 1-19.

Halbwachs, Maurice (1950). *The Collective Memory*. New York: Harper Colophon Books.

Horkheimer, Max and Theodor W. Adorno (2002). *Dialectic of Enlightenment*. California: Stanford University.

Jacoby, Russell (1996). *Belleğini Yitiren Toplum*. İstanbul: Ayrıntı.

Jay, Martin (1989). *Diyalektik İmgelem*. İstanbul: Ara.

Kitchin, Rob (1998). *Cyberspace: The World in Wires*. Chishester: John Wiley and Sons Ltd.

Kitchin, Rob and Martin Dodge (2001). *Mapping Cyberspace*. London/New York: Routledge.

Lefebvre, Henri (1991). *The Production of Space*. England: Blackwell.

Manovich, Lev. *The Language of New Media*, 01.02.2012. <<http://andreknorrig.de/portfolio/03/bin/resources/manovich-langofnewmedia.pdf>>

Manovich, Lev (2002). "The Poetics of Augmented Space". In *New Media: Theories and Practices of Digitextuality*. Astrid Erll and Ansgar Nünning (eds.). New York/London: Routledge. 75-93.

Marcuse, Herbert (2002). *One-Dimensional Man*. London/New York: Routledge.

Meusburger, Peter, Michael Heffernan and Edgar Wunder (2011). "Cultural Memories: An Introduction". In *Cultural Memories-The Geographical Points of View*, Peter Meusburger, Michael Heffernan, Edgar Wunder Springer Dordrecht (eds.). London/New York: Heidelberg. 3-15.

Mills, C W Mills (2000). *Tophumbilimsel Düşün*. İstanbul: Der Yayınları.

Misztal, Barbara. A (2010). “Collective Memory in a Global Age, Learning How and What to Remember”. *Current Sociology* 58 (1): 24-44.

Misztal, Barbara A (2003). *Theories of Social Remembering*. Maidenhead, Philadelphia: Open University Press.

Oktay, Ahmet (1989). “‘Şimdi’ Üzerine Düşünceler’. *Argos* 15 (10): 140-146.

Özhan Koçak, Dilek (2003). *Bir Toplum Eleştirisi Olarak Bilimkurgu Edebiyatı’nda Karşı-Ütopya: Biz, Cesur Yeni Dünya, Bindokuzyüzseksendört*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Renan, Ernest (1946). *Nutuklar ve Konferanslar*. Ankara: Sakarya Basımevi.

Schmidt, Siegfried J (2008). “Memory and Remembrance: A Constructivist Approach”. In *Cultural Memory Studies An International and Interdisciplinary Handbook*. Astrid Erll and Ansgar Nünning (eds.). Berlin/New York: Walter de Gruyter. 191-203.

Traverso, Enzo (2009). *Geçmiş Kullanma Kılavuzu*. İstanbul: Versus Yayınları.

Waggoner, Bob (10/21/1999). “Information Age Losing Memory- Items on Outdated Systems Might be Impossible to Retrieve”, *USA Today*. <<http://www.thearchivecompany.com/Forms/Information%20age%20losing%20memory.htm>>. 02.03.2012.

ARAP BAHARI SONRASI DÖNEMDE AVRUPA BİRLİĞİ'NİN ORTA DOĞU VE AKDENİZ POLİTİKALARININ GELECEĞİ VE TÜRKİYE'NİN ROLÜ

Erhan AYAZ*

ÖZET

Kuzey Afrika ve Orta Doğu'da yaşanan ayaklanmalar bölgeye yeni başlangıçlar ve değişimler getirmiştir. Avrupa Birliği(AB) dış politikasının bölge için önceki girişimleri başarısız olmakla beraber Arap Baharı olarak adlandırdığımız süreç, AB dış politikası adına zayıflıkları ve fırsatları aynı anda barındırmaktadır. Arap Baharı sonrası dönemde tarihi bağları ve coğrafi yakınlığı nedeniyle AB bölgenin dönüşümüne odaklanmalıdır. Bölgedeki sorunların sürdürülebilir çözümü AB'nin gündeminde her zaman önemli bir öncelik olmuştur. 1970'li yıllardan beri AB, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da bölgesel bir aktör olma arzusu göstermiştir. Fakat etkinliği tartışmalıdır. Bu çalışma AB'nin bölgede yaşanan değişimler doğrultusunda yenilenmesi gereken bölgesel politikalarının üzerinde durmaktadır. Bu bağlamda çalışmaya tarihsel arka planın incelenmesi ile başlanılmıştır. Geçmişte AB her zaman bölgenin ekonomik gelişimi üzerinde durmuştur. Ancak, kurumsal yapısının karmaşıklığı ve ortak bir dış politikaya sahip olamaması nedeniyle, bölgede AB'nin rolü sınırlıdır. Çalışmanın ana düşüncesi Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da yaşanan değişim ve dönüşümlerin AB için siyasal liberalleşme öncelikli komşuluk politikaların oluşturulması adına bir fırsat olabileceğini savunmakla birlikte Türkiye ve AB ortaklığının bölgenin geleceği için çok önemli olduğunu vurgulamaktır.

Anahtar Kelimeler: AB, Türkiye, Bölgesel Politikalar, Orta Doğu, Kuzey Afrika, Arap Baharı.

ABSTRACT

THE FUTURE OF THE EUROPEAN UNION'S MIDDLE EAST AND MEDITERRANEAN POLICES AND ROLE OF TURKEY AFTER THE ARAB SPRING

Recent uprising and demonstrations across the Middle East and North Africa have brought new beginnings and changes to the region. The EU (European Union)'s foreign policy has failed in its previous attempts toward the region. The Arab Spring exposes the number of weaknesses and opportunities for the EU's foreign policy in the Middle East. The EU should focus on the problems of the region because of its proximity and historical ties. Sustainable solution of the problems in the Middle East has always been an important priority on the agenda of the EU. Since 1970's, the

* Öğr. Gör., Yakın Doğu Üniversitesi, Avrupa Birliği İlişkileri Bölümü (eayaz@neu.edu.tr)
YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi, C. VI, No. 1, (Nisan 2013)

Union started to show its desire to become an actor in the Middle East and North Africa. However the effectiveness of the EU is questionable. This study focuses on the need to renewed regional policies of the EU as well as analyzes historical background of the policies. In the past, the EU always focused on the economical development of the region. However, its role is limited because of its institutional weaknesses and lack of unity in its foreign and security policies. The fundamental arguments of this study are that these changes and transformations can be chance for rethinking of policies which covers political liberalization first and cooperation with Turkey is an essential for future of the EU in the Middle East and North Africa.

Keywords: EU, Turkey, Regional Policies, Middle East, North Africa, Arab Spring.

Giriş

Tunuslu üniversite mezunu seyyar satıcı Mohammed Bouazizi kendini kurban ederken Orta Doğu ve Kuzey Afrika’da otoriter rejimlerin sonunu hazırlayacak gelişmelere neden olacağını şüphesiz ki tahmin etmiyordu. Bir kıvılcım ile başlayan bu halk hareketleri Akdeniz havzasındaki otoriter devlet modellerinin sonunu hazırladı. Soğuk Savaş döneminin ürünleri olan bölge liderleri artık işlevlerini yitirdi. Soğuk Savaş’ın sona ermesi, 11 Eylül saldırıları ve 2008 ekonomik krizi gibi gelişmeler “Arap Baharı” olarak adlandırılan süreç ile doğrudan veya dolaylı ilişkiye sahip, tarihi dönüm noktalarıdır. Tarihi değere sahip bu dönüm noktaları birbirini etkileyen kimi diğer önemli süreçleri meydana getirdi. Avrupa’da yükselen sağ eğilimli siyasal akımlar, Fransa, İngiltere, Yunanistan gibi ülkelerde meydana gelen sistem karşıtı gösteriler, Wall Street’i İşgal Et hareketinin Avrupa’ya ulaşması ve “Arap Baharı” gibi gelişmeler iki farklı bölgede, iki farklı sonuçların yukarıdaki aynı nedenlerden doğduğunun göstergesi olarak algılanabilir. Unutulmaması gereken gerçek bu dönemeçlerin her biri ayrı bir paradigma değişimine yol açmıştır. Bunlara Arap dünyasındaki yaşanan değişim ve Avrupa’da ortaya çıkan teknokrat hükümetler ile ardından düzenlenen seçimlerle birlikte koltuklarından olan Sarkozy, Berlusconi, gibi liderler değişimin başlangıcı veya tetiklenmesi bağlamında örnek olarak gösterilebilir.

Arap Ayaklanmalarının Nedenleri ve Uluslararası Aktörlerin Tutumu

Arap coğrafyasındaki halk hareketlerinin nedenleri iki ana düzlem üzerinde değerlendirilebilir. Bunlardan ilki kuşkusuz siyasal nedenlerdir. Mısır’da Hüsnü Mübarek gibi siyasal yaşantısı ‘Hür Subaylar Hareketi’ne kadar giden, Tunus’ta Bin Ali’nin Burgiba’dan sonra iktidarı ele alması, Albay Kaddafi’nin de darbe sonucu iktidara gelmesi ve Beşar Esad’ın babası Hafız Esad’ın yerini alması bölge ülkelerinde demokrasi anlamında sorunlar oluşturmuştur. Bu liderlerin yıl-

larca ülkelerini otoriter rejimlerle yönetmeleri kuşkusuz bölge insanının demokrasiye olan özleminin artmasına neden olmuştur. Ayrıca bu ülkelerde kurumsal dönüşümlerin, Soğuk Savaş sonrası dönemde sağlanamaması da çok önemli bir faktördür. Fakat Pandoranın Kutusu'nu açan durum 2008 ekonomik krizidir. Bölgede varolan toplumsal eşitsizlik 2008 krizinin ardından artarak devam etmiştir. Bu eşitsizlikten en fazla zarar gören sınıf olan genç nüfus da çareyi ayaklanmalarda aramaya başlamışlardır.

Bölgenin otoriter liderleri, devlet yapılanmaları ile halkları arasında ilişki kuramamışlardır. Bunun nedeni petrol zengini olan bölge ülkelerinin, devlet yapılanmaları içerisinde temsili adaleti sağlayacak siyasal kurumlara ihtiyaç duymamalarıdır. Devlet inşa süreçlerinde, Arabizmin bir tutkal işlevi görmesi amacı, aşiret sistemi, feodalitenin getirdiği akrabalık bağları, adam kayırmacılık, yolsuzluk gibi etkenler bölgede demokrasinin gelişmesindeki en büyük engeller olarak ortaya çıkmıştır. Mısır ve Tunus gibi yeraltı kaynakları açısından çok da zengin olmayan ülkeler ve liderleri ise devletin rant sağlayıcı mekanizmaları ile kişisel ve mezhepsel ilişkileri sayesinde –burada Suriye’de önemli bir örnek teşkil etmektedir- rejim yanlıları için ekonomik faydalar sağlamışlardır. Ekonomik modernleşme ile sağlanan gelişme rejim yanlıları tarafında yolsuzluğun, adam kayırmacılığın artmasına neden olmuş, bu da daha sert otoriter rejime doğru yönelen yönetim şekillenmelerine yol açmıştır. Güçlü otoriter rejimler de temel insan hakları ihlallerine daha sert şekilde devam etmişlerdir. Fakat yaşanmakta olan değişim hareketlerinin sonucunda beklenmesi gereken siyasal liberalleşme yakın zaman içinde mümkün gözükmemektedir.

Batı dünyasının bölgede oluşan değişim sinyallerini fark etmekte zorlandığı Batılı akademik çevrelerin moda konusu olmuştur. Tabii ki AB (Avrupa Birliği) bölgenin tek Batılı uluslararası aktörü değildir. Fakat Batı adına en etkisiz kalan yapı kuşkusuz AB’dir. Tarihte, Avrupa uzun yıllar boyu Orta Doğu’da etkin bir güç iken bugün bölgenin kontrolünü elinde bulunduran ABD (Amerika Birleşik Devletleri)’dir.¹ Akdeniz havzası ve Orta Doğu değişirken, ABD’nin bölge politikaları da değişimler içermektedir.² ABD’nin Orta Doğu coğrafyasındaki stratejik önceliği her zaman İsrail’in güvenliği ve komşuları ile ilişkileri, tarihsel bir İran çekincesi, Körfez ülkeleri ve Suudi Arabistan ile ticari, askeri ilişkileri olmuştur.

¹ Deniz Altınbaş, “Türkiye-AB-Orta Doğu Üçgeni”, *Akademik Orta Doğu*, Cilt 4, No. 2, 2010, s. 26.

² Richard Youngs ve Ana Echagüe, “Europe, the Mediterranean, the Middle East and the Need for Triangulation”, *The International Spectator*, Cilt 45, No. 3, s. 38.

Obama'nın başkanlığı döneminde Kuzey Afrika ve Akdeniz bölgesinde göreceli olarak ABD etkisinin azalmasından söz etmek mümkündür. Mısır dışındaki Kuzey Afrika ve Orta Doğu ülkeleri ABD için ikincil stratejik öneme sahiptir. Kuşkusuz bu değerlendirme yapılırken İsrail ile ABD'nin tarihsel bağlarının güçlülüğüne dayanarak, İsrail dışındaki ülkeler dikkate alınmıştır. Başkan Obama'nın Libya örneğinde olduğu gibi müdahaleyi tamamıyla Avrupalı müttefiklere bırakması bunun bir yansımasıdır. Tekrardan bir Müslüman ülkeye müdahalede ABD'nin lider rolü almak istememesi, Irak ve Afganistan'dan çekilme isteği ile yaşamakta olduğu ekonomik sorunlar bu geriden izleme rolünün en büyük etkenleri olarak belirlenebilir. Ayrıca ABD'nin "Arap Baharı" bağlamında bu çekilmeler ile Orta Doğu hakları nezdinde kendi siyasal ve sistemsal meşruiyetini yeniden tesis etmek istemesi de önemli bir nedendir.³

Çin, Hindistan, Güney Kore gibi ülkelerin bölgede hızla büyüyen ekonomik çıkarları olmasına rağmen bölge için siyasal anlamdaki etkileri Çin haricinde yok olarak kabul edilebilecek seviyededir. Bu yalnızlaşmadan dolayı bölgenin demokratikleşmesinde, siyasal liberalleşmesinde AB en önemli uluslararası aktör olmaktadır. Fakat bunu tek başına gerçekleştirebilmesi de mümkün değildir.

Bu noktada bölgenin demokratikleşmesi adına yapıcı bir rol alması açısından AB'nin etkinliği büyük bir soru işaretidir. Değişimlerin her zaman bir risk taşıdığını unutmayan AB, aktif bir rol almakta zorlanmaktadır. Aynı zamanda ekonomik krizle boğuşan Birlik, Arap ayaklanmaları karşısında kurumsal olarak etkisiz kalmış, bölgesel oyuncu olma hedefinde dahi aşması gereken çok yolu bulunduğunu göstermiştir. Bölgedeki demokratik değişimleri sağlamada yardımcı olmak adına önerdiği ekonomik yardım paketleri, bölgenin ihtiyaçları göz önüne alındığında çok küçük bir yer tutmaktadır. Yaşamakta olduğu kriz daha cömert olmasını engellemektedir. Bir diğer önemli unsur da AB'nin Kuzey Afrika ve Orta Doğu ülkelerinin siyasi liberalleşmesine yardımcı olması açısından sunabileceği ve motive edici bir güç olabilecek olası kurumsal bir öneri sunamamasıdır. AB, 1993'den bu yana demokratik yönetimin güçlenmesi ve evrensel insan hakları normlarının yayılmasında, Kopenhag Kriterleri doğrultusunda merkez ve doğu Avrupa'daki aday devletlerine tam üyelik perspektifi vererek başarılı olmuştur.⁴ Bu ülkelerde yaşanan dönüşümleri, değişimleri ve siyasal, sosyo-ekonomik gelişimleri kolaylaştırmıştır. Aynı durum Kuzey Afrika ve Orta Doğu ülkeleri için

³ Göktürk Tüysüzöğlu, "Irak Bölünmenin Eşiğinden", *Radikal*, 14 Ocak 2012, s. 18.

⁴ William Hale, "Human Rights and Turkey's EU Accession Process: Internal and External Dynamics, 2005-10", *South European Society and Politics*, Cilt 16, No. 2, 2011, s. 325.

geçerli değildir. AB'nin bölge ülkelerine önerebileceği kurumsal yapılaşma çok sınırlıdır ve tam üyelik gibi bir hedefin yerini alması mümkün değildir. AB ile ikili ya da çoklu ilişkilerde yaşanan sınırlılık, ilişkilerin evrimleşmesinin engellerinden biridir. Bu bağlamda bölgede etkili bir siyasal, ekonomik ve kurumsal reformların sağlanabilmesi için AB'nin bölge üzerindeki politikalarını reforme etmesi ve yeni mekanizmalar yaratması gerekmektedir ki bu adımlar atılmaya başlanmıştır.

Üzerinde durulması gereken bir diğer önemli unsur AB'nin Barselona Süreci ve Avrupa Komşuluk Politikası ile bölgede ekonomik liberalleşmeyi ve istikrarı, siyasal liberalleşmeye tercih etmesi ve bölgenin otoriter liderlerine karşı bir nevi üç maymunu oynaması bölge halklarının güvenini kazanmakta zorlanmasına neden olmaktadır. Tüm bunlara 11 Eylül sonrası koşullar doğrultusunda, bölgenin siyasal liberalleşmesinin sağlanması ardından yaşanacak süreçte İslami hareketlerin güçlenerek çıkması kaygısını da eklediğimizde, karşılıklı bir güvensizlik ortamı oluşmaktadır. Bir başka deyişle, genel anlamda batı dünyası, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki göreceli istikrarı demokratik yönetim şekilleri yerine tercih etmiştir. Özellikle AB üyesi ülkelerin coğrafi yakınlığı bu tercihin en önemli nedenidir. Otoriter rejimleri destekleyerek ya da görmezden gelerek aslında AB üzerinde kurulduğu değerleri bölgede önemsememiştir.

Son olarak ortak bir dış ve güvenlik politikası geliştirme konusunda yaşadığı sıkıntılar, her üye devletin dış politika ve güvenlik politikalarında egemenliğini ulus-üstü bir otoriteye vermek konusundaki zorluklar bölgedeki AB etkisini en alt düzeye yakınlaştırmaktadır. Bu da bölgenin değerler ve normlar anlamında 'Avrupalılaşma' sürecini, hukukun üstünlüğü, insan haklarına saygılı, demokratik yönetim şekillerine uyan rejimlerin oluşmasında yardımcı olamamasına neden olmaktadır. Bu bağlamda durma noktasına gelen Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri için yeni bir fırsat olabilmesi açısından, Arap coğrafyasındaki değişim hareketleri ile Türkiye'nin bölgenin gelecek inşasındaki rolü mühim bir şekilde değer kazanmıştır. Türkiye'nin bölge üzerindeki siyasi argümanları son bir yıllık dönem haricinde 'yumuşak güç' unsurları üzerinden ilerlemekteydi. Türkiye'nin AGİT (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı), Avrupa Konseyi üyelikleri ve AB ile müzakere eden aday devlet statüsü bu 'yumuşak güç' kapsamlı dış politikasının kökenlerinin oluşmasındaki belki de en önemli unsurdur.⁵

⁵ Mustafa Kutlay ve Osman Bahadır Dinçer, "Arap Baharı, Türkiye-AB İşbirliğini Yeniden Ateşler mi?", *Analist*, Yıl 1, No. 3, s. 12.

Müzakere Sürecinin Canlanması Gerekliği

Bölgede etkisini yitirmekte olan Birlik ve üye devletleri için Türkiye önemli bir ülke konumuna getirmiştir. Bununla birlikte, Türkiye-AB süreci büyük bir durgunluk içindedir. AB müzakere süreçleri hiç bir zaman kolay olmamakla beraber Türkiye için çok daha zor geçen süreç olduğu kuşku götürmez bir gerçektir. Kıbrıs sorunu, Fransa ve Almanya'nın vizyon kısıtlı genişleme politikaları, Türkiye'nin önündeki en büyük engellerdir. Fakat geniş anlamda Türkiye'nin modernleşme sürecinde, AB'nin rolü çok önemlidir. Özellikle 1999 Helsinki Zirvesi ile aday devlet statüsüne geçildikten sonra Türkiye yapısal anlamda çok önemli reformlar gerçekleştirmiştir. Bunlara Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidar olduğu ilk yıllarda güçlü bir şekilde tutunduğu uyum paketleri ve ilerleme raporlarıyla kurumsal gelişmelerin, siyasal, ekonomik ve sosyal anlamdaki değişimlerin gerçekleşmesindeki en önemli motive edici unsur AB ile müzakere süreciydi. Fakat sağlamlaştırılmış demokrasi anlamında Türkiye'nin daha önünde çok uzun bir yol olduğunu belirtmekte de fayda vardır. İşte bu sorunların çözümünde, AB üyeliği halen en önemli siyasi proje olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk yakın tarihi de gösteriyor ki kendini Batı ile anlamlandırmak, Türkiye için siyasi tarihinde Avrupa ve ABD ile yakın ilişkiler kurmak gibi bir anlam kazanıyor.⁶ Bu doğrultuda durma noktasına gelen Türkiye-AB ilişkilerinin canlanmasında her iki taraf da yaşanmakta olan süreci kazan-kazan politikaları anlamında değerlendirilmelidir. Türkiye'nin tarihi, bölgesel yakınlığı, sert güç ya da yumuşak güç anlamında AB'ye Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesinde sunabileceği katkıya karşılık, yeniden canlanmış müzakere süreci ile AB demokrasinin sağlamlaşması, hukukun üstünlüğü, insan hakları, azınlık hakları, ifade özgürlüğü ile kurumsal gelişme gibi konularda Türkiye'ye katkı sağlamaya yeniden başlayabilir. AB'nin rolü Türkiye'nin siyasal, sosyo-kültürel ve ekonomik anlamda yaşadığı dönüşümlerde görmezden gelinemeyecek kadar önemlidir. Türkiye'nin uluslararası anlamda sahip olduğu özel konumu doğu ile batı arasında yapıcı bir köprü görebilme yetkinliği AB'nin ulaşamadığı bölgelere, Türkiye'nin ulaşabilecek yeterliliğe bazı yapısal sorunlara rağmen sahip olması önemli bir avantajdır. Tekrarlanması gereken bölgede 'rol model' olması iddiasının yaşanmasında, Türkiye'nin gerçekleştirdiği reform süreçlerindeki AB katkısıdır.

Bu katkıların unutulması ve özellikle yaşamakta olduğu finansal kriz ile Sarkozy ve Merkel gibi liderlerin vizyon eksikliğine bağlı olarak Türkiye karşıtı

⁶ Yücel Bozdağlıoğlu, "Modernity, Identity and Turkey's Foreign Policy", *Insight Turkey*, Cilt 10, No. 1, 2008, s. 55.

politikaları, Türkiye’de AB müzakere sürecine olan desteği hem vatandaşlar düzeyinde, hem devlet kademelerinde çok azaltmıştır. AB’nin yaşamakta olduğu bu önemli kriz, aslında Maastricht kriterlerinin Yunanistan, İspanya, İtalya gibi ülkelerde uygulanamamasının sonucudur. Sadece durumsal değerlendirmeler ile AB karşıtlığını savunmak güncel gelişmelerin değerlendirilmesi olabilmektedir.⁷ Örneğin Yunanistan İnsani Gelişmişlik Endeksi 2011 raporunda 29’uncu, İspanya 23’üncü sırada iken, Türkiye 92’inci sıradadır.⁸ İşte tam bu nedenle, Türkiye’nin AB sürecini tekrar canlandırabilecek adımlar atması ve fırsatları kullanması gerekmektedir. İlişkilerin ilerlemesi, yeniden canlanması tek taraflı bir şekilde gerçekleşemeyeceği Fransa, Almanya, Yunanistan ve Güney Kıbrıs gibi üye devletlerin söylemlerinde ve uygulamalarında görülmektedir. Bu noktada Arap coğrafyasındaki gelişmeler ve ardından yaşanmakta olan değişim, dönüşüm sürecini her iki taraf bir fırsat olarak değerlendirebilir. AB’nin bölge için yeniden tasarlanması gereken politikalarında Türkiye çok önemli katkılar sunabilecek kapasiteye sahiptir. Türkiye’nin özel konumu, Avrupa için anahtar bir mesele olmakla beraber Türkiye ve AB bölgede ortak çıkar ve hedeflere sahiptir. Avrupalılaştırmış dış politika vizyonu ile bölgesel bir güç olma yolunda olan Türkiye ile AB bölgenin dönüşümde koordineli bir siyaset anlayışı ile daha aktif bir role sahip olabilirler.

AB’nin Akdeniz Vizyonu ve Politikalarının Geçmişi

Akdeniz Havzasındaki otoriter model yapıların ortadan kalkmaya başlaması ile AB’nin Akdeniz politikasının da radikal bir şekilde değişime ihtiyaç duyduğu ortaya çıkmıştır. Eski Orta Doğu düzeni için tasarlanmış olan politikalar, Orta Doğu ve Kuzey Afrika’da yaşanan halk hareketlerinin ardından işlevini kaybetmiştir. AB bir paradigma değişimine ihtiyaç duymaktadır. Bölgede meydana gelen değişimler ile göreceli olarak sağlanan istikrar yada –statüko- artık daha istikrarsız ve sonu belli olmayan bir dönemece girmiştir ki bu da AB’yi doğrudan etkileyebilmektedir.

Orta Doğu’nun modern dünyadaki jeopolitik önemi büyük oranda enerji kaynaklarından kaynaklanır.⁹ Akdeniz havzası yani Kuzey Afrika ve Orta Doğu bölgesi, tarih boyunca Avrupa için çok önemli bir bölge olmuştur. Tabii ki bu gerçek AB için de geçerlidir. AB’nin Akdeniz bölgesine yönelik politikasının te-

⁷ Kutlay ve Dinçer, “Arap Baharı, Türkiye-AB İlişkileri”, s. 12-24.

⁸ Mehmet Altan, “Yunanistan Türkiye’ye Fark mı Atıyor?”, *Star*, 7 Kasım 2011. <http://www.star gazete.com/politika/yazar/mehmet-altan/yunanistan-turkiye-ye-fark-mi-atiyor-haber-395547.htm> (Erişim Tarihi: 1 Aralık 2011).

⁹ Altınbaş, “Türkiye-AB-Orta Doğu Üçgeni”, s. 24.

melleri 1960'lı ve 1970'li yıllarda atılmıştır. 1960'lı yıllarda Yunanistan, Türkiye, Lübnan ve Mısır gibi bölge ülkeleri ile imzalanan ikili antlaşmaların ardından, 1970'lerin ortasında “Global Akdeniz Politikası” ile bölgeye yönelik politikalar ilk defa tek bir isim altında toplanmıştır. Böylece ikili ilişkilerden ziyade genel bir politika ana amaç olarak üye devletler tarafından benimsenmiştir. Bu politika bağlamında bölge ülkeleri ile ekonomik entegrasyonun sağlanması ana hedef olmuştur. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile bölge için yürütülen politikalarda revizyon sağlanması amacıyla yeni kararlar alınmıştır. 1990 yılında Avrupa Konseyi, 1992-1996 yıllarını kapsayacak şekilde “Yenilenmiş Akdeniz Politikası” adı altında yeni bir politika başlatmıştır.¹⁰ Birliğin genişleme politikası Avrupa kıtasında yaşanan liberal ve politik liberalleşme süreçlerinde en etkili aracı olarak ortaya çıkmaktadır. AB kendi kurumsal yapısını, Avrupa değerlerini ve standartlarını üyelik hedefi doğrultusunda özellikle eski Varşova Paktı ülkelerine üyelik süreçlerinde başarılı bir şekilde ihraç etmiştir. Bu bölgelerin ekonomik, sosyo-kültürel ve siyasal anlamda daha da çabuk bir şekilde Avrupalılaşmasını sağlamıştır. Fakat aynı durum Avrupa'da olmayan coğrafyalarda kuşkusuz daha sınırlı bir yapısal durumdadır. Bu sınırlı yapı içinde en önemli adım, 1995 yılında Barselona Bildirgesi ile temelleri atılan Avrupa-Akdeniz Ortaklığı'dır. Enerji kaynakları ve yolları, güvenlik politikası, yasadışı göç sorunu gibi nedenlere ticari beklentileri de ekleyerek bu bölgenin AB, genel anlamda Batı dünyası için önemini anlamlandırabiliriz.¹¹

Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Avrupa-Akdeniz Ortaklığı

Soğuk Savaş sürecinin sona ermesinin ardından Orta Doğu coğrafyası süper güçlerin rekabet alanlarının devam ettiği birkaç bölgeden biri olmuş olsa da, ABD bölgedeki rakipsiz hegemonyasını devam ettirmiştir.¹² Bu bağlamda AB'de Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından bölgedeki rekabette söz sahibi olabilmek adına 1995 yılında, Avro-Akdeniz Ortaklığı adını verdiği açılımı gerçekleştirmiştir. Barselona Süreci olarak anılan bu süreç, barışın, refahın ve ortaklığın sağlanması anlamında AB üye devletleri ile 12 Akdeniz ülkesi Cezayir, Güney Kıbrıs, İsrail, Lübnan, Malta, Mısır, Fas, Filistin Otoritesi, Suriye, Tunus, Türkiye ve Ür-

¹⁰ Savaş Biçer, “Avrupa Birliği'nin Akdeniz Politikası ve Barselona Süreci”, Beril Dedeoğlu (der.), *Dünden Bugüne Avrupa Birliği*, İstanbul, Boyut Yayınları, s. 401- 405.

¹¹ Thanos Dokos, “NATO's Mediterranean Dialogue: Prospects and Policy Recommendations” *ELIAMEP Policy Paper No 3*, 2003, s. 11.

¹² Rosemary Hollis, “Europe and the Middle East: Has the EU missed its Moment of Opportunity?”, *Ortadoğu Etütleri*, Cilt 2, No. 2, 2011, s. 36.

dün'ü kapsamaktadır. Bölgesel bir entegrasyon doğrultusunda, Barcelona Deklarasyonu'nun ana amacını üç ana başlık altında toplayabiliriz:¹³

- 1- Siyasal ve güvenlik politikaları alanlarında diyalogunun güçlendirilmesi yoluyla ortak barış ve istikrar alanının tanımı,
- 2- Ekonomik ve mali ortaklık ile aşamalı olarak bir serbest ticaret bölgesi kurulması,
- 3- Kùltürler arasında ve sivil toplumlar arasındaki ilişkiyi teşvik etmeyi amaçlanması, sosyal, kültürel ve insani ortaklık yoluyla halklar arasındaki ilişkinin cesaretlendirilmesidir.

Avrupa-Akdeniz Ortaklığı Soğuk Savaş sonrası dönemde, “yumuşak güç” unsurlarını temel almıştır. Bu doğrultuda ikili ortaklık antlaşmaları ile bölgesel politikaların koordineli bir şekilde yürütölmesi amaçlanmıştır. Barcelona Süreci bölgenin ekonomik liberalleşmesiyle birlikte aşamalı olarak siyasal liberalleşmesini hızlandırma hedefinde başarılı olamamıştır. Çok taraflı kurumsal çatı amaçlanan bölgesel ekonomik bütünleşme ve ortak değerler doğrultusunda çatışmaların çözölümü ile oluşturulmak istenen barış alanı sağlanamamıştır. Barcelona Süreci doğrultusunda desteklenen Güney Akdeniz ölkelerinin kendi aralarındaki bütünleşmesi ve bu bütünleşme ile eş zamanlı olarak bölgeler arası kuzey-güney bütünleşmesi bölgesel çatışmalardan en büyük zararı görmüştür. Arap-İsrail çatışmasının devam etmesi güney Akdeniz ölkelerinin kendi bölgesel ortaklıklarını yaratmak adına en büyük engel olduğu gibi, aynı zamanda Avrupa-Akdeniz diyalogu içinde aynı engellemeyi yaratmıştır. Neo-fonksiyonalizm mantığı üzerine inşa edilen süreç, bölgenin yapısal dönüşümüne sınırlı bir katkı sunsa da bütünsel anlamda başarılı bir sonuç sağlayamamıştır. Bu sınırlı katkı da özel sektörün gelişmesi ve Avrupa'dan doğrudan yatırımın cesaretlendirilmesi gibi alanlarda olmuştur. MEDA (Mediterranean Economic Development Area) programı, Avrupa-Akdeniz Ortaklığı projesinin en önemli finansal enstrümanıdır. MEDA programı çerçevesinde bölge için 5,3 milyar Euro tahsis edilmiştir.¹⁴ Bununlar birlikte 2010 yılına kadar oluşturulması hedeflenmiş olan Avrupa-Akdeniz Serbest Ticaret Alanı -ki Barcelona sürecinin belki de en büyük amacıdır- kurulamamıştır. Ekonomik kalkınma ile siyasal reformların yaşanacağı beklentisinin daha ilk adımda sekteye

¹³ *Barcelona Declaration and Euro-Mediterranean Partnership*, Barcelona, Avrupa Birliğı, Kasım 1995, http://europa.eu/legislation_summaries/external_relations/relations_with_third_countries/mediterranean_partner_countries/r15001_en.htm (Erişim Tarihi: 11 Ocak 2012).

¹⁴ Susan Senior Nello, *The European Union. Economics, Policies and History*, Berkshire, The McGraw-Hill Education, 2005, s. 384.

uğramıştır. İki bölge arasında siyasal, sosyal ve kültürel anlamdaki orantısızlıkların devam etmesi de bu başarısızlıktaki nedenlerden biridir.

Yeni Yüzyıl ve Avrupa Komşuluk Politikası

Avrupa için 21. yüzyıl AB'nin coğrafi olarak en büyük genişlemesi vizyonu ile başlamıştır. Bu genişleme AB'yi yapısal anlamda değiştireceği gibi coğrafi olarak da çok daha geniş bir alanda var olmasına neden olacaktı. Genişleme politikası AB adına yeni komşu devletler ve bölgeler demektir. Aynı zamanda da ABD'nin Afganistan ve Irak'a askeri müdahalede bulunması ile İran'ın ve Türkiye'nin Akdeniz bölgesinde artan etkileri AB'nin bölgede daha aktif olma çabalarının diğer önemli nedenleri olarak sıralanabilir. Komisyon tarafından 2003 yılında başlatılan Avrupa Komşuluk Politikası süreci, 2004 genişlemesi ile oluşturduğu yeni yapıya Birliği hazırlamak ve genişleme sonrası dönem AB politikalarını komşu devletler ile işbirliği çerçevesinde geliştirmektir. Avrupa Komşuluk Politikası'nın ana amacı, 2003 yılında ki Avrupa Güvenlik Stratejisi belgesinde de bahsedilen AB etrafında "iyi yönetilen ülkeler halkası"¹⁵ oluşması sürecine yardımcı olmaktır. Aynı belgede bahsedilen "başarısız devletler" kavramının Avrupa güvenliğini doğrudan tehdit edici bir olgu olarak algılandığını belirtmekte fayda vardır. Bu bağlamda bölgede istikrar ve güven ortamını sağlayacak şekilde tam üyelik perspektifi verilemeyecek ülkelere iyi bir alternatif olması adına Avrupa Komşuluk Politikası geliştirilmiştir. Komşuluk Politikasının ana amacı yeni bir genişleme değil, yeni komşular ile ilişkilerin güçlendirilmesi, istikrar, refah seviyesinin artması, güvenlik anlamında ortak politikalar yaratmaktır. Avrupa Komşuluk Politikası kapsamında Azerbaycan, Beyaz Rusya, Cezayir, Ermenistan, Fas, Filistin Otoritesi, Gürcistan, İsrail, Lübnan, Mısır, Moldova, Suriye, Tunus, Ukrayna ve Ürdün vardır. Bulgaristan, Romanya, Türkiye gibi ülkeler o yıllarda aday devlet statüsünde olduklarından ve Balkan ülkeleri de ileride potansiyel aday devlet statüsü elde edebileceklerinden Avrupa Komşuluk Politikası'na dâhil edilmemişlerdir. Bu politika Barselona Süreci'nin yerini almamış, birbirlerini tamamlayıcı olmaları hedeflenmiştir. AB'nin komşu ülkeleri ile imzaladığı 'Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları' ile 'Ortaklık Anlaşmaları' doğrultusunda imzalanan Eylem Planları, Avrupa Komşuluk Politikasının belirleyici yasal dayanağını oluşturmaktadır. Eylem Planları yaşanılacak gelişmelerin ardından imzalanılan Komşuluk Anlaşması'ndan önceki adımdır.

¹⁵ Javier Solana, "A Secure Europe in a Better World, European Security Strategy," Brüksel, Avrupa Birliği, Aralık 2003, s. 8.

Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde AB ile bölge ülkeleri arasındaki ticaret hacmi genişlemiştir. Fakat ekonomik liberalleşme öncelikli politikalar otoriter devlet yapılanmaları ile oluşturulmuştur. Bu öncelik de yolsuzluk, adam kayırma, akrabalık-aşiret ilişkilerine dayalı otoriter rejimlerde refahın halka yayılmamasına neden olmuş, bölge liderleri etrafında bir zümrenin daha da zengin olmasına yol açmıştır. AB kendi bütünleşmesinden yola çıkarak, ekonomik bütünleşmenin ardından yaşanılacak siyasi bütünleşme hedefinde bu politika özelinde de bölgede başarılı olamamıştır. Aksine bölge halkları gözünde AB'nin sorumluluğu sorununu doğurmuştur.

Avrupa Komşuluk Politikası'nın nihai amacı olan Avrupalılaştırmanın genişleme dışı bir alternatif ile yakın-çevre ülkelere ulaşması adına başarısız olmuş, siyasi, ekonomik ve kurumsal reformları Avrupa standartlarına ulaştırma anlamında dönüştürücü bir öncelik veya mekanizma olamamıştır. Ayrıca, AB'nin yumuşak güç üzerine geliştirdiği bölge politikalarının dahi başarısız olması, AB'nin bölgesel çatışmaların çözülmesinde ki "bölgesel güç" ve "küresel oyuncu" olmasında ki iddiasına büyük oranda zarar verdiğinin de unutulmaması gerekir.

Başarılı Olamayan Akdeniz Politikalarının Devamı ve Fransa'nın Akdeniz Politikalarına Önderlik Etmesindeki Arzusu

Avrupa-Akdeniz ilişkilerinin geliştirilmesi her zaman Birlik ve üye devletleri içinde önemli olmuştur. Bu nedenle Fransa Cumhurbaşkanı Sarkozy'nin pragmatik ve gündelik politikaları neticesinde ilk olarak 2007 yılında seçim kampanyasında açıkladığı Akdeniz için Birlik yada Akdeniz Birliği projesi makale içerisinde daha önce konu ettiğimiz Barselona Süreci ve Avrupa Komşuluk Politikası ile birlikte değerlendirilmesi gereken, daha önceki politikaların değişikliğe uğraması amaçlanmış şekli ile bölgeye yönelik bir stratejik açılımdır. Akdeniz için Birlik projesi Sarkozy seçimleri kazandıktan sonra 2008 yılında hayata geçirildi. Libya hariç Akdeniz'e kıyısı bulunan tüm ülkeler Sarkozy önderliğinde başlatılan bu yeni projenin ilk konferansına katıldılar. Böylece 1972 yılındaki Küresel Akdeniz Politikası'ndan sonra bir kez daha Fransa önderliğinde ve inisiyatifinde Avrupa için yeni bir Akdeniz politikasının temelleri atılmış oldu.¹⁶

Akdeniz için Birlik projesini başlatan 2008 Paris Bildirgesi de 1995 yılındaki Barselona Bildirgesi ile aynı amaçlar doğrultusunda bir bildirgedir. Bu yeni

¹⁶ Federica Bichi, "The Union for Mediterranean, or the Changing Context of Euro-Mediterranean Relations", *Mediterranean Politics*, Cilt 16, No. 1, 2011, s. 5.

girişimin amacını da güvenlik, ekonomik kalkınma, enerji ve göç gibi konularda birlik oluşturmak olarak özetleyebiliriz.¹⁷ Fakat unutulmaması gereken konu Sarkozy'nin Akdeniz konusunu AB'nin gündemine dolaylı olarak koymasındır. Fransa'nın önderliğindeki bu yeni proje öncelikle Almanya ile kuzey ve doğu Avrupa ülkeleri ve diğer AB ülkeleri tarafından da hoş karşılanmamıştır. Almanya projesi AB'nin bölgeye yönelik politikalarına alternatif olarak gördüğü gibi aynı zamanda AB'nin kendisine bir alternatif olabileme riskinden ve sadece Fransa'nın bölgesel çıkarları için yaratılmış bir proje olması algısından dolayı bu projeye karşı durmaktaydı.

AB'nin daha önceki Akdeniz politikalarındaki başarısızlığı bu yeni girişimin en önemli nedenlerinden biridir. Merkezinin Barselona'da olmasına karar verilen bu girişimin katılımcıları 27 AB üyesi ülke ile Arnavutluk, Bosna-Hersek, Cezayir, Fas, Filistin Otoritesi, Hırvatistan, İsrail, Mısır, Moritanya, Monako, Tunus, Karadağ, Lübnan, Türkiye, Suriye ve Ürdün'dür. Birçok Arap ülkesi, Sarkozy'nin projesinin ilk konferansına katılsalar da projeye kuşkuyla baktılar. Özellikle Fransa'nın kolonisel bölge tarihi bu kuşkuların ana hattını oluşturmakla birlikte daha önceki Akdeniz politikalarının Arap coğrafyasında yaşattığı tatminsizlik bir diğer önemli faktördür.

Fransa'nın yeni Akdeniz politikalarına önderlik etmek arzusu bölge ile ilgili politikalarının Sarkozy'nin tek elde yönetmesi anlamına geleceği çekincesi Akdeniz'in iki yakasında da çok egemen bir görüş idi. Kaddafi Libya'sı bu oluşum içinde yer almamayı tercih etmiştir. Akdeniz için Birlik projesi Kaddafi'ye göre çok önem verdiği Afrika Birliği'ni ve Arap Birliği'ni zayıflatabileceği için Libya bu girişimde yer almamıştır.

Türkiye imtiyazlı ortaklık gibi söylemlerin ardından Sarkozy tarafından bu projenin yaratılmasına kuşku ile bakmış, tam üyelik perspektifine karşı yeni bir alternatif teşkil ettiği endişesi hâkim olmuştur. Akdeniz için Birlik projesi Suriye, Lübnan, İsrail ve Filistin liderlerinin aynı masada oturabilmesi açısından önemli bir girişim olabilirdi. Fakat tüm Akdeniz politikalarının sekteye uğramasında etkili olan Arap-İsrail çatışması, bu yeni projenin ilerleme sürecinin de önündeki en büyük engeli olmuştur. Sarkozy'nin tüm bu diplomatik çabalarına rağmen, İsrail'in 2006 yılındaki Lübnan işgali, 2009 yılındaki "Dökme Kurşun Operasyonu" gibi askeri operasyonları, Doğu Kudüs'e 1300 adet yeni yerleşimler inşaat edece-

¹⁷ Ceyda Karan, "Sarkozy'nin 'Cheval'i ve Akdeniz Birliği", *Radikal*, 16 Temmuz 2007. <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=227037> (Erişim Tarihi: 13 Ocak 2012).

ğini açıklaması¹⁸ ile birlikte Arap-İsrail ilişkilerinin gerilemesi ve normalleşmenin aksi yönünde seyretmesi, Arap devletlerinin planlanan zirveleri boykot etmesi, “Arap Baharı” olarak adlandırdığımız süreç başlamadan önce Avrupa’da yaşanmaya başlayan ekonomik kriz ile birlikte AB’nin daha çok kendi iç sorunlarına yoğunlaşması bu girişimin de başarılı olmak adına bir gelişimin gösterememesinin nedenleri arasında sayılabilir. Tüm bunlara AB’ye özgü ortak dış politika üretememe sorunu, zaten var olamayan ortak bir Akdeniz söylemi ve kurumlaşmasının karmaşık yapısı ile proje “donmuş” bir hal almıştır.¹⁹ Akdeniz için Birlik projesi de buna hızlı bir şekilde reaksiyon gösterecek durumda değildir.²⁰

Arap liderlerinin tepkilerinden de açıkça anlaşılacağı gibi Barselona Süreci ile Komşuluk Politikasının yapısından dolayı Arap dünyasında eşit bir ortaklık yapısının oluşamaması algısı²¹ da ilişkilerin derinleşmesine olumsuz anlamda etkisi olmuştur. Fakat Akdeniz için Birlik projesinin başarısızlığı, Lizbon Antlaşması’nın imzalanması ile arzu edilen daha aktive edilmiş ve uyumlu dış politika mekanizmaları yaratma açısından “Arap Baharı” yeni politikaların oluşması ve test edilmesi için bir fırsat olabilmelidir. Fakat Ortak Dış ve Güvenlik Politikası (ODGP) oluşturmak adına Lizbon Antlaşması’yla yapılan değişikliklerin, 27 üye devlet tarafından kabulü dahi çok taraflı sorunların çözümünü mümkün kılmamaktadır.²²

AB’nin Orta Doğu ve Kuzey Akdeniz Politikalarının Yenilenmesi Gerekliği

Makale içerisinde bir kaç defa değindiğimiz Avrupa ile Arap coğrafyasının ilişkisi gerek tarihi nedenler, gerek birbirine yakın coğrafyalar olması ve bu bağlamda Avrupa kıtasının her dönemde bağlı olduğu coğrafyaya günümüzde enerji anlamında da bağlılığının bulunması bölgenin önemini daha da arttırmıştır. Kuzey Afrika ve Orta Doğu’da başlayan halk hareketleri süreci bölge için kabul edilen uzun dönemli doğruları sallamaya başlamıştır.²³ Bu doğrulardan en önemlisi tüm liberal söylemlerine karşın bölgedeki otoriter rejimleri destekleyen öncelikli role

¹⁸ Euronews, “İsrail Doğu Kudüs’e 1300 Yeni Konut Onayı Verdi”, 9 Aralık 2010, <http://tr.euronews.net/2010/11/09/israil-dogu-kudus-e-1300-yeni-konut-onayi-verdi/> (Erişim Tarihi: 25 Ocak 2012).

¹⁹ Bichi, “The Union for Mediterranean”, s. 17.

²⁰ Ibid., s. 17.

²¹ Oliver Schlumberger, “The Ties that do not Bind: The Union for the Mediterranean and Future of Euro-Arab Relations”, *Mediterranean Politics*, Cilt 16, No. 1, 2011, s. 139.

²² Hollis, “Europe and the Middle East”, s. 36.

²³ Nathelie Tocci ve Jean-Pierre Cassarino, “Rethinking the EU’s Mediterranean Policies Post-1/11”, Working Papers, *Instituto Affari Internazionali*, March 2011, s. 2.

bölgenin dış aktörleri olan ABD ile AB'nin sahip olmasıdır.²⁴ Bu bağlamda AB'nin Arap dünyasında yaşanmakta olan bu ayaklanmalar karşısında bir politika ve söylem değişikliğine ihtiyacı vardır. Soğuk Savaş sonrası ile 11 Eylül saldırılarının ardından yaratılan bölgesel politikalar işlevsel olamamıştır. Bölgedeki otoriter yapının dönüşmesinde köktenci İslami hareketlerin güçlenmesi endişesi, yasadışı göçün artması ve terörist örgütlenmelerin kendine rahat hareket alanı bulabilmesi gibi çekinceler ile başarılı olunamamıştır. Artık bu ayaklanma serilerinin ardından geçmişteki politikaların Arap dünyası ile AB'nin ilişkilerinin geleceğinde etkili olmaları daha da zorlaşmıştır. Geçmişten ders çıkararak bölgenin dönüşümünde yardımcı olacak yeni mekanizmalar yaratılmalıdır. Bölgenin istikrarsız yapıya dönüşmesi kuşkusuz sadece AB için bir sorun değildir. 21. yy dünyası artık poly-sentrik bir yapıya sahiptir. Bu yüzden bölgedeki sorunların çözümünde AB'yi tek başına her şeyi başaramayacağı bir durumla karşılaştırmaktadır. Zaten ortak dış ve güvenlik politikası üretiminde de AB çok büyük zorluklar yaşamaktadır. ABD, Çin, Hindistan, Rusya gibi devletler, BM (Birleşmiş Milletler), AGİT, Arap Birliği gibi çeşitli uluslararası ve bölgesel organizasyonlar bölgenin dönüşümüne katkı sunmalıdır. Fakat AB'nin coğrafi yakınlığı, ticari bağları, göç sorunu, enerji kaynaklarının güvenliği, bölge kaynaklı terörizm, kendine has kurumsal yapısı ve yaşadığı ekonomik kriz gibi nedenlerden dolayı hızlıca yeniden politika oluşturma ihtiyacı diğer uluslararası aktörlere göre daha fazladır.

Genel anlamda ekonomik liberalleşme üzerine inşa edilen “Arap Baharı” öncesi paradigmanın siyasal liberalleşmeyi unutmamasının en önemli kanıtı, yaşanan bu halk hareketlerindeki söylemlerdir. Ayaklanmaların tek nedeni ekonomik zorluklar değildir. Yeni nesil Arap nüfusu daha politik ve pragmatik bir yapıya sahip, teknolojiyi daha iyi kullanan, dünyanın başka coğrafyalarındaki yaşlılarının yaşam standartlarından haberleri olan bir nesildir. Bu bağlamda AB daha pro-aktif bir politikaya ihtiyaç duymaktadır ve daha aktif bir AB'nin bölge halkları gözündeki kabul edilebilirliği de aynı oranda artacaktır.

Arap coğrafyası için sağlam demokrasi ve ortak çıkarlara ulaşma adına en iyi örnek olabilecek yapı sorunlarına rağmen kuşkusuz AB'nin kendisidir. Önceki paradigma ile bölgede istikrarı sağlamak adına göz yumulan otoriter yapıların yıkılması şuan ki reel-politik olarak karşımıza çıkmıştır. Bu yeni duruma göre yeni mekanizmalar yaratılması gerekmektedir. AB ve ABD bölgenin dönüşümüne katkı sunabilecek olmalarına rağmen eskisi gibi olayların gidişatına yön verecek kapasitelerini kaybetmişlerdir. NATO müdahalesi olmasaydı Libya'da

²⁴ Ibid., s. 2.

Kaddafi'nin devrilmesi bu kadar çabuk olamayacaktı.²⁵ Fakat Kaddafi sonrası Libya'ya baktığımızda anarşi ve aşiretler arası bölünmüş bir ülke ile bunu engelleyemeyen bir batı dünyası karşımıza çıkmaktadır, belki de Libya'da yeni bir diktatörlük ya da demokratik bir sistem doğacaktır, fakat bunu Avrupa ile NATO değil, Libyalıların kendileri karar vereceklerdir.²⁶ Bununla birlikte unutulmaması gereken bölge haklarının yapacakları seçimlere yardımcı olması gereken Batılı devlet ya da kurumların katkısı sorgulanabilir olsa dahi bu sorumluluktan kaçmaları gerekliliğidir.

Şu an yaşanmakta olan, Batı dünyasının bölgede yeteri kadar sorumluluk almadığı veya alamadığı gerçeğidir. Dönüşümler ve değişimler her zaman riskli olabilir. Bu doğrultuda özellikle AB bölgenin dönüşümüne katkı sunmada ilgisiz kalmış ve sorumluluk almamıştır. 2011 yılının mart ayında Avrupa Komisyonu, Avrupa Konseyi, Avrupa Parlamentosu, Ekonomik ve Sosyal Komite, Bölgeler Komitesi ile birlikte Birliğin Dış ilişkiler ve Güvenlik Politikalarından Sorumlu Yüksek Temsilcisi Bayan Catherine Ashton tarafından açıklanan "Güney Akdeniz ile Demokrasi ve Paylaşılan Refah için Ortaklık" adlı plan ile bölgedeki dönüşüme yeni bir model ile yardımcı olacağını vaat etmiştir.²⁷ Ortaklık her ne kadar bölgede yeni bir paradigma değişimi vaat etmekteyse de eskinin yeniden paketlenmiş ve yeni bir dille yazılmış hali olmaktan öteye gidememektedir. Bu yeni ortaklık belgesi bölgedeki dönüşümün gereksinim duyduğu alanları demokratikleşme, kurumsallaşma, sivil toplum desteği ve ekonomik gelişme üzerinde değerlendirmiştir.²⁸ Bunlara ek olarak alt başlıklar halinde insan hakları, azınlık hakları, anayasal reformlar ve hukukun üstünlüğü, temel özgürlükler gibi alanlarda da dönüşümün sağlanması gerektiği açıktır. Tüm bunlara rağmen bu yeni ortaklıkta daha önceki politikaların devamı gibi aynı söylem ve model üzerinden istikrarı sağlamaya çalışmaktadır. Ayrıca öncekilerde de olduğu gibi uygulamada sıkıntı yaşamaktadır ve yaşamaya devam edecektir, ilişkilerdeki güçlü bir uygulatıcı mekanizma eksikliği hala en büyük problem olmaya devam etmektedir.

Son yıllarda olduğu gibi bölgeye dışarıdan uygulanan demokratikleşme adına yapılan baskıları rejimler kendi çıkarları doğrultusunda kullandılar ve daha

²⁵ Volker Perthes, "Europe and the Arab Spring", *Survival*, Cilt 53, No. 6, 2011, s. 73.

²⁶ Ibid., s. 73.

²⁷ *Partnership for Democracy and Shared Prosperity with the Southern Mediterranean*, Brüksel, Avrupa Komisyonu, Mart 2011, http://eeas.europa.eu/euromed/docs/com2011_200_en.pdf, (Erişim Tarihi: 16 Şubat 2012).

²⁸ Tobias Schumacher, "The EU and the Arab Spring: Between Spectatorship and Actorness", *Insight Turkey*, Cilt 13, No. 3, 2011, s. 109.

da otoriter bir yapıya doğru değiştiler. Bu yaşanmakta olan süreç için geçerliliği artırarak korumaktadır. Şu an Suriye’de gerçekleşen süreç bunun en iyi kanıtı olmaktadır. Demokratikleşme adına zorlayıcı bir mekanizma eksikliği ile Batı dünyasının demokratikleşme çağrılarına karşı Esad daha fazla şiddet uygulamakta ve güç kullanımında daha sert bir politika geliştirmektedir. Ayrıca yeni ortaklık önceki Barselona Süreci ve Komşuluk Politikaları gibi modelleşmesinin önemli bir kısmını ekonomik liberalleşmeye ayırmaktadır. Neo-liberal, kapitalist pazar ekonomisi, ekonomik büyüme, özelleştirmelerin önemi gibi makro-ekonomik gelişmelerin bölgenin demokratikleşmesine yardımcı olmadığı gerçeği ne yazık ki unutulmuştur. Bu makro-ekonomik büyümeler bölgedeki otoriter yapılar ile sağlanmaktaydı. Arap Bahar olarak tarihe geçen bu süreçte ayaklanmaların ekonomik nedenleri sosyal adaletsizlik, adil gelir dağılımının olmayışı gibi mikro-ekonomik gerçeklerdir.²⁹ Bölge ülkelerinin nüfuslarının yaş ortalaması çok gençtir. Mısır, Fas, Suriye ve diğer bölge ülkelerinde, nüfusun % 20’si işgücü piyasasına önmüzdeki 10 yıl içerisinde gireceklerdir.³⁰ Bu ve benzeri nedenler ile mikro-ekonomik gelişme sağlanmalı, gençlere iş yaratacak politikalar geliştirilmesinde sadece AB değil, tüm uluslararası aktörler ortak çalışmalıdır.

Farklı Senaryolar ve Çok Taraflı Yaklaşım

Yaşanmakta olan ve demokratikleşme adına başlayan bu ayaklanmalar karşımıza tek bir senaryoyu çıkarmamaktadır. Tunus ve Mısır’da asker liderlerin devrilmesine, geçiş sürecinin başlamasına izin verdi. Fakat Tunus’ta asker sivilleşmeye doğru oluşan süreci desteklerken, Mısır’da tam tersi oldu. Libya ve Suriye’de rejim vatandaşlarına karşı sertleşerek, ölümler gerçekleştirdi. Libya’da Kaddafi NATO yardımı ile iktidardan düşerken, Libya büyük bir kaosa doğru sürüklendi. Suriye’de olayların çıkmasından bu yana birçok insan hayatını kaybetmesine rağmen, rejim hala ayakta durmakta ve bir müdahale gerçekleşmemiştir. Libya’da çok hızlı bir şekilde davranan uluslararası aktörler, Suriye örneğinde aksine çok yavaş davranmayı tercih ettiler. Bunda Suriye’nin Orta Doğu coğrafyasında çok stratejik bir konuma sahip olması en büyük nedendir. Suriye’de yaşanacak olası değişimin Orta Doğu’da önemli dengelerin kırılmasına yol açabileceği ihtimali yüksektir. İsrail, Lübnan, Türkiye ile komşu, İran, Irak gibi bölgesel sorunların kaynağında Suriye çok önemli bir yer tutmaktadır. Suriye’de henüz senaryonun sonu gelmemiştir. Son senaryo Fas ile Ürdün’de yaşananlardır. Bu iki ülkede reform talepleri doğrultusunda yumuşak tutum sergileyen ve göreceli ola-

²⁹ Ibid., s. 111.

³⁰ Perthes, “Europe and the Arab Spring”, s. 76.

rak liberal reformları gerçekleştiren rejimleri görmekteyiz. Bölgedeki tüm aktörlerin, farklı dinamikler taşıdığı için yaşanması arzu edilen değişim ve dönüşüm farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır. Yukarıda bahsedilen birbirinden farklı dinamikler ile yaşanmakta olan farklı süreçlere tek bir politika ile yön vermek maalesef başarılı bir süreç getiremeyecektir. AB bölgenin aktörlerinin dinamikleri ile uyumlu bir politika geliştirmelidir. Tunus'ta yaşanan süreç ile Libya'da ya da Mısır'da yaşananların birbirinden çok farklı seyir seyretmesi gibi AB'de farklı dinamiklere uygun politikalar geliştirmelidir.

Bölgede değişimin başladığı ve daha yumuşak ilerlediği Tunus AB'nin önceliğinde olmalıdır. Örneğin sivil toplumun desteklenmesi, insan haklarının gelişimi, asker üzerindeki sivil kontrolün sağlanması, hukukun üstünlüğü gibi değerlerin sağlamlaşmasını sağlayacak yerel kurumların inşasının daha kolay olacağı Tunus'ta başarılı olma olasılığı diğer bölge ülkelerine göre çok daha olasıdır. Bunun neticesinde sağlanacak başarılı bir Tunus demokratikleşme süreci de ayaklanmaların başlamasında öncü olan Tunus'un demokrasinin sağlamlaştırılmasında da örnek olabilmesini sağlayacaktır. Böylece genel bir bölge politikasından ziyade, çok yönlü ve tüm aktörlerin dinamiklerine göre farklı politikaların oluşmasının yolu açılabilir. Bunu yaparken de AB diğer uluslararası kurumlar ve devletler ile koordineli bir şekilde hareket etmelidir.

Yaşanmakta olan değişim sürecinin başarısızlık ile sona erecek olması, istikrarsızlık ve güvensizliği aynı anda getirecektir. Bu nedenle Arap Baharı AB ve ABD'ye birlikte hareket edebilme olanağı sunmaktadır. Bölgenin istikrarsızlaşması transatlantik ilişkilerinde etkilenmesi sonucunu doğurabilir. Avrupa'nın bölgeye olan yakınlığı, önemli ticari bağları ile ABD'nin enerji yollarının güvenliği ve terörizm gibi nedenlerden dolayı birbirlerini tamamlayıcı bir rol ile bölgede daha etkili mekanizmalar geliştirmelidirler. Yalnız bu rol Mayıs 2011, G-8 liderler zirvesinde ardından oluşturulan Deauville Ortaklığı'nda olduğu üzere sadece ekonomik yardımlar ile sınırlı kalmamalıdır. Bölgenin siyasi modernleşmesinde direkt katkı sunacak mekanizmalar geliştirilmelidir. Bunu yaparken de bölgesel güçlerin potansiyellerinin de kullanılması gerekliliği ortaya çıkmakta, Türkiye, Katar, Körfez ülkeleri gibi bölgesel aktörler önemli bir role sahip olmaya başlamışlardır.

Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da Türkiye ile AB Ortaklığı

Avrupalılar için Soğuk Savaş süreci koşullarında Sovyetler Birliği'nin 'çevrelenmesi' politikası açısından Türkiye önemli bir yer tutarken, Soğuk Savaş'ın ardından Türkiye'nin Avrupalılığı sorgulanmaya ve bunun yerine de Orta

Doğu'nun önemli bir ülkesi olduğu söylemi dile getirilmeye başlanmıştır. Türkiye'yi NATO üyeliği ile Soğuk Savaş sırasında güvenilir bir partner olarak gören Avrupa³¹ yerine Türkiye'nin Orta Doğu'daki dengelerle ilgilenmesini dile getirmeye başlamış bir Avrupa'dan bahsedebiliriz.³² Türkiye'nin Orta Doğu ve Akdeniz'deki dış politikası ve komşuluk politikalarının genel olarak Kürt sorunu ve Kıbrıs sorunun etrafında şekillendiğini ve etkilendiğini görmekteyiz.³³ Özellikle Kürt sorunu Türk dış politikası, iç siyaset ve güvenlik politikalarının tam ortasında yer almaktadır.³⁴ Bu bağlamda Kürt sorunun çözümü Türkiye'nin bölgesel politikalarının ve çıkarlarının ana hattını oluşturmaktadır. Orta Doğu coğrafyası ve Akdeniz'de yaşanacak her türlü değişim Türk dış politikasını, güvenlik politikalarını ve iç siyasal dengeleri çok rahatlıkla etkiyebilecek kapasiteye sahiptir. Yunanistan ve Güney Kıbrıs'ın AB'ye üye olmasının ardından da Avrupalılaştırmış bir Kıbrıs meselesi sadece bölgesel politika açısından değil, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesi olan batılılaşma ve modernleşme sürecinin son adımı olan AB üyeliği açısından da olumsuz etkilemektedir. Ayrıca, AB'nin aksine, Türkiye'nin Akdeniz havzasına genel bir bakış açısı olmamıştır.³⁵ Hatta Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'nin Arap coğrafyası ile ilişkileri çok daha sınırlı olmuştur. Bu süreç özellikle 2000'li yıllarda AKP (Adalet ve Kalkınma Partisi) ile değişiklik kazandı. Aslında İsmail Cem ile başlayan komşularla devam eden sorunların çözümü ve barışçıl politikalar geliştirme özeni Ahmet Davutoğlu'nun "stratejik derinlik" ve "komşularla sıfır sorun" dış politika vizyonları ile daha aktif bir şekilde devam etmiştir. Bölge ülkeleri ile entegrasyonu sağlama ve Orta Doğu'daki sorunlarda arabulucu rolü olan bir dış politika hedeflenmiştir.

Arap dünyasında yaşanan ayaklanmaların zamanına baktığımızda aslında Türk dış politikasının sorunlu bir döneminde yaşandığı görmekteyiz. AB ile müzakere sürecinin başta Kıbrıs Sorunu kaynaklı olmak üzere neredeyse durma noktasında olduğu, İsrail ile gerilen ilişkilerinde Mayıs 2010'da Mavi Marmara filosuna yapılan saldırı ve dokuz Türkiye vatandaşının hayatını kaybetmesi sonrasında gerilimin daha da artması ve İran'ın nükleer silah üretmekteki arzusu gibi sorunlar birkaç örnektir. Bununla beraber aynı dönem ile birlikte bu krizlerden birçoğu Arap coğrafyasında Türkiye'nin popülaritesinin artmasına da neden olmuş-

³¹ Philip Robins, "Europe in the Middle East, or the Middle East in the Europe?", B. A. Roberson (ed.), *The Middle East and Europe*, London and New York, Routledge, 1998, s. 164.

³² Ibid., s. 157.

³³ Sevilay Kahraman, "Turkey and the European Union in the Middle East: Reconciling or Competing with Each Other?", *Turkish Studies*, Cilt 12, No. 4, s. 699.

³⁴ Ibid., s. 699.

³⁵ Ibid., s. 700.

tur. İsrail'in Gazze'ye 2006 yılındaki saldırısı ardından, İsrail karşıtı söylem ile başlayan ve ardından BM Güvenlik Konseyi'nde İran'a nükleer programından dolayı bir dizi yaptırım kararına Türkiye'nin veto oyu kullanması ile devam eden süreçlerden sonra Türkiye'de ve Batı medyasında Türk dış politikasında eksen kayması yaşandığı zamanın tartışılan önemli konusuydu. Bu tartışmada önemli bir nokta da kuşkusuz AB'nin Türkiye ile müzakerelerdeki soğuk tutumu da unutulmamalıdır. Bu nedenle değişen dış politika seçimleri ile Türkiye aslında AB dışındaki alternatiflerini test etme olanağını görmüştür. Fakat aynı Türkiye, Batı medyası tarafından Arap Baharı sonrasında bir rol model ülke olarak örneklendirilmeye başlandı. Bunun nedeni de Türkiye'nin Orta Doğu merkezli politikalarının batının bölge politikalarına tamamlayıcı bir role sahip olabilme kapasitesidir.

Türkiye'nin başarılı bölgesel politikaları AB'nin de bölgede daha başarılı olabilmesi anlamına gelecektir. Türkiye bir taraf seçmek zorunda değildir. Aksine Avrupa ile Orta Doğu arasında dengeli dış politika anlayışı ile hareket edilmelidir. Karşılıklı rekabet yerine, ortak çıkarlar doğrultusunda bölgenin daha istikrarlı hale gelebilmesi için Türkiye ile AB birbirlerini tamamlayıcı rol ile bölgede hareket etmelidirler. AB için Türkiye'nin önemi Orta Doğu'daki konumu sebebiyle enerji yolları açısından ve yeni pazarlara ulaşılabilmesi açısından çok önemlidir. Ayrıca güvenlik açısından Türkiye'nin sahip olduğu askeri güç ve yetenek bölgede etkin bir güç olmak isteyen AB için önemli derecede dikkate alınması gereken unsurlardan biridir.³⁶ Türkiye 75 milyonluk Müslüman nüfusuyla AB için bölgede çok önemli bir partneridir. Avrupalılaştırmış Türk dış politikası yumuşak güç unsurları ile "komşularla sıfır sorun" politikasının dayandığı temeller ile bölge ülkelerinin demokratikleşme çabalarına katkı sunabilirdi. Fakat Türkiye'nin AB'nin Orta Doğu politikalarına katkısı çok sınırlıdır. Yaşanmakta olan Arap demokratik uyanışının ardından oluşacak siyasal ortamda AB-Türkiye ortaklığı her iki tarafında çıkarına olabilecektir. Fakat burada her şey tozpembe değildir. Türkiye'nin "sıfır sorun" politikası yaşanan süreç ile etkisini ve önemini kaybetmeye başlamıştır. AKP iktidar olduğu süreç boyunca Türk dış politikasını Orta Doğu, Balkanlar ve hatta Kafkaslarda yeniden konumlandırmıştır. Arap Baharı ile değişen dengeler, Ahmet Davutoğlu liderliğinde Türk dış politikasının da dengelerini derinden sarsmış ve söylemlerini değiştirmiştir.

Komşularla sıfır sorun politikası ile yakın komşular ile gelişen ilişkilere karşılık Türkiye'nin bölgede stratejik ilişkilere sahip olduğu İsrail ile ilişkiler tarihin en kötü yıllarını yaşamaktadır. "Stratejik derinlik" ve "komşularla sıfır sorun"

³⁶ Altınbaş, "Türkiye-AB-Orta Doğu", s. 35.

temalı politikanın ana hatlarını oluşturan bölge ülkeleri ile derinleşen bütünleşme ve sorunlu bölgelerde taraflar arasında arabuluculuk gibi rolleri tamamen ortadan kalktığı bir dönemi yaşamaktayız. Örneğin Hamas ve Fetih arasındaki bölünmüşlüğü sona erdirecek adımlarda Mübarek sonrası Mısır'ın arabuluculuğunun sonuçları liderlik etmektedir. Bölge ülkeleri ile bütünleşme yoluyla yumuşak güç unsurları kullanılarak yaratılmak istenen lider ülke olabilme amaçlı rolü, yerini sert güç yanlısı, tehditkâr ve Suriye örneğinde olduğu gibi Esad'a karşı müdahaleci bir role dönüşmüştür. Suriye ile karşılıklı olarak vizelerin kaldırılmasına, ekonomik bütünleşme adımlarına ve ortak bakanlar kurulu toplantılarına kadar gelişen ilişkiler, şuan çok derin sorunlar içindedir. İran, İsrail, Ermenistan ve Güney Kıbrıs Rum Kesimi gibi ülkelerle ilişkiler gün geçtikçe daha da olumsuz bir hal almaktadır. Türkiye'nin bölgedeki halklar nezdinde popülaritesi artıyor olsa da güvenilirliğini sarsılmakta, bölgenin geleceğinin oluşumunda etkisi azaltılmaktadır. Burada AB bölge için kritik derecede önemli olan İsrail-Türkiye ilişkilerinin yumuşamasında arabuluculuk görevine soyunmalıdır. Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerinin yumuşaması bölgenin en büyük meselesi olan birçok sorunun kaynağı İsrail-Filistin çatışmasının çözülmesi için çok önemlidir.

Arap coğrafyasında tek bir Türkiye algısı yoktur. Türkiye'nin güvenilirliği tekrardan sağlaması bölgede algılanan "yeni-Osmanlılık" temalı dış politika yerine bölgesel ve uluslar arası kuruluşlar ile işbirliği şeklinde olmalıdır. Türkiye ve AB'nin bölgesel çıkarları, sorunları ortaktır. Önemli sorunu da önceki otoriter rejimlerle kurulan dengeli ilişki Arap Baharı'ndan sonra reformistler ile nasıl sağlanacağıdır.³⁷ Bunu sağlarken de siyasal liberalleşme temel alınmalı, AB ile ortaklıklar kurup yumuşak güç unsurlarıyla bölgedeki demokratikleşme çabalarında daha aktif olunmalıdır. Türkiye- AB ortaklığı diğer başka uluslararası ve bölgesel güçlerin desteğini alacaktır. Türkiye Batılı müttefikleriyle aktif ortaklıklarını sıfır sorun ile geliştirdiği politikalar üzerinden kurarak Orta Doğu'nun gelişimine katkı sunabilir. Böylece bölgede bir anlamda Doğu ile Batı'nın politikalarının birleşimini sağlayabilir. Aksine yalnız, müdahaleci ve tehditkâr dış politika anlayışı ile bölgede aktif olmak mümkün değildir.

Suriye Belirsizliği Karşısında Türkiye'nin ve AB'nin Yaklaşımı

Suriye'nin Dera kentinde Mart 2011'de başlayan gösterilerin ardından geçen neredeyse iki yıllık sürecin ardından, rejimin geleceği belirsizliğini korumaktadır. Türkiye ise bu belirsizliğe, 9 Ağustos 2011 tarihinde Dış İşleri

³⁷ Kahraman, "Turkey and the European Union", s. 706.

Davutoğlu'nun Şam ziyaretinin ardından, Esad'ı geçiş dönemine razı olmamasının ardından dahil oldu. Türkiye uluslararası arenada Suriye'deki rejim değişikliğinin liderliğini üstlenme çabalarıyla, ÖSO (Özgür Suriye Ordusu)'nun güçlenmesini sağlayacak politikalar yürütmeye başladı. Fakat Suriye'nin karmaşık yapısı ve diğer bölge ülkelerinden farkları dikkate alınmalıydı. Suriye'nin diğer Arap Ayaklanmaları'nın yaşandığı ülkelerden ve özellikle NATO'nun müdahalesine maruz kalmış Libya'dan temel farkları şunlardır.³⁸

- 1- Suriye, devlet olarak Libya gibi derme-çatma bir yapıya sahip değildir.
- 2- Suriye'nin savunma gücü Libya'dan çok daha üstündür.
- 3- Nüfus yoğunluğu ve savunma sisteminin konuşlandırılması bir askeri harekât sırasında çok sayıda sivil ölümlere yol açabilir.
- 4- Suriye konusunda uluslararası aktörlerin Libya'da verdikleri kararlar ve destek yoktur.

Bu nedenlerden dolayı ve ayrıca Rusya, Çin ve İran gibi aktörlerin Esad yanlısı tutumları, Suriye'ye karşı uluslararası müdahaleyi mümkün kılmamıştır. Türkiye, muhaliflerin yanında durarak Esad yönetimin hedef tahtasına girmiştir. Türkiye ile Suriye arasında 2000'lerin ikinci yarısında başlayan entegrasyon siyasetinin sonuna gelmiş, ilişkiler Suriye'nin Türk savaş uçağını düşürdüğü, Hatay'da sınır köylerinde yaşayan vatandaşların Suriye'de yaşanan çatışmaların Türkiye'ye sıçramasından dolayı öldüğü, Türkiye'nin Suriyeli muhalifleri silahlandırdığı ve Meclis'ten Suriye'ye müdahaleye onay veren tezkerenin çıktığı bir evreye gelmiştir.

AB ile Türkiye'nin Suriye'nin geleceği hakkındaki senaryoları benzerdir. AB ile Türkiye'nin öngördüğü Suriye geleceğinde Esad'ın yeri yoktur. AB, Suriye rejimin halkına uyguladığı şiddet nedeniyle, Suriye hakkında 15 Ekim 2012 tarihi itibarıyla 19 kez yaptırım kararı almıştır. Bu kararlar içerisinde Beşar Esad'ın tüm ailesi ve ayrıca 181 yetkilinin kara listeye alınması, hesaplarının durdurulması, seyahat yasağı getirilmesi önemli yaptırımlardır.³⁹ Ayrıca Suriye'ye silah ve finansman sağlayan iki şirketin AB'deki mal varlıklarının durdurulması ve en önemli yaptırımların başında gelen, daha önce mal varlıkları dondurulan Suriye Havayollarına ait uçakların AB havalimanlarını kullanılması yasaklanması da diğer önemli yaptırımlardır. Türkiye'nin de hava sahasını Suriyeli uçaklara kapattığı göz önüne aldığımızda AB ile Türkiye'nin Suriye krizindeki Esad'a karşı olan tutumları benzer olmakla beraber, AB'nin tutumu Türkiye kadar saldırgan

³⁸ Emre Kongar, *ABD'nin Siyasal İslam'la Dansı*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2012, s. 141.

³⁹ *Hürriyet Planet*, 16 Ekim 2012, <http://www.hurriyet.com.tr/planet/21700970.asp> (Erişim Tarihi: 3 Kasım 2012).

ve tehditkâr olmamaktadır. Kasım ayında Katar'ın öncülüğünde kurulan ve Türkiye'nin liderliğiyle kurulan SUK (Suriye Ulusal Konseyi)'un yerini alarak, muhalif grupları tek çatı halinde toplayan SMDK (Suriye Muhalif ve Devrimci Güçler Ulusal Koalisyonu), AB ve Türkiye tarafından Suriye halkının meşru temsilcisi olarak tanınmıştır.

Hangi Türkiye Model Ülke Olabilir?

Arap Baharı olarak adlandırılan ve yaşanmakta olan değişim hareketleri ile ortaya çıkan görüşlerden biri de, bu değişimlerin yaşanmakta olduğu Arap devletlerinin Türkiye'yi takip ederek dönüşümlerini sağlayabileceği görüşüdür. 2011 yılının Eylül ayının ortalarındaki dört günlük bölge turunda Başbakan Recep Tayyip Erdoğan AKP'nin ülke içindeki artan otoriterleşmesine ve Kürt sorununa karşı artan baskıcı siyasetine karşın, bölge ülkelerine Türkiye'yi takip edilecek bir model olarak sunmuştur.⁴⁰ Bölgede tek bir Türkiye algısı olmadığı gibi pratikte de tek bir Türkiye modelinden söz edemeyiz. Türkiye modelinden algılanan liberal ekonomi, asker-sivil ilişkisi, ılımlı-İslami bir parti örneği, aktif bölgesel dış politika ya da Batı ile doğu arasındaki denge rolü müdür? Yoksa bunların hepsinin bir arada olması mı? Türkiye'nin "model" olarak anılmasının önündeki engellerden bir kaçış şunlardır:⁴¹

- 1- Arap olmaması,
- 2- Mısır'ın Orta Doğu'nun liderliği iddiası,
- 3- İslam aleminin tarihsel, kültürel, siyasal yapısı ve bu yapı içerisinde Arap Baharı'yla daha da güç kazanmış olan Müslüman Kardeşler örgütünün laik demokrasiye, dolayısıyla Türkiye'ye soğuk bakması,
- 4- NATO üyeliği ve ABD çizgisindeki Türk dış politikasıdır.

Bölge ülkelerinin yapıları farklılık gösterdiği için tek bir Türkiye modelinin bölgede algılanması çok güçtür. Türkiye'nin Arap dünyasında popüler olmaya başlaması, örneğin TV dizilerinin büyük ilgi görmesi, Türkiye modelinin benimsendiği anlamına gelmez.⁴²

Ordunun rolü yaşanan dönüşümlerde Tunus'ta ya da Mısır'da farklılık göstermektedir. Bununla birlikte siyasal İslam'ı benimseyen akımlarında politika-

⁴⁰ *Arab Weakening boots Turkey's Confidence*, Strategic Comments, The International Institute For Strategic Studies, Cilt 17, No. 36, 2011, s. 1-3.

⁴¹ Kongar, "ABD'nin Siyasal İslam'la Dansı", s. 204

⁴² Sami Kohen, "Türk Modeli Araplar İçin İyi mi, Kötü mü?", *Milliyet*, 14 Ocak 2012, s. 18.

ları ve istekleri farklıdır. Ayrıca eğer illa ki Türkiye modelinden bahsetmemiz gerekiyorsa da bunun oluşmasının doksan yıl ve çok zor süreçler ile gerçekleştiği unutulmamalıdır. Türkiye modelinden kastedilen AKP'nin model olabilmesi için daha çok ilk dönem (2002-2007) politikalarının geçerliliği olabilir. Türkiye'nin içinde bulunduğu kutuplaşmış bir iç siyasi yapı ile AKP'nin demokrasi ve meşruluk sorunu vardır. Daha da otoriter sisteme doğru kayan bir Türkiye, Orta Doğu'da model ülke işlevi göremeyecektir. Gözaltına alınan ve tutuklanan gazeteci ve akademisyenlerin çokluğu, ifade özgürlüğünün kısıtlanması, yargının siyasallaşması, tutukluluk sürelerinin uzunluğu gibi temel sorunlar ile demokratikleşmesini tamamlayamamış bir Türkiye, bölgede model olmak adına önemli bir ülke olmasına rağmen aynı zamanda da sorunlu bir ülkedir.

Türkiye'nin yaşamış olduğu demokratikleşme adına yapılan önemli adımların 2002-2007 yılları arasında AB sürecinin hızlanması ile doğru orantılılık arz etmiştir. Bunun kuşkusuz sebebi AB üyeliği hedefinin Türkiye'nin demokratikleşmesi için itici bir güç işlevi görmüş olmasıdır. Özellikle AB müzakere sürecinin yavaşlaması ve durma noktasına gelmesiyle birlikte AKP'nin de Orta Doğu merkezli politikaları benimsemesiyle AB desteği dramatik olarak azalmış bunun yerine radikal İslami ülkelere -İran gibi- destek artmıştır.⁴³ Tabii değinmekte fayda olunan olgu Türkiye-İran ilişkileri, BM Güvenlik Konseyi'nde Türkiye'nin İran yanlısı siyasetinin ardındaki dönemde yaşanan NATO'nun füze kalkanı kararı ve Suriye kriziyle birlikte bir kriz dönemi yaşamaktadır. Fakat Türkiye ile İran arasındaki bu dönemsel ilişki bozukluğu Türkiye'nin yüzünü tekrardan Batı'ya döndüğünün kanıtı değildir.

AB'nin rolü Türkiye için hala çok önemlidir, Orta Doğu'da kuşkusuz Türkiye için önemlidir fakat hiçbir şekilde AB'nin yerini alamaz. Bu sadece siyasal anlamda değil ekonomik anlamda da böyledir. Her ne kadar AB büyük bir ekonomik kriz içindeyse de Türkiye'nin ana ticari ortağıdır. AB istatistik kurumu Eurostat'ın verilerine göre geçen yıl Türkiye-AB ihracat pazarının % 12 artışla 47,6 milyar avroya çıkmış, ithalat pazarı da % 19 artışla 72,7 milyar avroya ulaşmıştır.⁴⁴ Yani toplamda 120.3 milyar avroluk alternatifi yakın zamanda oluşamayacak bir ticari ilişkiye sahiptir Türkiye-AB ilişkileri ve bunun değişmesi yakın zamanda pek mümkün gözükmemektedir. Ayrıca AB yönünden de Türkiye'nin İslam alemi için, İslam'a kaymış bir "model olması" hiç de cazip değildir, çünkü o

⁴³ Bozdağlıoğlu, "Modernity, Identity and Turkey's", s. 71

⁴⁴ <http://ekonomi.milliyet.com.tr/turkiye-ab-nin-6-incu-buyuk-ticaret-ortagi-oldu/ekonomi/ekonomi-detay/16.03.2012/1516218/default.htm> (Erişim Tarihi: 16 Mart 2012).

zaman Türkiye demokrasi ve insan hakları gibi değerlerini tümüyle yitirebilir.⁴⁵ Türkiye'nin Orta Doğu'da model ülke olabilmesi değerler ve normlar anlamında ne kadar Avrupalılaştığı ile doğru orantılıdır. Bu yüzdendir ki Türkiye AB ya da Orta Doğu arasında bir seçim yapmak zorunda değil aksine bu iki bölge arasında siyasal, ekonomik ve kültürel anlamda bir ortaklığın oluşmasında başlangıç bir rol edinmelidir.

Sonuç

Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da Tunus ile başlayan demokratikleşme temalı ayaklanmaların yarattığı yeni bir dönem başlamıştır. Bu yeni dönemin sonu kesin bir sonucu barındırmamaktadır. Dönüşümün sonu tatsız şekilde sonuçlanmaması için bölge ülkeleri ile uluslararası aktörlerin ortak politikalar geliştirmesi gerekmektedir. Bunlardan biri de bölgeye olan yakınlığı ve çıkarları doğrultusunda AB'dir. Orta Doğu, Akdeniz ve Kuzey Afrika bölgesi AB için stratejik değere sahip bir coğrafyadır. Bu bağlamda da AB 1960'ların ortalarından, hemen kurulduğu yıllardan beri bölge için politikalar geliştirmiştir. Fakat bu ayaklanmaların ardından yepyeni bir paradigmaya ihtiyaç vardır. Avrupa-Akdeniz Ortaklığı gibi bölgesel, Komşuluk Politikası gibi farklı bir iki taraflılık ya da Akdeniz için Birlik gibi proje tabanlı ekonomik liberalleşme hedefli politikalar yerine bölgesel politikaların ikili politikalar ile desteklendiği ortaklıklar ile süreç yürütülmelidir.

Genel anlamda bölgenin ihtiyaçları benzer iken, ülkelerin farklı iç dinamiklerinden dolayı, birbirinden farklı ihtiyaçların dikkate alındığı politikalar geliştirilmelidir. Bölgesel ve ikili politikaların ortaklığı olarak kavramsallaştırabileceğimiz bu anlayışın başarılı olma olasılığı daha fazladır. Bölgenin temel ihtiyaçları birbirine benzerdir. İş yaratma, barınma, gelir dağılımındaki dengesizlik gibi sorunlar bölgesel ekonomik bütünleşme anlayışı ile çözümlenebilir. Fakat siyasal yapılar ve sorunları her bir ülke için farklılık göstermektedir. Bu nedenle genel bir çerçeve altında, ikili politikalar ile bölgenin demokratikleşmesine katkı sunulabilir.

Tunus ile Libya ya da Suriye ile Yemen için aynı siyasal beklentiler ile başlanan politikalar kuşkusuz başarılı olamayacaktır. Burada da Türkiye gibi bölgede etkin olabilecek devletler veya organizasyonlar ile koordineli şekilde hareket edilmelidir. Bu koordinasyon da politik liberalleşme hedefinde olmalıdır. Türkiye ile müzakere sürecini hızlandırmış bir AB bölgede daha kolay kabul görebilecek

⁴⁵ Kongar, "ABD'nin Siyasal İslam'la Dansı", s. 185.

yapıya sahip olacaktır. Ayrıca Türkiye'nin AB dış politikasına katkısının da artması, bölgeye yapılacak ortak ziyaretler, demokratik kurumların inşası için düzenlenecek ortak konferanslar ile Türkiye'nin Avrupa Savunma ajansına katılması AB ve Türkiye için bölgesel aktör olmak adına önemli adımlar olacaktır.

Neo-liberal öncelikli, ekonomi tabanlı politikalar yıllardan beri bölgeye uygulanmakta ve başarısız olunmaktadır. Bunun yerine öncelik demokratikleşmeye verilmeli ve bir nevi ne kadar demokratik standartlara yakın olunursa o kadar ekonomik gelişme olacağı bölgeye aşılmalıdır. Dünyada ulus-devlet aşılırken, Orta Doğu'da ulus-devlet dahi olamamış ülkelerin dönüşüm süreçlerinin çok zor olacağı bir dönemden geçmekteyiz. Bölgenin istikrarsızlaşması bütün olarak uluslararası sistemdeki dengeleri sarsabilecektir. Bu nedenle AB, 11 Eylül sonrası politikalarından vazgeçip bölgede demokrasi kaynaklı, insani değerler üzerinden istikrar yaratmaya yardımcı politikalar geliştirmelidir. Ekonomik gelişme kaynaklı istikrarlar kalıcı olmamıştır ve olamayacaktır.

KAYNAKÇA

“Arab Weakening boots Turkey’s Confidence, Strategic Comments”, *The International Institute For Strategic Studies*, Cilt 17, No. 36, 2011, s. 1-3.

Barcelona Declaration and Euro-Mediterranean Partnership, Barselona, Avrupa Birliği, Kasım 1995, http://europa.eu/legislation_summaries/external_relations/relations_with_third_countries/mediterranean_partner_countries/r15001_en.htm.

Euronews, “İsrail Doğu Kudüs’e 1300 Yeni Konut Onayı Verdi”, 9 Aralık 2010, <http://tr.euronews.net/2010/11/09/israil-dogu-kudus-e-1300-yeni-konut-onayi-verdi/>

Partnership for Democracy and Shared Prosperity with the Southern Mediterranean, Brüksel, Avrupa Komisyonu, Mart 2011, http://eeas.europa.eu/euromed/docs/com2011_200_en.pdf,

Altan, Mehmet, “Yunanistan Türkiye’ye Fark mı Atıyor?”, *Star*, 7 Kasım 2011.

Altınbaş, Deniz, “Türkiye-AB-Orta Doğu Üçgeni”, *Akademik Orta Doğu*, Cilt 4, No. 2, 2010, s. 23-48.

Bichi, Federica, “The Union for Mediterranean, or the Changing Context of Euro-Mediterranean Relations”, *Mediterranean Politics*, Cilt 16, No. 1, 2011, s. 3-19

Biçer, Savaş, “Avrupa Birliği’nin Akdeniz Politikası ve Barselona Süreci”, Beril Dedeoğlu (der.), *Dünden Bugüne Avrupa Birliği*, İstanbul, Boyut Yayınları, s. 401-405.

Bozdağlıoğlu, Yücel, “Modernity, Identity and Turkey’s Foreign Policy”, *Insight Turkey*, Cilt 10, No. 1, 2008, s. 55-75.

Dokos, Thanos, “NATO’s Mediterranean Dialogue: Prospects and Policy Recommendations” *ELIAMEP Policy Paper No 3*, 2003.

Hale, William, “Human Rights and Turkey’s EU Accession Process: Internal and External Dynamics, 2005-10”, *South European Society and Politics*, Cilt 16, No. 2, 2011, s. 323-333.

Hollis, Rosemary, “Europe and the Middle East: Has the EU Missed its Moment of Opportunity?”, *Ortadoğu Etüdleri*, Cilt 2, No. 2, 2011, s. 33-56.

Kahraman, Sevilay, “Turkey and the European Union in the Middle East: Reconciling or Competing with Each Other?”, *Turkish Studies*, Cilt 12, No. 4, s. 699-716.

Karan, Ceyda, “Sarkozy’nin ‘Cheval’i ve Akdeniz Birliği”, *Radikal*, 16 Temmuz 2007.

Kohen, Sami, “Türkiye Modeli Araplar için İyi mi, Kötü mü?”, *Milliyet*, 14 Ocak 2012.

Kongar, Emre, *ABD’nin Siyasal İslam’la Dansı*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2012.

Kutlay, Mustafa ve Osman Bahadır Dinçer, “Arap Baharı, Türkiye-AB İşbirliğini Yeniden Ateşler mi?”, *Analist*, Yıl 1, No. 3, s. 12-23.

Nello, Susan Senior, *The European Union. Economics, Policies and History*, Berkshire, The McGraw-Hill Education, 2005.

Perthes, Volker, “Europe and the Arab Spring”, *Survival*, Cilt 53, No. 6, 2011, s. 73-84.

Robins, Philip, “Europe in the Middle East, or the Middle East in the Europe?”, B. A. Roberson (ed.), *The Middle East and Europe*, Londra ve New York, Routledge, 1998, s. 151-168.

Schlumberger, Oliver, “The Ties that do not Bind: The Union for the Mediterranean and Future of Euro-Arab Relations”, *Mediterranean Politics*, Cilt 16, No. 1, 2011, s. 135-153.

Schumacher, Tobias, “The EU and the Arab Spring: Between Spectatorship and Actorness”, *Insight Turkey*, Cilt 13, No. 3, 2011, s. 107-119.

Solana, Javier, “A Secure Europe in a Better World, European Security Strategy,” Brüksel, Avrupa Birliği, Aralık 2003.

Tocci, Nathelie ve Jean-Pierre Cassarino, “*Rethinking the EU’s Mediterranean Policies Post-1/11*”, Working Papers, Rome, Instituto Affari Internazionali, March 2011.

Tüysüzoğlu, Göktürk, “Irak Bölünmenin Eşiğinden”, *Radikal*, 14 Ocak 2012.

Youngs, Richard ve Ana Echagüe, “Europe, the Mediterranean, the Middle East and the Need for Triangulation”, *The International Spectator*, Cilt 45, No. 3, s. 27-39.

FUTBOLUN DEĞİŞEN YAPISI ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR ANALİZ*

Hasan SEN**

“Futbol artık (asla) sadece futbol değildir”.
Eduardo Galeano ve Simon Kuper

ÖZET

Futbol gerek dünyada gerekse Türkiye’de çok sevilen bir spor dalıdır. Futbol bu yönüyle hem ekonomik hem de politik kurumların ilgisini çekmektedir. Sözü edilen ilgi özellikle küreselleşme ile birlikte futbolun ticarileşmesini ve politikleşmesini beraberinde getirmektedir. Nitekim artık endüstrisi olan bir futboldan ziyade kendisi endüstri olan futboldan bahsedilmektedir. Buna bağlı olarak futbolun kurallarında dahi önemli değişimler yaşanmaktadır. Buradan hareketle bu çalışmada ilk olarak, endüstrileşen futbol analiz edilecektir. Ardından futbolun üstlendiği yeni politik ve toplumsal rollere değinilecektir. Son olarak futbola egemen olan milliyetçi ve ataerkil söylemler incelenecektir. Bahsedilen çalışmada futbolun yapısal olarak büyük değişim içinde olduğu iddiasından hareket edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Futbol, Endüstri, Küreselleşme, İdeoloji, Şiddet, Milliyetçilik.

ABSTRACT

A SOCIOLOGICAL ANALYSIS ON CHANGING STRUCTURE OF SOCCER

Soccer is a very popular sports branch both in the World and Turkey. Soccer thus draws the interests of both economic and political institutions. Such interests bring the commercialisation and politicization of soccer with the process of globalization. As a matter of fact soccer itself is mentioned as an industry rather than soccer having its own industry. Accordingly, even the rules of soccer are undergoing change. Therefore in this study, first of all the industrialized soccer will be analyzed. Then the political and social roles of soccer will be discussed. Finally, the nationalist and patriarchal discourses that dominate soccer will be examined. In the aforementioned study it will be claimed that soccer is undergoing a big structural change.

Keywords: Soccer, Industry, Globalization, Ideology, Violence, Nationalism.

* Bu çalışma, 2004-2007 yılları arasında, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nin, “Taraftarlık, Fanatizm Ve Şiddet Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: (Karşıyaka ve Göztepe Örneği)” adlı projede yazmayı üstlendiğim ve değişik yerlerde sözlü olarak sunduğum bölümden üretilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Muğla Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü
YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi, C. VI, No. 1, (Nisan 2013)

Giriş

Futbol, belki ortaya çıktığı dönemlerden bugüne kadar gerek oyuna ilgi gerek seyirci kapasitesi bazında gerek politik ilgilere konu olması gerekse de ekonomide edindiği yer bakımından, diğer spor dallarına nazaran daha fazla öne çıkmış olan ve hem dünyada hem de özellikle ülkemizde çok büyük bir kesim tarafından sevilen bir spor etkinliğidir. Futbolun özellikle seyirci potansiyelinin diğer spor dallarına göre büyük olması, toplum üzerinde politik tasarruflarda bulunmak isteyen kişilerin iştahını kabartmaktadır. Bunun yanı sıra aynı seyirci kitlesi, ekonomik açıdan büyük bir müşteri kitlesi anlamına gelmektedir. Futbol sadece politik ve ekonomik açıdan değil fakat aynı zamanda insanlara taraftarlık gibi sunduğu aidiyet çerçevesi ve kimlik nedeniyle de toplumda geniş etkilere sahiptir. Futbolun bahsedilen bu gücü günümüzde daha da artmıştır. Futbol, özellikle küreselleşme süreci ile birlikte, endüstriye konu olmaktan öte kendisi bir endüstri haline gelmiştir. Bunun bir sonucu olarak futbolun doğasında büyük değişimler yaşanmış ve futbol, küresel dünyanın yeni değerlerine maruz bırakılmıştır. Yine son dönemlerde futbol politik açıdan ideolojik kullanımlara açık olmaktan çıkıp ideolojinin merkezine yerleşmeye başlamıştır. Özellikle milliyetçi, ırkçı ve cinsiyetçi ilgiler futbola daha fazla girmiştir.

Bu çalışmada, sözü edilen gelişmelerin genel olarak futbol üzerinde yarattığı etkileri ele alınacaktır. Bu kapsamda ilk olarak futbolun endüstrisinden endüstriyel futbola geçiş konu edinilecektir. İkinci olarak futbolun değişen politik ve kimlik boyutu analiz edilecektir. Son olarak futbolda özellikle şiddet olaylarına yol açan milliyetçi ve ataerkil söyleme değinilecektir.

Futbolun Endüstrisinden Endüstriyel Futbola

Futbolun gerek oyun bazında gerekse onu çevreleyen ekonomik, sosyal yapısında ciddi değişimler yaşanmaktadır. Özellikle 1980 sonrası dünyada hâkim olmaya başlayan küreselleşme olgusu ve bu olguya eşlik eden neo-liberal söylemler bunda büyük bir rol oynamakta ve başta ekonomi olmak üzere hemen her alanda birçok değişimi beraberinde getirmektedir. Küreselleşme ile birlikte bir yandan yerellikler öne çıkarılmakta, paradoksal bir biçimde yine aynı yerellikler ve ulusal değerler küresel söylemin kapsamına alınıp genelleştirilerek, tek tip kültüre dönüştürülmektedir. Bu kapsamda futbola bakış ve “futbol ufku” da ulusal sınırları aşarak küresel bir boyut kazanmaktadır (Boniface, 2007: 38). Nitekim sözü edilen süreçte öne çıkarılan verimlilik, hız, rekabet gibi yeni değerler parçalanmış eski değerlerin yerine ikâme edilmektedir. Daha önce kendinde değerli ol-

duğu, bu nedenle kâr-zarar hesabı dışında tutulması gerektiği düşünölen eğitim, sağlık gibi konular piyasa mantığına hapsedilmektedir.

Sözö edilen gelişmeler sporu da etkilemektedir. Chris Gratton'un "spor piyasası" olarak tanımladığı bu manzarada, spordan önce artık ondan nemalanan *sponsor firmalar, şirket yöneticileri (CEO)*; bunun yanı sıra *marka, müşteri ve borsa* gibi kavramlar öne çıkmaya başlamıştır (Gratton, 2000: 3-5). Eğlence sektörünün öne çıkan spor dallarından biri olan ve bu çalışmanın konusunu teşkil eden futbol da kendini bu durumdan muaf tutamamış, endüstriyel bir boyut kazanmış ve ticarileşmiştir (Kern, 2000: 1-2). Nitekim Alfred Herrhausen, futbolun değışen doğasına ilişkin olarak řu tespiti yapmıştır: "Futbolun temsil ettiği değerler dayanışma, centilmenlik (adalet) ve fırsat eşitliğidir. Bu değerlerin yerine kazanç yöneliminin gelmesi futbol kapitalizmine işaret etmektedir" (aktaran, Alver, 2008: 236). Zaten büyük bir izleyicisi (piyasa mantığı açısından müşterisi) olan sporun ve özelde futbolun ticarileşmeye uygun potansiyeli nedeniyle bundan kaçması pek de mümkün olmamıştır. Dolayısıyla ilk ortaya çıktığı dönemlerden itibaren, belli bir endüstriye sahip olan futbolun kendisi, şimdilerde devasa bacasız bir endüstriyel sektör olmuştur. Bunun sonucunda futbol artık sadece sahalarda görönen biçimiyle bir oyun olmaktan çıkıp, gerisinde ulusal ve uluslararası rekabetin yaşandığı bir mücadele alanına dönüşmüştür.

Bahsedilen ticari mantığın bir sonucu olarak kulüplerin birçoğu şirkete dönüşmüş ve kulüp başkanları futbolun içinden gelmeyen (profesyonel) iş adamlarından ve yine futbolun popüler gücünden yararlanmak isteyen siyasetçilerden oluşmaya başlamıştır.¹ Dolayısıyla kulüpler artık bir şirket gibi öncelikle gelir-gider, kâr-zarar dengesi ve yatırım ekseninde yönetilmeye başlamıştır. Bu çerçevede üst düzey sponsorluk anlaşmaları da kulüplerin olmazsa olmazları arasına girmiştir. Şirket olmanın bir sonucu olarak borsayla ilişki kurmak neredeyse zorunlu bir hale gelmiştir. Nitekim şirketleşen kulüplerin halka arz yoluyla hisselerini satmaları ve yaptıkları transferlerini borsaya bildirilmesi bu sürecin bir parçasını teşkil etmiştir. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak başta futbol olmak üzere birçok spor dalı bilinen çehresinden uzaklaşmaya başlamıştır. Özellikle futbol, çoğu zaman şirketlerin ticari mantığına kurban edilmiştir ve edilmektedir. Futbol doğasından uzaklaşmakta ve ticaretin ekonominin doğası tarafından şekillendirilmektedir. Nitekim George Ritzer, konu ile ilgili olarak şunları dile getirmiştir:

¹ Örneğin başta dört büyük futbol kulübü olan Fenerbahçe başkanı Aziz Yıldırım, Galatasaray başkanı Ünal Aysal, Trabzonspor başkanı Sadri Şener ve Beşiktaş futbol kulübü başkanı Yıldırım Demirören'in işadamları olmaları bu durumu örneklendirmektedir.

“Çeşitli sporların niteliği hesaplanabilirlik tarafından değiştirilmiş, hatta belki buna feda edilmiştir. Örneğin spor karşılaşmalarının niteliği, televizyon sözleşmelerinden alınan dev gelir gereksinimi nedeniyle değişmiştir” (Ritzer, 1998: 117).

Sözü edilen durum, futbolun iç mantığında, oyun kurallarında ve futbolun yön verdiği birçok ilişkinin doğasında büyük değişimlere yol açmakta, futbol bilinen doğasından uzaklaştırılarak, ekonominin mantığı tarafından şekillendirilmektedir. Öncelikle her geçen gün sponsor firmalar tarafından (izleyicinin taleplerine göre!) futbola yeni kurallar dahil edilmekte daha doğrusu dayatılmakta ve futbolun ne olması gerektiğine karar verilmektedir (Dobson, 2001: 22). Yani futbolda oyunun estetik değerlerinin yerini hırs, rekabet ve verimlilik gibi yeni değerler almaktadır. Örneğin hızlı oynamayı ve gol atmayı teşvik eden yeni kurallar, adeta küresel ekonominin ve rekabetçi piyasanın doğasını hatırlatmaktadır. Bu bağlamda mücadeleler pervasızca ve acımasızca rekabete dönüşmektedir. Bunun sonucunda gerek antrenmanlarda gerekse maçlarda yüksek bir tempo, hızlı oynama gibi unsurlar bir araç olarak değil kendinde amaç haline gelmektedir. Buna eşlik eden mutlak kazanma hırsı futbolu güzelleştiren unsurların ve doğasının kaybolmasına yol açmaktadır.²

Kulüp yöneticileri kazanmanın sadece sportif anlamda değil aynı zamanda ekonomik olarak da kazanmak anlamına geldiğini bildiklerinden bu amaçla pahalı oyuncu transferlerine girişmektedirler.³ Söz konusu transferlerde ilgili kulübün kaynakları yanında futbolla pek de ilgili olmayan sponsor firmaların sağladıkları kaynakların kullanılması, futbol ve ticaret ilişkisinin açık bir kanıtını teşkil etmektedir. Fakat sözü edilen durum, özellikle kulüp bütçelerini zorlayan ve onları aşan bir harcama yapılmasına ve büyük olarak adlandırılan kulüplerin dahi borç batağına saplanmalarına neden olmaktadır. Bazı kulüplere haciz gelmesi, futbolcu transferlerine yasak getirilmesi ve Avrupa kupalarına katılamama riski ile karşı

² Bu uğurda amaca giden her yolun mübâh olarak görülmesine neden olmaktadır. Bu da saha içindeki mücadelelere saha dışında müdahalelerle sonuçlanmaktadır. Nitekim şu anda gündemde yerini tüm canlılığıyla koruyan şike iddialarının gerisinde bu etmenler yatmaktadır. Daha da ilginç olanı, spor ahlâkı çerçevede ele alınıp karar verilmesi gereken bir olayda, bütün bunlara yol açan etmenlerden biri olan ekonomik gerekçeler, yine şike olaylarında kararın verilirken üzerinde en fazla düşünülmesi gereken, gözden kaçırılmayan etmenlere dönüşmektedir.

³ Deloitte'nin Avrupa'da futbolcu transferlerine harcanan paranın 2 milyar dolar olarak açıklaması bu durumu örneklendirmektedir. “Avrupa krizle boğuşuyor ama futbol devleri transfere 2 milyar dolar harcadı. Küresel krizde transfer harcamalarını kısan Avrupa kulüpleri, yeni transfer döneminde 2 milyar dolar harcama yaptı” (http://retailnews.com.tr/sn/news/pt/full/lang/tr/catId/56/id/4581/seo/Futbol_devlerinin_transfer_harcamaları).

karşıya kalmaları bahsedilen anlayışın bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim UEFA'nın yakın zamanda Gaziantepspor'u Avrupa kupalarından men etmesi, İskoç Federasyonunun Glasgow Rangers kulübüne bir yıllık transfer yasağı getirmesi bu durumu örneklendirmektedir.

Bu gelişmelerin bir başka uzantısı stadyumların birer yatırım merkezlerine dönüştürmek veya buna uygun olarak yeni stadyumlar inşa etmek olmuştur. Nitekim Ritzer'e göre, yeni stadyumların genellikle otoyollara yakın olması, çok büyük park yerlerine ve diğer ticari komplekslere sahip olması, sporun endüstriye dönüşmesinin bir kanıtı olmaktadır (Ritzer, 1998: 98). Yani stadyumlar büyük bir alışveriş merkezine dönüşmekte ve sadece maçların oynandığı günler değil her an taraftarlara (*müşterilere*) açık bir mekân haline gelmektedir. Burada futbolun değişen diğer bir yüzüne tanık oluyoruz. Şöyle ki Ahmet Talimcilere göre,

“endüstriyel futbol anlayışı çerçevesinde futbolun ruhuna yönelik çok ciddi uygulamalar hayata geçirilmekte ve futbol her gün biraz daha içinden çıktığı işçi sınıfının sporu olma özelliğini yitirmektedir” (Talimciler, 2010:120).

Örneğin, stadyumların aldığı biçimle üst gelir gruplarına hizmet etmeye başlaması bu durumun önemli nedenlerindedir. Çünkü her şeyden önce çevre yolları üzerinde kurulan statlara alt gelir gruplarının ulaşımı ekonomik olarak zor olmaktadır. Bunun yanı sıra lüks alışveriş mekânlarına dönen statlar, düşük gelir gruplarına her geçen gün daha da uzak kalmaktadır.

Medyadik Futbol, Futbolun Medyası

Futbol piyasasının bu kadar genişlemesinde kuşkusuz medya ile kurulan ilişkiler ve bu ilişkinin sonucu olarak artan yayın gelirlerinin de etkisi çok büyüktür. Medya faktörü, özellikle futbolun televizyonda izlenme ve futbola endeksli yayınların artmasıyla birlikte futbolun ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Şöyle ki büyük bir izleyici potansiyeli nedeniyle futbol, medya açısından önemli reklam geliri anlamına gelmekte, buna paralel olarak medya da kulüplere sağladığı yayın geliri nedeniyle kulüpler tarafından büyük bir finansal kaynak olarak görülmektedir. Bu nedenle de futbol-medya ilişkisi, karşılıklı çıkarlar üzerinden şekillenen bir yakınlığa dönüşmektedir. Fakat sözü edilen ilişki futbol üzerinde olumsuz etkiler meydana getirebilmektedir. Çünkü medya futbolu yönlendiren bir baskı unsuru haline gelmekte ve “spor kulüplerinin asli fonksiyonlarının arızaya uğramalarına neden olmaktadır” (Arık, 2004: 291).

Örneğin kulüpler medyada yer alma sıklığını arttırmak için “yıldız” olarak adlandırılan futbolcular transfer etmekte ve bu uğurda büyük paralar harcamaktadırlar. Yıldız oyuncu transferleri için harcanan korkunç paralar, yukarıda ifade edildiği gibi işçi sınıfı içinde oluşan futbolun, adeta sınıfsal bir pozisyon değiştirerek burjuvazileşmesine yol açmaktadır. Bu manzara futbolcuların futbolcu mu yoksa pop yıldızı mı olduğu tartışmaları öne çıkarmaktadır. Çünkü bakıldığında bahsedilen yıldızlar futbolun vitrinini süsleyen pazarlama malzemelerine dönüşmektedir.⁴ Normal şartlarda belki çok büyük paraları hak etmeyen futbolculara ödenen transfer ücretleri, kulüplerin sözü edilen nedenlerle girdiği rekabet sonucunda bir anda katlanmaktadır.⁵ Buna bağlı olarak kulüpler, gelirlerinin çok üstünde paralar harcamak zorunda kalmaktadırlar.

Diğer yandan futbol, özellikle Türkiye’de gündemi belirleyen önemli konulardan biridir. Can Kozanoğlu’na göre, 1970’lerde futbol Türkiye’de gündemi tek başına işgal edemezken, 1980 sonrası ve şimdilerde gündemin ana konularının başında gelmektedir (Kozanoğlu, 1990: 159). O kadar ki ülkemizde hemen her gün bir kanalda futbolla ilgili programın yayınlanması ve spor gazetelerinin çok yüksek satış oranına sahip olmaları bu durumu örneklendirmektedir. Medya, sadece gündemi belirlemekle kalmamakta, adeta markaja aldığı yöneticileri ve taraftarları yönlendiren büyük bir baskı grubu haline gelmektedir. Nitekim yakın zamanda Mehmet Aydınlar’ın başkan olduğu Türkiye Futbol Federasyonu yöneticilerinin istifasında genel olarak medya, (özellikle spor programlarında ve gazetelerde yapılan yorumlar nedeniyle) çok etkili olmuştur. Sözü edilen programlarda, bazen veya çoğu zaman gerek fanatik taraftarlık duygusu ve gündemde kalma kaygısıyla yapılan yorumlar maksadını fazlasıyla aşmaktadır. Bunda da kapasitesiz insanların medyada yer bulmasında belki de en kolay yollardan biri olan spor yorumculuğu mekanizması büyük rol oynamaktadır. Genelde eski futbolculardan ve hakemlerden oluşan spor yazarlığı bizim gibi ülkelerde takım yazarlığına dönüşmektedir. Bu da yorumlarda objektiflik ölçütlerinin ortadan kalkmasına yol açmaktadır.

⁴ Örneğin dünyaca ünlü eski bir futbolcu olan Pele, İngiliz futbolcu David Beckham’ın bir futbolcudan ziyade bir pop yıldızını andırdığı şeklindeki demeci, sözü edilen iddianın bir kanıtı niteliğindedir (<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=85274>).

⁵ Futbolculara ödenen yüklü miktardaki ücretler, dünyada yoksulluk hatta açlık sınırında yaşayan insanların olduğu bir yerde genel adalet algısını zayıflatmaktadır.

Taraftardan Hissedara

Futbolun ticarileşme süreci, onun önemli bir bileşeni olan taraftarlar üzerinde de ciddi bir dönüşüm yaratmaktadır. Aslında endüstrileşen futbolda, futbol ve taraftar ilişkisi çift yönlü bir bağımlılık ilişkisi olarak okunmalıdır. Önceleri daha ziyade futbolun izleyici kesimini teşkil eden taraftarlığın niteliği değişmektedir. Taraftarın şimdilerde *makbul* olanı yukarıda yaşanan gelişmelerin de etkisiyle, birer *müşteri* olarak kulübün markalı ürünlerini satın alan, maçlara giden ve stadyumlarda para harcayanıdır. Buradan bakıldığında taraftarlar, futbol piyasasının sadece tüketicileri değil fakat aynı zamanda söz konusu piyasayı belirleyen aktörlerine dönüşmektedirler (Cronin ve Mayall, 1998: 5). Çünkü taraftarlar hem özellikle televizyon programlarının izlenmesini ve spor gazetelerinin satış oranlarını belirlemek hem de ifade edildiği gibi kulüp ürünlerini satın alan müşteriler olmak bakımından, bahsedilen piyasanın vazgeçilmezleri arasında girmişlerdir. Taraftarlar diğer yandan kulüplerine sadece gönülden değil aynı zamanda hisse ile de bağlanarak kulüplerinin kazançlarına ortak olmuşlardır. Ticari deyimle şirket ortağı olmak bakımından piyasadan nemalanan kesimler olarak, endüstriyel mantığın zorunlu bir parçası haline gelmişlerdir. Dahası özellikle Arjantin ve Türkiye gibi ülkelerde görülen taraftar temsilciliği, başlı başına bir ekonomik sektöre dönüşmüştür. Bu yolla taraftarlar önemli bir gelir, prestij ve çevre kazanmışlardır.

Taraftarların endüstriyel futbolun ticari ilişkilerine dahil olduğu diğer bir alan da *iddia* gibi bahis oyunlarıdır. Sözü edilen oyunlar ulus sınırlarını aşarak evrensel bir boyut kazanmaktadır. Bu da birçok ülkenin liglerini takip etmek ve kulüpler hakkında bilgi sahibi olmayı beraberinde getirmektedir. Yani bu konu bir yandan yerelliğin küreselleşmesine diğer yandan da küreselliğin yerele inmesi anlamına gelmektedir. Çünkü evrensel bir oyun ağı artık hemen hemen her ülkede görülmektedir. Türkiye’de de bahis oyunlarına hem para hem de zaman harcayan taraftarlar, artık Spor Toto gibi sadece Türkiye ligleri sınırlı kalan bahis kuruluşlarına değil hemen hemen bütün dünya liglerinde oynanan maçları içine alan uluslararası bahis şirketlerine yönelmektedirler. Bu durum yukarıda ifade edilen futbolun küreselleşen yönünü teyit etmektedir. Söz konusu durum taraftarın zaman zaman kalbi ile iktisadi aklı arasına sıkıştığı durumlara yol açabilmektedir. Nitekim tuttuğu takımın eski gücünde olmadığını bildiği durumlarda, bir taraftar iddia kuponunda rakip takıma oynayıp hatta onun galibiyetini dahi isteyebil-

mehtedir.⁶ Konu ile ilgili olarak, Diyarbakır yöresi eski hakemlerinden Reha Biçici'nin (yaptığım röportajda) anlattığı olay oldukça yerinde bir örnektir.

“2003-2004 sezonunun (Bursaspor'un küme düştüğü sezon), 33.haftasında (09.05.2004) tarihinde Diyarbakır'da oynanan Diyarbakırspor-Bursaspor müsabakasını Bursaspor 3-0 kazandı. Diyarbakırspor seyircilerinin bir kısmı Bursaspor golüne sevinirken diğer bir kısım bu sevince tepki gösterdi. Bu sevincin nedeni oynanan bahis oyunudur”.

Söz konusu maçta Diyarbakırspor taraftarlarının bir bölümü bahsini kendi takımlarına değil Bursaspor'un galibiyeti üzerine oynamış, görüldüğü üzere taraf-tarı olduğu Diyarbakırspor'un değil Bursaspor'un kazanmasını isteyebilmişlerdir.

Futbolun Değişen Politik ve Kimlik Boyutu

Başta da belirtildiği gibi büyük kitleler üzerinde etkide bulunan futbol, bu yönüyle politik mekanizmaların ilgisini çekmekte ve onlar tarafından ideolojik olarak kullanılmaktadır. Nitekim gerek Antonio Gramsci gerekse Luis Althusser, çalışmalarında genel olarak sporun egemen ideolojinin devamını sağlayan ve onu yeniden üreten boyutuna vurgu yapmışlardır. Şöyle ki Gramsci, sporun, ideolojik üretimi sivil toplum aracılığıyla yaşama aktardığını, toplumun moral, kültürel ve entelektüel açıdan kontrolünü sağlayarak iktidara hizmet ettiğini ifade etmiştir (Gramsci, 1986: 101). Althusser de sporu, tıpkı din, eğitim, hukuk, basın yayın organları gibi, kültürel alanı dönüştüren ve kitleleri manipüle eden ideolojik bir devlet aygıtı olarak ele almıştır (Althusser, 1991: 34-36). Tarihte görülen birçok olay sözü edilen durumu örneklemiştir. Nitekim faşist rejimler tarafından yönetilen Hitler dönemi Almanya'sında, Sovyetler birliği döneminde ve eski Doğu bloku ülkeleri genel olarak spor ve özel olarak futbol ideolojinin taşıyıcılığını yapmışlardır.

Buradan hareket edildiğinde futbol içinde yer alan ideolojik (milliyetçi, kültürel) yaklaşımlar yeni olmayan bir durumdur. Tarihsel olarak saha dışında yaşanan birçok ayrışma, gerilim hatta çatışma sahalara yansıyabilmektedir. Nitekim Simon Kuper'e göre, başta Real Madrid-Barcelona olmak üzere günümüzde de bütün canlılığını koruyan birçok kulüp arasında yaşanan rekabetin, hatta gerilimin gerisinde derin kökleri olan ideolojik unsurlar bulunmaktadır. İspanya'da

⁶ Hatta saha içinde ve dışında ezeli rekabet içinde olan kulüpler, örneğin borsada kâr getireceğini düşündüğü rakip takımın hisse senetlerini alabilmektedirler. Nitekim Galatasaray kulübünün bir dönem Fenerbahçe kulüp hisselerini satın alması ilginç bir durumdur.

faşist diktatör Franco'nun Katalanya'ya yönelik baskıları ve Katalanların buna karşı direnişi, Real Madrid-Barcelona takımları ile simgeleşmiştir. Barcelona taraftarları, Franco'nun takımı olarak adlandırdıkları Real Madrid'e yönelttikleri her tepkinin Franco'ya yöneldiğini ifade etmişlerdir:

“Sokaklarda yürürken, Katil Franco! Diye bağırıamazdınız... bu yüzden onun yerine Real Madrid'li futbolculara bağırırlardı. Bu psikolojik bir olay, eğer babanıza bağırıamazsanız başkasına bağırırsınız. Katalonya varlığını sadece Nou Camp'da sürdürüyordu ve Franco'nun el sürmeye cesaret edemediği tek Katalan sembolü de Barça'ydı” (Kuper, 1996: 83).

Benzer gerilimler farklı nedenlerle Liverpool-Everton arasında yaşanmaktadır. İki kulübün dayandıkları ekonomik temellerin farklı olması, iki takım taraftarları arasında şiddetli bir rekabet ortaya çıkarmaktadır. Liverpool'un bir dönem ağır sanayi kenti olması ve Everton'un buna sahip olmaması nedeniyle sınıfsal farklılıklar sahalara yansımıştır. Buna Türkiye'den de bir örnek vermek gerekirse, Göztepe ve Karşıyaka gibi aynı kentin iki takımı arasında gerek ekonomik nedenlerle gerekse tarihsel nedenlerle adeta düşmanlığa varan bir karşıtlığa dönüşmüştür. Bunda da Karşıyaka kulübünün sahip olduğu sınıfsal yapı (görelî üst düzey gelir grubuna sahip olmaları), Göztepe kulübünün ise daha yoksul bir tabana yaslanmaları etkili olabilmektedir. Karşıyaka taraftarlarının kendilerini (coğrafi unsurların da etkisiyle İzmir'in periferisinde görmeleri nedeniyle) 35/5, Göztepe taraftarlarının ise Tam 35 sloganları ile ifade etmeleri bunu örneklendirmektedir. Hatta Göztepe taraftarlarının iddialarına göre, Karşıyaka taraftarlarının kullandığı KAF SİN KAF sloganları, Arap harflerinin ifadesidir ve özü itibarıyla adı geçen kulüp İttihat Terakki'nin bir ürünüdür. Nitekim bahsedilen kulübün renkleri olan yeşil İslâm'ı, kırmızı Türkleşmeyi temsil etmektedir. Oysa onlara göre Göztepe Atatürk'ün (Cumhuriyetin) takımıdır (Önen, Talimciler, Şen, 2007).

Daha küçük ölçekte ise örneğin İtalya'nın eski başbakanı olan Silvio Berlusconi'nin aynı zamanda Milan kulübünün başkanı olması futbol-siyaset ilişkisini gözler önüne sermektedir. Sözü edilen konu ülkemizde de değişik biçimlerde görülmektedir. Bir yandan spora ve futbola cemaatlerin artan ilgisi diğer yandan kamu kaynaklarının siyaset üzerinden spora aktarılması tartışmalarına neden olmaktadır. Nitekim Yüksel Akkaya'nın Ahmet Çiğdem, Tanıl Bora ve Erkan Goloğlu yaptığı “Futbol Üzerine Konuşmak” adlı röportajda, Ahmet Çiğdem özellikle şu konuya dikkat çekmektedir:

“Esas olarak kamusal kaynakların kullanımı konusunda çok titiz olunması gerekiyor. Bu açıdan Kemal Unakıtan ya da (ben adını kullanmayacağım) Maliye Ba-

kanı ve Eskişehirspor hakkında esas olarak itirazım bu. Diğer kulüplere baktığımız zaman -onların mali yapısına- yıllarca üç büyükler olarak tabir edilen kulüplerin hep kamu bankalarından alınan reklamlarla finanse edilmesi, vergi borçlarının affedilmesi daha büyük ayıplar var. Siyaset bölümünde de Türkiye'nin benzer eğilimleri görebilmek mümkün" (Çiğdem, 2008: 333).

Sözü edilen eğilimlerin bir boyutunu, dünyada örneği görülmeyen bir uygulama olan Belediyespor kavramı oluşturmaktadır. İstanbul Büyük Şehir Belediyespor, Ankaraspor gibi kulüpler söz konusu ilin yerel idaresinin spor (futbol) etkinliğine doğrudan dahil olmasıyla sonuçlanmaktadır. Konu ile ilgili olarak Erkan Goloğlu şu tespiti yapmaktadır: "Toplam 203 futbol takımının 45'i belediye başkanları tarafından, ikinci başkan olarak yönetiliyor; tabii, Belediyespor olarak" (Goloğlu vd, 2008: 335). Yerel yöneticilerin spor yöneticiliğine, spor yöneticilerinin de siyasete geçişi açısından oldukça işlevsel olan bu uygulamalar birçok tartışmayı da beraberinde getirmektedir.

Futbol, günümüzde sadece ideolojik olarak kullanılan bir unsur olmaktan çıkarak adeta ideolojinin merkezine yerleşmişti. Geçmişte sağ ve sol eksenli yürütülen ideolojik mücadeleler artık eski yoğunluğu ve şiddetinden uzaklaştı. Söz konusu uzaklaşma, insanların aidiyet ihtiyaçlarını futbol aracılığıyla gidermelerini beraberinde getirmiştir. "Futbol, politikanın ikamesi oldu. Politikaya 'sarfedilemeyen' enerji ve heves, futbola hasredilmeye başlandı" (Bora, 1993: 11). İşte burada futbolun insanlara gerek politik gerekse gündelik hayatta sunduğu kimlik ve aidiyet boyutu öne çıkmıştır. Zani ve Kirchler'e göre,

"insan ilişkilerinden politik ve dinsel ideolojilere kadar birçok şeyin değiştiği bir dünyada, insan için tek güvenli yer tutan şey takım tutmak kalıyor. Futbol insanı sıkıntılarından uzaklaştırıyor" (Zani ve Kirchler, 1991: 5-6).

Özellikle küreselleşme olgusu ile birlikte sosyal yaşamı düzenleyen aidiyet kalıplarının değişmesi ve bilhassa ideolojiye dayalı kimliklerin yerini daha yerel kimliklerin ve aidiyetlerin alması, futbolun söz konusu aidiyetlerin şekillenmesindeki işlevini daha da belirgin kılmaktadır. Örneğin bir takımın taraftarı olmak bir kimliğe sahip olmak anlamına gelmektedir. Çünkü taraftar olmakla "bir kararla birkaç saniye içinde uğraşmadan yorulmadan şak diye yepyeni bir kimlik kazanılır" (Kozanoğlu, 1990: 80). Fakat taraftarlık kolay kazanılan buna karşın çok zor değişen, hatta vazgeçilmeyen bir tortu olarak yer edinir. Bir bağlılık yeminini andırır, ilgili kulübe karşı sadakati gerektirir. Kısacası taraftarlık duygusu kişinin kimliğiyle bütünleşir ve taraftarlar kulüplerinin bir parçası haline gelirler. Kulüple yaptıkları bilişsel ve duygusal

özdeşleşmeyle birlikte, kendilerini kulübün gerçek ‘destekleyicileri’ sayarlar (Finn, 1994: 55).

Görüldüğü üzere insanların bir takım tutma yoluyla kazandıkları kimlik, onlara hem psikolojik bir doyum sağlamak hem de toplumsal olarak onlara bir mevki ve statü kazandırmaktadır. Taraftar kimliği insanın ölünceye kadar terk etmediği ve vazgeçemediği kimliklerinden bir tanesi olabilmektedir. Bu yolla belli toplumsal (küçük veya büyük) gruplara katılmakta ve kimliklerini biçimlendirmektedirler. Aynı zamanda bu kimlikle kendilerini ifade etme imkân ve araçlarına sahip olmaktadır. Bu anlamda taraftar olmak en gevşek tanımla bir ideolojik tutum kazanmak demektir. Bu noktada şu rahatlıkla söylenebilir ki futbolun vizyonu değiştiği gibi misyonu da değişmektedir. Futbol, sadece serbest zamanın bir eğlencesi olmaktan öteye geçerek özellikle taraftarlık duygusuyla kitlelere aidiyet ruhu, kolektif ruh kazandırmaktadır. Dahası umut, güven, aidiyet, heyecan, zevk, üzüntü gibi temel duyguları yaşatmaktadır. Ve de yukarıda değinildiği gibi eğlencenin yanında artık ekonomik getirinin adresi olmaktadır.

Futbolun Milliyetçi ve Ataerkil Söylemi

Genel olarak spor ve özel olarak futbol, daha önce bahsedildiği üzere devletlerin ideolojik kullanımına uygun bir biçimde onun milliyetçi söylemlerini hayata geçirmelerini sağlayan bir mekanizma olarak kullanılmaktadır. Spor müsabakalarının sonuçları ulusal zaferlere, sporcular da milli kahramanlara dönüştürülmektedir (Cronin ve Mayall, 1998: 2-4). Örneğin, Tanıl Bora’nın işaret ettiği gibi,

“işgal altındaki İzmir’de... kırmızı forma üzerine beyaz bir kuşakla sahaya çıkan İdman Yurdu kulübü ile mavi beyazlı Apollo takımının maçları, iki milletin savaş cephesine paralel bir zeminde karşılaşmasını ifade ediyor”du (Bora, 1993: 223).

Bunun bir sonucu olarak daha fanatik bir düzlemde, holiganlar arasındaki çıkan kavgalar sanki devletlerin yaptıkları savaşları andırmakta, her holigan neredeyse kendi milletini temsil eden bir askere dönüşmektedir (King, 1997:587). Fakat daha vahim olanı, bu tutumun sadece fanatik ve holiganların değil sıradan futbol izleyicisinin de sahiplenmesi, bunun bir sonucu olarak sporun ve bu yazının konusunu teşkil eden futbolun, karşılıklı husumetlerin hesaplaştığı, çarpıştığı, dolayısıyla şiddetin tezahür ettiği arena halini almasıdır.

Konu ile ilgili olarak gerek dünyada gerekse ülkemizde çeşitli örneklerle rastlamaktayız. Aşağıda Türkiye’de medyada yer alan söylemler, futbolun milliyetçilikle bütünleşmiş yapısını göstermektedir.

“Takım tutmam ama bizim takımlar yabancılarla oynarken desteklerim; Ben sadece milli takımı tutuyorum; “Avrupa Avrupa duy sesimizi...; Türkiye santrada-70 milyon kalp milli takım için atıyor; Türkiye Avrupa topluluğuna girdi; Hey Avrupa! Artık içim içime sığmıyor; Kalk ayağa Türkler geliyor; Her şey vatan için; Hesap günü pırpırlayın İngilizleri Çanakkale’de başarmıştık... şimdi sıra Saracoğlu’nda; Haçlı ruhu hortladı; Böyle şamar yemediler” (Talismenler, 2005: 110-111).

“3. Viyana Kuşatması” (06.09.2011, *Fotomaç*).

“Kahramanlarımızın Destanı” (19.11.2007, *Fotomaç*).

“325 Yıl Sonra Yeniden Viyana Kapılarındayız – Gazanız Mübarek Olsun – Ceddin Dedeen” (20.06.2008, *Fotomaç*).

“Şanlı Türkler Viyana’yı Fethetti” (20.11.2008, *Fotomaç*).

“Ya İstanbul Beni Alacak, Ya Ben Onu!” (21.11.2007, *Fotomaç*).

“Ceddin Deden”, (20.06.2008, *Fotomaç*).

Milliyetçiliğe yapılan bu aşırı vurgular sadece Türk futbol medyasına özgü bir durumda değildir. İngiliz medyası 2 Nisan 2003 tarihinde oynanan İngiltere-Türkiye milli maçı öncesi ve sonrasında kullandığı provokatif dille “kan davası temasını ve bu maçın intikam alma fırsatı sunduğunu işlemiştir... 4 Ağustos 2005 tarihli Kıbrıs Rum Kesimi ve Yunan gazetelerinde, Rum Anorthosis Famagusta takımının Trabzonspor kulübünü elenmesinin yanı sıra tarihsel bir hesaplaşmanın da başarıldığına yönelik başlıklar kullanılmıştır.

“Protathlitis: Anorthosis Takımı Bir Ulusa Karşıydı. Fileleftheros; GluGluGlu. Burası Anorthosis Famagusta ve Tüm Kıbrıs, Bizi Döktüğünüz Karadeniz’in Derinliklerinden Size Konuşuyoruz” (Talismenler, 2005, 108-127).

Futbolda milliyetçilik kadar ırkçılık da gündemden düşmeyen ve öyle görülüyor ki yakın zamanda düşmeyecek konulardan biridir. Özü itibariyle saldırgan, ötekileştirici, aşağılayıcı bir üsluba sahip olan ırkçı söylemler, sporun ve futbolun bütünleştirici yanına zarar vermektedir. Fakat günümüzde futbolda ırkçı

söylemlerin sadece taraftarlar arasında değil sahalarda da artması birçok kesimde ciddi tedirginlik uyandırmaktadır. Örneğin İngiltere milli takımının İtalyan teknik direktörünün istifasından sözü edilen ırkçılığın etkili olduğunu ifade etmesi bu durumu örneklendirmektedir.⁷

Yine eski bir profesyonel futbolcu olan Moran Richie, İngiltere’de birçok ırkçılık olayıyla karşılaştığını, 1970’lerde ve 1980’lerin başında Portsmouth taraftarı iken, cumartesi öğleden sonra nazi sembollerini takan binlerce insana rastladığını ifade etmiştir. Birmingham’da da benzer olayların görüldüğünü belirten Richie, Walter Tull, Arthur Wharton başta olmak üzere birçok siyah renkli kişinin ırkçılığa maruz kaldığını, yine 1997-1998 yılında İsraili Eyal Berkovic anti-semitizmden yakındığını ileri sürmüştür (Richie, 2000: 191-195). Benzer biçimde Robin Van Persie ve Lazio’nun Rumen futbolcusu Stefan Radu’nun verdikleri Nazi selamı futbolda ırkçılık sorununu tekrar tekrar gündeme getirmektedir.⁸

Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de futbolda ırkçılığa rastlanmaktadır. Örneğin Reha Biçici, 03.03.2002 tarihinde Konya’da oynanan Konyaspor-İstanbul BBS müsabakasında, Diyarbakır yöresi hakemi olarak isminin zikredilmesi ile şahsına yönelik bir protestonun oluştuğunu ve “PKK Dışarı” sloganlarının atıldığını ifade etmiştir. Biçici sözü edilen protesto ile ilgili olarak, Diyarbakır’da 25.03.2001 tarihinde oynanan Diyarbakırspor-Konyaspor müsabakasındaki olaylardan yarattığı Diyarbakır’a olan bir öfkenin etkili olduğunu düşündüğünü ifade etmiştir. Fakat öfkenin bu tür bir ırkçı söylemle ifade edilmesi büyük bir sorun olarak orta yerde durmaktadır. Aynı şekilde yakın dönemde ülkemizde görülen ve

⁷ Konu ile ilgili olarak *Radikal* gazetesinin haberi şöyledir: “John Terry’nin, Premier Lig’de oynanan QPR maçında siyahi futbolcu Anton Ferdinand’a ırkçı söylemde bulunduğu iddiası ile hakkındaki soruşturma başlatılmış, ardında da İngiltere Futbol Federasyonu Terry’den takım kaptanlığı görevini almıştı. Fabio Capello ise yaptığı açıklamalarda Federasyonu eleştirmiş ve desteklemediğini dile getirmişti” (<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=1078172&CategoryID=84>).

⁸ “PostsTagged “Robin Van Persie’nin nazi selamı”, Futbolda ırkçılık gündemden düşmeyecek konulardan biri. Zaman zaman hortlaması da cabası. Orta Avrupa’yı bir kenara koyarsak, Avrupa’da bu tür olayların yaşanması tüm futbol severleri üzmette. İspanya, İngiltere gibi futbolun güzel olduğu ülkelerde bu tür çirkin olaylar üzüntü yaratmakta”, (<http://www.ingilizoyunu.com/tag/robin-van-persienin-nazi-selami>). “İtalya’da aşırı sağcı taraftarlarıyla bilinen Lazio’nun Rumen futbolcusu Stefan Radu’nun başı dertte. Mavi-beyazlıların, Napoli’yi 3-1 yenerek Şampiyonlar Ligi’ne gitme yolunda önemli adım attığı mücadelede galibiyet sevincini Nazi selamıyla yapan Radu’ya İtalya Futbol Federasyonu tarafından ağır ceza gelmesi bekleniyor” (<http://www.sabah.com.tr/SabahSpor/Futbol/2012/04/10/radudan-nazi-selami>).

Fenerbahçeli futbolcu Emre'nin Trabzonsporlu oyuncu olan Zokora'ya söylediği iddia edilen “pis zenci” sözü, futbolda yaşanan ırkçılığı örneklendirmektedir.⁹

Bahsedilen konu, futbolu her kesimi kucaklayan ve esasen tatlı bir eğlence olmaktan çıkarılması, futbolun doğasında yaşanan değişimlerle ve ona yüklenen yeni misyonlarla yakından ilişkilidir. Çünkü futbol sahaları adeta ekonomik, politik ve kültürel mücadelelerin adresi olarak kodlanmaktadır. Bu da şiddeti, sahada taşımak, futbola kaldırılabileceğinden çok fazla bir yük yüklenilmesi anlamına gelmektedir. Bu durumun önüne geçmek için FIFA ve UEFA nezdinde çeşitli girişimlerde bulunmaktadır. Örneğin “futbolda yabancı düşmanlığı ve ırkçılığa karşı (Football Against Racism in Europe'in) mücadeleler” yürütülmekte, “futbol kulüpleri, oyuncu sendikaları ve göçmen derneklerinin katkılarıyla ortak stratejiler geliştirme çabalarına” girilmektedir (Alver, 2008: 235). Benzer şekilde 1993 yılında başlayan Irkçılığı Futboldan Uzaklaştıma ve Irksal Eşitlik komisyonu, KIO (Kick It Out) Irkçılığı futboldan arındırmaya çalışmaktadır (Richie, 2000: 198).

Spor, milliyetçi söylemin yanı sıra cinsiyet ayrımcılığını da besleyen ideolojik öğelerle yüklü bir alandır. Bu alan içerisinde erkek egemen değerler ve bu değerleri meşrulaştıracak bir yapılanma hâkimdir.

“Spor, erkekliğin, aktif, agresif, rekabetçi, güçlü, meydan okuyucu, cesaretli vb. olduğunu yeniden olumlamak suretiyle erkeksilik mitlerini yeniden üreten bir formdur. Sporda erkekler, rekabet ederek çabalayarak ve başarmaya çalışarak kendi erkeksi kimliklerini onaylamaya çalışırlar. Spor arenası erkeksi referanslarla tanımlanan bir arenadır” (Clarke ve Clarke, 1985: 67).

Örneğin futbolun ve futbol taraftarlığının ataerkil yönüne yapılan vurgular, öne çıkarılan erkeksi söylem, şiddeti körükleyen aidiyet kodları, futbol endüstrisi içinde rol oynayan aktörlerle yakından ilişkili bir biçimde futbola yerleşmektedir. Şöyle ki erkeksi söylem çatışma ve kavga düşüncesine vurgu yapmakta ve erkek saldırganlığını arttırmaktadır (Armstrong ve Haris, 1991: 430-1). Futbolda her fanatik kuşak kendi şiddet dolu geleneğini oluşturmaktadır. Aslında gelenek icadı aynı zamanda kendilik bilincinin ve politik olarak aktif erkek fanatiklerin yaratılmasına öncülük etmektedir. Nitekim 1960'lardan beri holiganizm örneği çerçevesinde yeni bir *post-modern erkeklik* kavramı ortaya çıkmaktadır (King, 2001:

⁹ “Trabzonsporlu Zokora'nın iddiası Emre Belözoğlu tarafından da doğrulandı ancak milli futbolcu, olayın tatlıya bağlanmasına rağmen yapılan bu açıklamanın art niyetli olduğunu söyledi” (<http://www.ntvmsnbc.com/id/25340396/>).

710). 1960’lardan sonra futbol sahaları, sonucu kutlamak isteyen taraftarların mekânı haline gelmiştir. Örneğin taraftarlar kazandıkları maçları bayraklarla kutlamaktadırlar. Bu sembolik düzen, burjuva toplumunun maskulinite ve milliyetçiliği tamamlamasındaki son noktadır. Çünkü erkeklik ve ulus birbirini tamamlayan unsurlar olarak kodlanmakta, erkek fanatikler için futbol, erkekliğin tamamlandığı bir merkez saha olmaktadır. Dahası erkekler, “erkek olma statüsünü” sahalarda aramaktadırlar. Erkekler söylediği şarkılarda kendi erkeklik bilinçaltılarını ortaya çıkarmaktadırlar. Yine bu şarkılarla kendi erkek kimliklerini tanımlayan araç olarak görmektedirler. Ayrıca taraftarlar, karşı takımı moral yönden çökertmek için şarkılarında ırkçı ve cinsel söylemler kullanmaktadırlar (King, 1997: 585-587). Konu ile ilgili olarak şu örnekleri verebiliriz.

- “- Erkek Adam Bu Turu Geçer
- Erkek Adam Tarih Yazar-İngiltere’yi Evinde Devirmeye Hazırız-
- MakeDON’u İndirdik,
- Var mı Bize Yan Bakan
- ABD’yi Devirdik
- Karizmayı Çizdiler
- Şerefsizler
- Bunlar Eşşeoğlu Eşek” (Talimciler, 2005, 350-351).

Yine 2006 Dünya Kupası’nda, Fransa Milli Takım oyuncusu Zinedin Zidane’ın kırmızı kart görmesiyle sonuçlanan hareketin nedeni olarak, İtalya Milli Takım oyuncusu olan Materazzi’nin kendisine söylediği: “Kız Kardeşini Tercih Ederim” sözü ataerkil zihniyete bir örnek teşkil etmektedir.

Futbolda yer alan ataerkil söylemin geriletilmesi ve toplumsal cinsiyetçiliğin eşitlikçi bir tarzda tesis edilmesi için gerek dünyada gerekse Türkiye’de çeşitli adımlar atılmaktadır. Özellikle kadın futbol turnuvalarının düzenlenmesi ve teşvik edilmesi, kadınların spora, özelde de futbola daha fazla eklemlenmelerini sağlayacak adımlar gerek FIFA gerekse UEFA tarafından atılmaktadır. Bunun da olumlu etkileri görülmektedir. Çünkü yapılan araştırmalar, statlarda kadınların varlığının erkeklerde ciddi bir otokontrol sağladığını göstermektedir (Önen, Talimciler, Şen, 2007). Türkiye Futbol Federasyonu’nun son dönemde dünyaya örnek olan, bir kulübün aldığı ceza nedeniyle maçını seyircisiz oynamak yerine söz konusu maça kadınların ve on iki yaşından küçük çocukların bedava izlemesi uygulaması, futbolu erkek egemenliğinden çıkartmaya yöneliktir. Özü itibariyle olumlu olan bu uygulamanın tartışılması gereken bir yanı vardır. Şöyle ki bir kulübe verilen cezalı maçı kadınlara ve çocuklara bedava izlettirmek, acaba erkekleri mi cezalandırmak yoksa cezayı kadınlara mı çektirmek midir? Daha farklı bir ifadeyle, maç cezalı

ise ve o maça kadınları davet etmek kadınları cezaya muhatap bırakmak değil midir? Evet kadınların maça gitmeleri özendirilmeli fakat cezalı bir maça değil her maçı erkeklerle birlikte izletmek olmalıdır. Belki de normal maçlara da kadın ve çocuklar bedava gitmeleri daha doğru olacaktır.

Sonuç

Futbolun günümüzde gerek saha içinde oynanan kurallarında gerekse saha dışında onunla bağlantılı olan unsurlarla ilişkisinde büyük değişim yaşanmaktadır. Bunun ilk izleri futbolun endüstrisi olan bir etkinlikten endüstriyel bir etkinliğe dönüşmesidir. Bu durum futbolun iç mantığı ve doğası bakımından ticarileşme doğrultusunda ciddi değişimler yaratmaktadır. Nitekim futbol artık alt gelir gruplarının ve daha ziyade kendisiyle anıldığı işçi sınıfı ile bağlarını koparan, sermaye gruplarının güdümüne giren ve elit kesimlerle ilişki kuran bir etkinliğe dönüşmektedir. Söz konusu durum sadece futbola ilgi duyan kesimlerin sınıfsal pozisyonuyla değil fakat aynı zamanda taraftarlık gibi futbolun önemli bileşenini de ticari etkinliğe dahil edilmesiyle yeni bir boyut kazanmaktadır. Yine aynı şekilde futbolcu profilini de ciddi biçimde etkilemiştir. Artık terini akıtan futbolculardan ziyade kamera karşısındaki zamanlarının daha fazla ilgi gördüğü yıldız! futbolculardan söz edilmektedir. Dahası bu futbolculara ödenen fahiş transfer ücretleri de gerek futbola bakışı gerekse kulüplerin bütçelerini önemli ölçüde etkilemektedir.

Futbol sadece ekonomik boyutuyla değil aynı zamanda kitleleri etkileyen potansiyel gücü bakımından, öteden beri politik alan tarafından kullanılmak istenmiş ve iktidarların, sistemi yeniden üretme talepleri noktasında ideolojik olarak kullanılmıştır. Fakat futbol özellikle son zamanlarda, ideolojinin insanlara sundukları örneğin aidiyet, kimlik, heyecan, umut ve psikolojik doyum gibi duyguları tek başına karşılayan bir ideoloji görevini üstlenmiştir. Bu demektir ki futbol, başta milliyetçilik olmak üzere birçok aidiyet kalıbının taşıyıcılığını yapmaktadır. Dolayısıyla futbol sahaları artık gerek sınıfsal gerekse etnik mücadelelerin hatta çatışmaların yaşandığı bir arenaya dönüşmüştür. Nitekim futbolda son dönemlerde milliyetçi ve ırkçı söylemlere rastlanması bu durumun kanıtı teşkil etmektedir. Bahsedilen durum futbol sahalarında ve taraftarlar arasında yaşanan gerilimleri, şiddetin hem nedeni hem de sonucu olmaktadır. Bu durum da futbolun her kesimi kucaklayan, bütünleştiren değil ayrıştıran bir nitelik kazanmasına yol açmaktadır.

KAYNAKÇA

Kitap ve Makaleler

Althusser, Louis., (1991) *Devlet'in İdeolojik Aygıtları*, (Çevirenler: Yusuf Alp, Mahmut Özışık), İstanbul: İletişim Yayınları.

Alver, Füsün., (2008) "İrkçılık, Futbol ve Medya", *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, Sayı 26, Kış-Bahar, Ankara.

Arık, Bilal M., (2004) *Top Ekranda (Medya Çağında Futbol ve Televizyon Arasındaki Kaçınılmaz İlişki)*, İstanbul: Salyangoz Yayınları.

Armstrong, Garry & Harris, Rosemary, (1991) "Football Holigans: Theorie and Evidence", *Sociological Review*, 3.

Boniface, Pascal., (2007) *Futbol ve Küreselleşme*, (Çeviren: İsmail Yerguz), İstanbul: NTV Yayınları.

Bora, Tanıl., (1993) *Futbol ve Kültürü*, (Derleme) İstanbul: İletişim Yayınları.

Clarke, A & Clarke, J., (1985) "Highlights and Action Replays: Ideology, Sport and Media", *Sport, Culture and Ideology* (Ed: Jennifer Hargreaves).

Dobson, Stephen., (2001) *Economics of Football*. Port Chester, NY, USA: Cambridge University Press.

Finn, G., (1994) "Football Violence: A Societal Psychological Perspective". *Football, Violence and Social Identity*, (Ed: R. Giulianotti, N. Bonneyand M. Hepworth), London: Routledge.

Gramsci, Antonio., (1986) *Hapishane Defterleri -Seçmeler*, (çev. Kenan Somer), İstanbul: Onur Yayınları

Gratton, Chris., (2000) *Economics of Sport and Recreation*, London, U. K. Spon Press,

Goloğlu, Erkan, Akkaya, Yüksel, Çiğdem, Ahmet, Bora, Tanıl,. (2008) “Futbol Üzerine Konuşmak”, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, Sayı 26, Kış-Bahar, Ankara

Kern, William,. (2000) *Economic of Sports*, Kalamanzo MI. USA: W.E. Upjohn Institute for Employment Research.

King, Anthony,. (1997) “The Postmodernity of Football Hooliganism”, *The British Journal of Sociology*, Volume: 48, No: 4 (December).

Kuper, Simon,. (1996) *Futbol Asla Sadece Futbol Değildir*, (Türkçesi: Sinan Görtunca), İstanbul: Sabah Kitapları Yayınları.

Kozanoğlu, Can,. (1990) *Türkiye’de Futbol*, “Bu Maçı Alıcaz!”, İstanbul: Kıyı Yayınları.

Mike, Cronin & David, Mayall (2000) “Sport and Ethnicity: Some Introductory” *Economics of Sportand Recreation*, London, (Ed: Gratton, Chris) U. K. Spon Press

Önen, Engin, Talimciler, Ahmet, Şen, Hasan,. (2007) “*Taraftarlık, Fanatizm ve Şiddet Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: (Karşıyaka Ve Göztepe Örneği)*”, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi (Yayınlanmamış Proje).

Ritzer, George,. (1998) *Çağdaş Toplum Yaşamının Değişen Karakteri Üzerine Bir İnceleme*, (çev: Şen Süer Kaya), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Moran, Richie,. (2000) “Racism in Football: A Victim’s Perspective”, *The Future of Football: Challenges for the Twenty-First Century*, Soccer & Society, 1: 1, Routledge.

Talimciler, Ahmet,. (2010) *Sporun Sosyolojisi Sosyolojinin Sporu*, İstanbul: Bağlam Yayınları.

Talimciler, Ahmet,. (2005) *Türkiye’de Futbol ve İdeoloji İlişkisi: Medyadaki Futbol Söylemi Üzerine Bir İnceleme* (yayınlanmamış doktora tezi), İzmir: E. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Zani, Bruna & Kirchler, Eric,. (1991) “When Violence Overshadows the Spirit of Sporting Competition: Italian Football Fans and Their Clubs”, *Journal of Community & Applied Social Psychology*, Vol: 1.

Matbu Gazeteler

Fotomaç, 06.09.2011.

Fotomaç, 19.11.2007.

Fotomaç, 20.06.2008.

Fotomaç, 20.11.2008.

Fotomaç, 21.11.2007.

Fotomaç, 20.06.2008.

İnternet

<http://www.ingilizoyunu.com/tag/robin-van-persienin-nazi-selami>, 03.04.2012.

<http://www.ntvmsnbc.com/id/25340396/>, 16.04.2012.

<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=85274>, 13.02.2012.

<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=1078172&CategoryID=84>, 02.03.2012.

<http://www.sabah.com.tr/SabahSpor/Futbol/2012/04/10/radudan-nazi-selami>, 13.04.2012.

http://retailnews.com.tr/sn/news/pt/full/lang/tr/catId/56/id/4581/seo/Futbol_devlerin_transfer_harcamalari, 02.03.2012.

<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=1078172&CategoryID=84>, 02.03.2012.

KATILIMCI KARAR VERME İLE ÇALIŞANLARIN İŞE YÖNELİK DAVRANIŞLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ: BİR ALAN ARAŞTIRMASI

İsmail BAKAN*
Burcu ERŞAHAN**
Tuba BÜYÜKBEŞE***

ÖZET

Katılımcı karar verme kavramı, birçok bilim adamı ve uygulayıcı tarafından uzun süredir tartışılan bir kavramdır. Katılımcı karar verme, işletme içinde alınan ve uygulanan kararlardan en çok etkilenen gruplardan biri olan çalışanların, bu kararlarda doğrudan veya dolaylı olarak söz sahibi oldukları bir süreci ifade eder.

Bu çalışmada öncelikle katılımcı karar verme konusunun daha iyi anlaşılabilmesi için temel kavramlar olan “karar verme”, “katılım” ve “katılımcı karar verme” kavramları açıklanmış, daha sonra katılımcı karar vermenin çalışanların davranışına etkisi teorik olarak incelenerek, bu konuda yapılan bir alan çalışmasına yer verilmiştir. Alan çalışmasında veriler anket yöntemiyle elde edilmiş olup, katılımcı karar verme ile çalışanların davranışları (değişime açıklık, iş tatmini, motivasyon ve örgütsel bağlılık) arasındaki ilişkiler incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Katılımcı Karar Verme, Değişime Açıklık, İş Tatmini, Motivasyon, Örgütsel Bağlılık, Çalışan Davranışı.

ABSTRACT

THE RELATIONSHIP BETWEEN PARTICIPATIVE DECISION MAKING AND EMPLOYEES' JOB RELATED ATTITUDES: AN EMPIRICAL STUDY

Participative decision making is a concept which has been discussed for a long time by a number of scientists and practitioners. Participative decision making is a process in which employees, as

* Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İşletme Bölümü (ibakan63@hotmail.com)

** Yrd. Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü (bersahan@hotmail.com)

*** Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme ABD (tbuyukbese@yahoo.com)

one of the most affected groups from the decisions made and applied in an enterprise, have direct and/or indirect voice in the decision making process.

In this study in order to bring clarification to the subject matter of this article properly, the main terms such as “decision making”, “participation”, and “participative decision making” are explained and the effects of participative decision making on employees’ behaviors discussed theoretically and then the findings of an empirical study is evaluated. The data for the empirical study were gathered via questionnaire method and the relationships between participative decision making and employees’ job attitudes (acceptance of change, job satisfaction, motivation and organizational commitment) were examined.

Keywords: *Participative Decision Making, Acceptance of Change, Job Satisfaction, Motivation, Organizational Commitment, Employee Behavior.*

Giriş

Yönetim literatürü incelendiğinde, katılımcı karar verme anlayışının yeni bir konu olmadığı, 1919’da *The Federation of British Industries*’in her endüstride işçilerin mümkün olan en yüksek düzeyde söz hakkına sahip olmaları gerektiğini vurguladığı görülmektedir. Ancak, katılımcı karar verme konusu özellikle 1950’lerden itibaren yoğun bir şekilde tartışılmaya başlanılmıştır (Vroom, 1960; Mitchell, 1973; Parnell ve Crandall, 2001). Günümüze gelindiğinde, katılımcı karar vermenin akademisyenler, yöneticiler ve işçi temsilcileri tarafından desteklenmekte olduğu ve bu bağlamda örgütsel performansı artırma doğrultusunda çalışanların kararlara daha fazla katılımlarının sağlanması gerektiği savunulmaktadır (Levine ve Tyson, 1990). Kararlara katılımın, çalışanların davranışları (iş tatmini, motivasyon, örgütsel bağlılık gibi) ve verimliliklerini olumlu yönde etkileyerek, işletmenin verimlilik ve performansını artıracak teorik anlamda ifade edilmektedir. Erdoğan’a (1996: 92) göre de günümüz yönetim uygulamaları dünyası karmaşılaşmaya başlamış, kararı alan veya uygulayan insanın yapısı daha da karmaşık bir hal almış, işletmeler büyümüş, alınacak kararlar son derece önemli olmaya başlamıştır. Böylesine çok yönlü karmaşıklığın yaşandığı organizasyonlarda önemli konuların tek bir yönetici tarafından karara bağlanması da güçleşmiştir. Bu bağlamda, örgütler eski alışkanlıklarını terk ederek, bütün kararların yöneticiler tarafından alınması yerine, kararlara çalışanların katılımını sağlayacak düzenlemeler yapmalıdırlar. Dolayısıyla, hızlı değişimin yaşandığı günümüzde işletmelerin sahip olduğu en değerli varlık olan insan faktörünün çağdaş normlara göre yönetilmesinde çalışanların kararlara katılımı önemli bir adım olarak kabul edilmektedir (Grunberg vd., 1996: 221).

Çalışanların kararlara katılımının önemi uzun yıllar boyunca tartışılmasına ve desteklenilmesine ve hatta olumlu sonuçlar doğuracağı belirtilmesine rağmen, organizasyonların çalışanlarını istenilen kapsam ve düzeyde karar verme prosesine dahil edemedikleri gözlemlenmektedir. Bunun bir çok sebebi vardır ki, bu sebeplerden en önemli iki tanesi şunlardır: (1) Yöneticiler çalışanları karar verme sürecine dahil etmeleri durumunda otorite kaybına uğramaktan korkmaktadırlar; (2) Organizasyonlar çalışanlarını etkin olarak kararlara nasıl katacaklarını bilememektedirler. Halbuki yönetim literatüründe çalışanların kararlara katılımlarının, yöneticilerin otorite ve güçlerinde bir azalma meydana getirmeyeceği ve hatta tam aksine rutin işler ile ilgili kararları daha ast konumundaki çalışanlara bırakmak suretiyle zamanlarını önemli yönetsel faaliyetlere ayırabilecekleri ileri sürülmektedir. O halde sayılan sebeplerin ortaya çıkmasında rol oynayan en temel faktör, çalışanların kararlara katılımları konusunun yeterince anlaşılamamış olmasıdır. Oysa literatürde, iyi yönetilmiş bir katılımcı karar verme sürecinin performans, verimlilik, motivasyon, örgütsel bağlılık ve iş tatmini üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu vurgulanmaktadır (Sashkin, 1984). Bundan dolayı, bu çalışmada, çalışanların kararlara katılımının çalışanların davranışları üzerindeki etkisi konusu yerli ve yabancı literatürdeki teorik bilgiler ve bir alan araştırması ışığında ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

KATILIMCI KARAR VERME: KAVRAMSAL YAKLAŞIM

Katılımcı karar verme konusunun daha iyi anlaşılabilmesi için temel kavramlar olan “karar verme”, “katılım” ve “katılımcı karar verme”nin tanımlanması faydalı olacaktır.

Karar Vermenin Tanımı ve Anlamı

İşletmelerde yönetsel faaliyetlerin temelini karar verme oluşturmaktadır. Yönetimde karar verme konusunda ilk akla gelen yazarlardan biri olan Herbert Simon, 1947’de yayınlamış olduğu ‘Administrative Behavior’ adlı kitabında karar vermeyi yönetimin kalbi olarak nitelendirmiş, benzer şekilde Barnard (1938), Thompson (1967), Weick (2001) gibi yazarlar da karar vermenin lider davranışlarının özü olduğunu ifade etmişlerdir. Simon ‘karar verme’nin ‘yönetme’ ile aynı anlama geldiğini, yöneticinin ise karar verici olarak nitelendirilebileceğini belirtmiştir. Tüm yöneticiler birer karar vericidir. Örgüt içinde hangi işler yapılacak? Ne zaman yapılacak? Kimler tarafından yapılacak? Hangi kaynaklar kullanılarak yapılacak? Nasıl yapılacak? gibi sorular bir takım kararların verilmesini zorunlu kılmaktadır. Yöneticilerin başarısı geçmişte verdikleri doğru

kararlara bağlıdır. Kararların doğruluğu, yöneticilerin, kendilerine sorunların çözümünde yardımcı olacak doğru personeli seçme ya da mevcut personeli doğru pozisyonlarda çalıştırma gibi becerilerine bağlıdır (Vroom, 1973).

Karar verme, belli bir eylem biçimine adapte olmayı gerektirir. Karar verme; başkaları adına sorumluluk almak, vaatte bulunmak, söz vermek, diğer insanlardan karara katkı ve destekte bulunmalarını istemektir (Barker, 1999). Karar verme, alternatifler hakkında bilgi edindikten sonra, duruma en uygun sonuca ulaşabilmek için alternatifler arasından seçim yapma sürecidir (Chatoupsis, 2007: 195). Karar verme sürecinin nasıl oluştuğu bilinmeden örgüt ve yönetimi anlamak güçtür. Karar verme (decision-making) süreci; bilgi toplama, planlama ve seçim yapma olmak üzere başlıca üç aşamadan oluşur (Simon, 1947). İlk aşamada karar verilmesi gereken konuya ilişkin ekonomik, teknik, sosyal ve siyasal koşulların gözden geçirilerek bilgi toplanması, ikinci aşamada eylem seçeneklerinin bulunması, geliştirilmesi ve doğuracakları sonuçlar açısından değerlendirilmesi (planlama) ve son olarak da eylem seçeneklerinden birinin seçimi gelir. Bu süreçte her yönetim seviyesinde çözümlenmesi zorunlu olan bir veya bir dizi problemin cevabı konumunda olan farklı seçeneklerin tüm yönleriyle değerlendirilerek en uygun sonuca götürecek olanın tespit edilmesi gerekir (Bağkiran, 1983: 4). Olaylar ve bu olayların boyutlarının artması durumunda karar verme karmaşık, zaman alıcı ve pahalı bir işlem olabilir. Ayrıca karar verilirken örgütün kültürü ve sahip olduğu değerler doğru yansıtılmazsa, bu karar muhtemelen örgüt içerisindeki tansiyonu yükseltecek ve başarısız olacaktır (Briggs ve Little, 2008). Bu nedenle başarılı bir karar verilirken örgütün değerleri ve amaçları gözden geçirilerek, örgüte uygun olan bir karar verme yöntemi seçilmelidir (Tekin ve Ehtiyar, 2010).

Karar verme sürecinde üç boyut bulunmaktadır (Rice ve Schneider, 1994): Karar aşaması (kararın nasıl verildiği), kararın içeriği (kararın hangi konuyu kapsadığı) ve karara katılım (kimlerin karar verme sürecine katıldıkları). Bu boyutların her biri üstünde önemle durulması gereken ve kararların niteliğini etkileyen boyutlardır.

Katılmanın (Katılımcılığın) Tanımı

İngilizcede “Participation” olarak kullanılan ifade Türkçe’de katılma (veya katılım, katılımcılık) olarak kullanılmaktadır. Eren’e (1998) göre “katılım” ekonomik, politik ve yönetsel anlamda farklı anlamlar ifade etmektedir.

Ekonomik anlamıyla katılma, bir işletmenin çalışanlarından bir veya daha fazlasına işletmenin karları üzerinden bir pay verilmesinin taahhüt edilmesidir.

Politik anlamda katılma, başlangıçta yalnızca kamu işlerinin yönetimine bütün vatandaşların doğrudan doğruya ve demokrasinin gereği olarak katılmasını ifade ederken, daha sonra mikro ekonomik kuruluşlar yani işletmelerin yönetimi için de kullanılmaya başlanmıştır.

Yönetisel anlamda katılma, kararları birlikte vermek üzere hiyerarşik bakımdan aynı yetki seviyesinde veya farklı seviyelerde bulunan kişilerin oluşturduğu bir grup yönetimi türüdür.

Dolayısıyla, çalışanların katılımcılığı kapsamı çok geniş olan bir konudur (Tremplay ve Roger, 2004: 999). Ancak bazı araştırmacılar çalışanların her türlü aktiviteye katılımlarını sağlayan uygulamalar ile çalışanların karar verme sürecine etki yapabilmelerini ifade eden katılımcılık uygulamalarını birbirlerinden ayırtırmak gerektiğini savunmaktadırlar (Marchington vd., 1994). Katılımcılık, birlikte karar verme (Locke ve Schweiger, 1979), üst ile ast arasında karar verme yetkisinin paylaşımı (Mitchell, 1973) veya çalışanların karar verme sürecine katılma olasılığı (Andaleeb ve Wolford, 2004: 54) şeklinde tanımlanmaktadır. Bu çalışmada da katılımcılık, çalışanların kararlara katılma olasılığı olarak ele alınmaktadır.

Katılımcı Karar Vermenin Tanımı

Yönetimde katılımcı karar verme uygulamalarından ilk bahsedenler arasında yer alan Follett, katılımcı karar vermeyi İnsan İlişkileri Kuramı açısından ele almıştır. Yöneticilerin sadece emir vererek çalışanlarına istediklerini yaptırmalarının mümkün olmadığını, çalışanlar üzerinde güç kullanmak yerine, çalışanlarla birlikte güç kullanmanın yararlarından bahsetmiştir. Follett aynı zamanda çalışanlarla yüz yüze iletişimin önemine vurgu yaparak, çalışanların daha etkili ve verimli çalıştırılmaları için yöneticilerin, emrinde çalışanların davranış ve tutumlarını örgüt amaçları doğrultusunda yönlendirmeleri gerektiğini, bunun ise çalışanların yönetime katılması ile mümkün olabileceğini savunmuştur (Graham, 1994).

Argyris (1964) de yönetimde insan ilişkilerinin önemine vurgu yapmıştır. Örgütlerde yönetim ve çalışanlar arasında bir uyumun olması, örgüt hedefleri ile çalışanların hedeflerinin uyum sağlayabilmesi için yatay ve ademi merkezizyetçi örgüt yapılarının olduğu, çalışanların yetki ve sorumluluk aldığı, kararlara katılabildiği örgütlere ihtiyaç vardır. Argyris, çalışanların kararlara katıldığı

örgütlerde; örgüt, başarılı işler ortaya koyduğunda, çalışanların da, başarılı olduklarını düşünerek, bunun mutluluğunu ve kendini gerçekleştirme duygusu yaşayacaklarını vurgulamıştır (Kreps, 1990: 88).

Çalışanların kararlara katılması gerektiğini belirten önemli yazarlardan bir diğeri de Likert'tir. Likert'in sistem yaklaşımında yer alan Sistem 4 yaklaşımı, çalışanların örgütte tüm süreçlere katılmalarının öneminden bahsetmiştir. Böyle bir katılım ise ancak, çalışanlar ve yönetim arasındaki destekleyici ve samimi iletişimle mümkündür. Katılımın sağlanması ve desteklenmesi ise yöneticinin görevidir. Yönetici, güven duyulan, samimi, takdir ve ödüllendirme ile çalışanlarını motive eden, iletişimi koordine eden ve çalışanların örgütsel faaliyetlere katılımını maksimum seviyede sağlamaya çalışan kişi olmalıdır.

Kararlara katılma, alınan ve uygulanan kararlardan en çok etkilenen gruplardan biri olarak çalışanların, işletme içinde alınan kararlarda doğrudan veya dolaylı olarak söz sahibi olmalarını ifade eder. Singer (1974: 348) katılımcı karar vermeyi iki veya daha fazla tarafın plan ve politika yaparken veya kararlar verirken birbirlerini etkilemeleri süreci olarak tanımlamaktadır. Locke ve diğerleri (1986) de benzer şekilde, bir yöneticiyle bir çalışan veya bir yöneticiyle bir grup çalışan tarafından bir konu hakkında birlikte karar verme süreci, Lowin (1968: 69) ise "kararların uygulayacak olan kişilerin katılımı ile alınmasını" katılımcı karar verme olarak tanımlamıştır.

Katılım yoluyla verilecek kararların hangileri olacağı konusunda French ve arkadaşları (1960: 3) "kararlara katılacak olan kişileri gelecekte etkileyecek kararlar" olarak belirtmek suretiyle genel çerçeveyi çizmişlerdir. Mc Gregor'da (1960: 130) katılımcı karar vermenin sınırlarını sorumluluk ile ilişkilendirerek şöyle tanımlamıştır: "ast konumundaki işgörenlere sorumluluklarına bağlı olarak daha fazla kontrol ve seçenekler arasında tercih yapma özgürlüğü tanıyan özel bir yetki devridir."

KATILIMCI KARAR VERME İLE ÇALIŞANLARIN İŞE YÖNELİK DAVRANIŞLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ

İnsan ilişkileri okulundan iş yaşamının kalitesi (Quality-of-Working-Life) hareketına ve hatta günümüze kadar, çalışanların örgütsel karar verme sürecine katılımlarının iş tatmini, motivasyon, örgütsel bağlılık ve iş performansı üzerinde önemli etkilere sahip olduğu görüşü savunulmaktadır (Argyris, 1964; Hackman, 1975; Herzberg, 1966; Maslow, 1954; Lawler, 1977; Likert, 1961).

Katılımcı Karar Verme ve Değişim

Çalışanlar genellikle değişimi hemen kabullenme yerine ona tepki göstermeye gereksinim duyarlar. Değişimi gerçekleştirmek isteyen liderin; katılımcı bir yönetim anlayışına sahip olması gerekir (Tunçer, 2011). Katılımcı karar verme çalışanların örgütsel değişimi kabul etmelerini kolaylaştırır (Gill vd., 1993). Katılımcı karar verme anlayışını uygulayan örgütlerde çalışanlara daha fazla bilgi transferi gerçekleştirildiğinden, çalışanlar yapılacak değişimin nedenlerini öğrenme imkânı elde etmektedirler. Ayrıca, değişim kararı yönetici ve çalışanlar tarafından ortaklaşa alınıp, değişimin yararları çalışanlara inandırılıp, benimsenir ve açıklanırsa, değişim dirençle karşılaşılmaksızın örgütte gerçekleştirilebilir (Sabuncuoğlu ve Tüz, 1998: 241). Dolayısıyla, çalışanlar nedenlerini öğrendikleri değişime karşı çıkmamakta tam aksine onu destekleyici tavırlar sergilemektedirler (Sagie ve Koslowsky, 1994). Bu bağlamda araştırmamızın birinci hipotezi şöyle oluşturulmuştur:

H1: Katılımcı karar verme ve değişime açıklık davranışı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Katılımcı Karar Verme ve İş Tatmini

“Literatürde iş tatmini kavramına yönelik çok farklı tanımlar yapılmıştır. İş tatmini, iş koşullarının (işin kendisi, yönetimin tutumu) ya da işten elde edilen sonuçların (ücret, terfi, iş güvenliği) kişisel bir değerlendirmesidir (Çekmecelioğlu, 2005: 28). Bu bağlamda, iş tatmini, işten elde edilen maddi çıkarlar ile işgörenin beraberce çalışmaktan zevk aldığı iş arkadaşları ve eser meydana getirmenin sağladığı mutluluk anlamında kullanılmıştır (Bingöl, 1996: 266). İş tatmini, en genel anlamda, bireyin belirli bir işe karşı olan olumlu duygusal tepkileri şeklinde ifade edilebilir” (Baş ve Ardıç, 2002: 73).

Katılımcı karar verme, çalışanların psikolojik ihtiyaçlarının (kabul görme, ait olma hissi, grup içinde yer alma ve onunla dayanışma halinde bulunma, kendinden emin olma, gücünden tatmin olma gibi) tatmin edilmesini ve dolayısıyla iş tatmin düzeylerinin artmasını sağlar (Kearney ve Hays, 1994; Wogner, 1994; Miller ve Monge, 1986).

Smith ve Brannick (1990) katılımcılığın bir sonucu olarak çalışanların kendilerine değer verildiğini ve yönetim tarafından güvenildiklerini hissetmelerinden ve aynı zamanda bazı sorunların üstesinden gelme hususunda yönetimin ne ölçüde zorlandığını daha iyi anlamalarından dolayı katılımcılığın iş tatminini artıracığını

savunmuşlardır. Bu nedenlerle bir çok araştırmacı (Wagner, 1994; Miller ve Monge, 1986; Cotton vd., 1988; Crandall ve Parnell, 1994; Parnell ve Bell, 1994; Parnell vd., 1992; Sagie, 1994; Parnell, 2001; Wright ve Kim, 2004; Knudsen, vd., 2009; Scott-Ladd vd., 2006; Parnell, 2010; Wickramasinghe ve Wickramasinghe, 2012) kararlara katılımın iş tatminini olumlu yönde etkileyeceği görüşünü ileri sürmüşlerdir. Bu bağlamda araştırmamızın ikinci hipotezi şöyle oluşturulmuştur:

H2: Katılımcı karar verme ve iş tatmini davranışı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Katılımcı Karar Verme ve Motivasyon (Güdüleme)

Literatürde iş tatmini ile motivasyon kavramları birbirlerine yakın bir tarzda tanımlanmışlardır. Ancak, her ikisinin de birbirinden farklı tanımları da yine yönetim literatüründe yer almaktadır. Motivasyon, en genel ifadeyle insanı çalışmaya sevk etmek, çalışmak için bireyi harekete geçirmek ve isteklendirmek anlamına gelmektedir.

Motivasyon, temel bir psikolojik süreç olup çalışma veya üretme konusunda bir istek belirtir (Özgen vd., 2002: 337). Motive etme, örgütün ve bireylerin ihtiyaçlarını tatminle sonuçlanacak bir iş ortamı yaratarak bireyin harekete geçmesi için etkilenmesi ve isteklendirilmesi sürecidir (Can, 1992: 164). Motivasyon, örgütsel amaçlara ulaşmak için çaba sarf etme konusunda isteklilik yaratmaktır (Thompson, 1995: 125). Bir başka tanımla motivasyon, yöneticilerin örgüt üyelerini örgütün amaçlarını gerçekleştirmesi yolunda çeşitli güdülerle teşvik etmesi eylemidir (Şimşek, 1998: 193). Motivasyon kavramı, gerçekte, bir kişiyi birtakım etkilere maruz bırakarak, onun bu etkiler olmadan önce göstereceği davranıştan başka bir biçimde hareket etmesini sağlamayı ifade etmektedir. Böylece, kişinin davranışında gözlenebilir bir farklılığın meydana gelmiş olması, onun güdülenmesini ifade eder (Eroğlu, 2006: 347).

İnsanlar birçok ihtiyaç tarafından motive edilir. Motivasyon konusunda ilk akla gelen isimlerden olan Maslow, insan ihtiyaçlarını temel fizyolojik ihtiyaçlar (yeme, içme, barınma gibi), güvenlik ihtiyacı, sosyal ihtiyaçlar (arkadaş edinme, gibi), saygı-statü (ilgi çekme, başkaları tarafından tanınma, beğenilme ve takdir edilme gibi) ve kendini gerçekleştirme ihtiyacı (bireyin kendi potansiyelini kullanması, yeteneklerini artırması ve daha iyi biri olması, gibi) olmak üzere beş başlık altında toplamıştır (Maslow, 1954). Örgüt içerisinde çalışanların kararlara katılımının sağlanması ile çalışan öncelikle diğer örgüt üyeleri ve/veya yöneticileri ile iletişim kurarak sosyal ihtiyacını gidermiş olacak, kabul gördüğünü

hissedecek, kendini gösterme ihtiyacını gidermiş olacaktır. Bu da çalışanın motive olarak işlerini daha istekli yapmasına yol açacaktır.

Motivasyon konusundaki önemli teorisyenlerden biri de Herzberg'dir. Herzberg'in çift faktör kuramına göre insanı motive eden faktörler hijyen faktörler ve güdüleyici faktörlerdir. Hijyen faktörler istenildiği gibi olmadığında (veya yokluğunda) çalışanın motivasyonunda azalma meydana getiren ücret, çalışma koşulları, iş güvenliği, gibi konuları kapsar. Güdüleyici faktörler (özendirici faktörler) ise işin kendisi, sorumluluk, ilerleme imkânları, statü, başarıma ve tanınma gibi faktörlerdir. Güdüleyici olan bu faktörlerin varlığı, kişiye kişisel başarı hissi verdiği için, kişiyi motive edecektir. Çalışanlara kararlara katılma ve işlerinde inisiyatif kullanma hakkının verilmesi de güdüleyici faktörlerdendir.

Katılımcı karar verme çalışanları güdüleme (motive etme) özelliğine sahiptir (Huang, 1997, Al-Yahya, 2009). Eren'e (1998: 321) göre eğer yönetsel kararları uygulayan personel, sorunun belirlenmesine ve çeşitli çözüm alternatiflerinin ortaya çıkarılmasına ve tartışılmasına iştirak ederlerse bu durum hem uygulama koşullarını iyi bilen personelin güdülenmesine ve hem de alınacak kararın kalitesinin iyileştirilmesine hizmet edecektir. Çünkü karara katılım sağlayan personel meydana getirilen kararın "kendi kararı" olduğuna içtenlikle inanacak ve uygulamasını da titizlikle yapacaktır. Bu bağlamda araştırmanın üçüncü hipotezi şöyle oluşturulmuştur:

H3: Katılımcı karar verme ve çalışanların güdülenmesi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Katılımcı Karar Verme ve Örgütsel Bağlılık

Çağdaş yönetim kavramları içerisinde en yoğun ilgi duyulan kavramlardan birisi de örgütsel bağlılık kavramıdır. Özellikle son 50 yılda üzerinde fazlaca durulan bir kavram olmasına rağmen, henüz örgütsel bağlılığın üzerinde uzlaşma sağlanmış bir tanımı bulunmamaktadır (İnce ve Gül, 2005; Bayram, 2005: 128). Sosyoloji, psikoloji, sosyal psikoloji ve örgütsel davranış gibi farklı disiplinlerde uğraş veren araştırmacılar örgütsel bağlılık kavramına kendi uzmanlık alanları doğrultusunda anlam yüklemeye çalışmaktadırlar (Çöl, 2005). Bu bağlamda örgütsel bağlılık kavramına ilişkin literatürde birçok farklı tanımlar yapılmış olup bunlardan bazıları şunlardır:

Örgütsel bağlılık;

- Sadece işverene sadakat demek değil, örgütün iyiliği ve başarısının sürmesi için örgüte dâhil olanların düşüncelerini açıklayıp, çaba gösterdikleri bir süreçtir (Yüksel, 2000).
- Çalışanların örgütle ilişkisi ile şekillenen ve onların örgütün sürekli bir üyesi olma kararını almalarını sağlayan davranıştır (Meyer ve Allen, 1997: 11).
- Bireyin örgüt çıkarlarını kendi çıkarlarından üstün görmesidir (Özsoy vd., 2004).

Katılımcı karar verme çalışanların işletmeye bağlılığını etkiler. Çalışanların kararlara katılımlarının düşük oluşu veya katılımın olmayışı, örgüte bağlılığı azaltırken, kararlara katılımın yüksek oluşu örgüte bağlılığı artırır (Patchen, 1970; Beck ve Wilson, 2000; Gavin ve Metcalfe, 2001:116; Durna ve Eren, 2005; Elele ve Fields, 2010).

Kararlara katılan çalışanlarda ait olma duygusu gelişeceğinden, bunların üyesi bulundukları gruba ve işletmeye olan bağlılıkları artacaktır. Appelbaum ve arkadaşları (2000)'na göre kararlara katılım güven ve içsel motivasyonu artırmak suretiyle örgütsel bağlılık üzerinde pozitif etkiler yaratır. Kararlara katılan çalışanlar işverenlerinin kendilerine destek olduklarını ve her konuda onlara yardımcı olmaya hazır olduklarını öğrenme imkanına sahip olarak örgüte olan bağlılıkları daha sağlam bir yapı kazanır (Eisenberg vd., 1990; Wayne vd., 1997). Ayrıca her insan kendi geleceğini belirleme konusunda bağımsız hareket etme arzusuna sahiptir. Katılımcı karar verme, bu arzunun yerine getirilmesi konusunda önemli bir araçtır ve kişilerde kendilerine bu imkânı tanıyan örgüte daha fazla bağlanma duyguları oluşacaktır (Eren, 1998: 321). Bu bağlamda araştırmanın dördüncü hipotezi şöyle oluşturulmuştur:

H4: Katılımcı karar verme ve örgütsel bağlılık davranışı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Bu makale için araştırma değişkenleri olarak belirlenen değişim, iş tatmini, motivasyon ve örgütsel bağlılık dışında katılımcı karar vermenin etkisinin olduğu diğer değişkenlerin bir kısmı ise şunlardır:

- Öğrenme (Powell ve Schlacter, 1971: 166; Eren, 1998: 321).
- Güven (Wang, 2003; Rosen ve Jerdee, 1978).
- Verimlilik (Wang, 2003: 541; Lam vd., 2002; (Eren, 1998: 322; Huang, 1997: 678; Sabuncuoğlu ve Tüz, 1998: 240-241; Guzzo vd., 1985).
- İşe devamsızlıklar (Eren, 1998: 322).

- Sosyal ilişkiler (Eren, 1998: 322).
- İletişim (Sabuncuoğlu ve Tüz, 1998: 241).
- Denetim kolaylığı (Sabuncuoğlu ve Tüz, 1998: 242).
- Kariyer yönetimi (Bardwick, 1986; Driver, 1985; Hall ve Rabinowitz, 1988; Stoner vd., 1980; Gattiker ve Larwood, 1986; Tremblay ve Roger, 2004: 1000).
- Yabancılaşma (Sabuncuoğlu ve Tüz, 1998: 243-244).
- Dayanışma (Sabuncuoğlu ve Tüz, 1998: 244).
- Kişisel olgunlaşma (Sabuncuoğlu ve Tüz, 1998: 245).

KATILIMCI KARAR VERME İLE ÇALIŞANLARIN İŞE YÖNELİK DAVRANIŞLARI ARASINDAKİ İLİŞKİYE YÖNELİK BİR ALAN ÇALIŞMASI

Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Yöntemi

Bu araştırma, çalışanların kararlara katılımı ile değişime açıklık, iş tatmini, motivasyon ve örgütsel bağlılık değişkenleri arasındaki ilişkiyi incelemek amacı ile yapılmıştır. İşletmelerde çalışanların kararlara katılımının değişime direncin kırılması ve değişime uyum sağlanması, iş tatmininin artması, çalışanların motive olması ve örgütsel bağlılık duygularının gelişmesinde etkili olduğu düşünülmektedir. Bu düşünceden hareketle aşağıdaki hipotezler kurulmuştur;

H1: Katılımcı karar verme ve değişime açıklık davranışı arasında anlamlı ilişki vardır.

H2: Katılımcı karar verme ve iş tatmini davranışı arasında anlamlı ilişki vardır.

H3: Katılımcı karar verme ve çalışanların güdülenmesi arasında anlamlı ilişki vardır.

H4: Katılımcı karar verme ve örgütsel bağlılık davranışı arasında anlamlı ilişki vardır.

Araştırma Kahramanmaraş'ta tekstil sektöründe faaliyette bulunan 20 işletmede yapılmış ve veri toplama yöntemi olarak anket kullanılmıştır. İşletmedeki pozisyonlar dikkate alınarak dağıtılan 300 ankette 265'i geri dönerek araştırma kapsamına alınmıştır. Anket demografik özellikler, kararlara katılım, değişime açıklık, iş tatmini, motivasyon ve örgütsel bağlılık değişkenlerine ilişkin sorulardan oluşmaktadır. Elde edilen veriler SPSS paket programında Frekans Analizi, Pearson Korelasyon Analizi ve *t* Testi kullanılarak değerlemeye tabii tutulmuş, sonuçlar tablolar halinde düzenlenmiştir.

Araştırmada kullanılan bütün değişkenler için birden fazla önermeden oluşan ölçekler (multiple item scale) kullanılmıştır. Araştırma hipotezlerinin test edilebilmesi

amacıyla hazırlanan anket formunda yer alan önermelerin oluşturulmasında, kararlara katılım ve çalışanların işe yönelik davranışlarına ilişkin literatürdeki çeşitli makalelerden (Long, 1978; Lodahl ve Kejner, 1965; Hackman ve Lawler, 1971; Loui, 1995; Angle ve Perry, 1991; Jermier ve Berkes, 1979; Decotiis ve Summers, 1987) esinlenilmiştir.

Araştırmada yer alan değişkenlerle ilgili soru adetleri ve güvenilirlik analizi sonuçları Tablo 1’de verilmiştir. Ankette yer alan araştırma değişkenlerinin güvenilirliği Jensen (2003)’in de belirttiği gibi literatürde yaygın olarak kullanılan (Bryman ve Cramer, 1997; Norusis, 1992) Cronbach Alfa değerleri ile ölçümlenmiştir.

Tablo 1: Güvenilirlik Katsayıları

Değişkenler	Soru sayısı	Alfa değeri
Kararlara katılım	6	0,92
Değişime açıklık	3	0,55
İş tatmini	9	0,84
Motivasyon	3	0,74
Örgütsel bağlılık	2	0,67

Tablo 1’de görüldüğü gibi, Cronbach Alfa değerleri 0,55 ile 0,92 arasındaki değerlerden oluşmuştur. 5 değişkenden 3’ünün (kararlara katılım, iş tatmini ve motivasyon) değeri Nunally’nin (1978) kabul edilebilir düzey olarak tanımladığı 0,7’nin üzerinde olup, bu değişkenlerin hiçbir tartışmaya yol açmaksızın güvenilir şekilde ölçümlenmiş olduğu söylenebilir. Buna karşın, geri kalan iki değişkenin (değişime açıklık ve örgütsel bağlılık) Cronbach Alfa değeri, Nunally’nin belirlediği değerin altında çıkmıştır. Nunally’nin (1978) 0,7 kriterinin aksine, Peterson (1994) ve Slater (1995) ise 0,6 değerinin kullanılabilir ve kabul edilebilir bir değer olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ölçekte yer alan bazı önermelerin ölçekten çıkarılması durumunda da Cronbach Alfa değerinde bir artış olmadığı gözlemlendiğinden, ayrıca değişime açıklık ve örgütsel bağlılık değişkenlerinin Cronbach Alfa değerleri sırasıyla 0,55 ve 0,67 olarak gerçekleşerek 0,6-0,7 kabul edilebilir aralığı içinde veya yakınında değerler olduklarından hareketle, bu iki değişkenin de güvenilir şekilde ölçümlendiğinin kabul edilebileceği sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla, Tablo 1’deki Alfa değerlerine bakıldığında araştırma değişkenlerinin güvenilir olarak ölçümlendiği söylenilebilir. Kararlara katılım ile diğer değişkenler arasındaki ilişkiler ortaya konulmadan önce her bir değişkeni ölçen önermeler ile ilgili frekans dağılımları tablolar halinde gösterilmiş ve kısaca yorumlanmışlardır. Kararlara katılım değişkeni ile diğer değişkenler arasındaki ilişkileri inceleyebilmek için her bir değişkeni ölçen

önergeler SPSS programında “compute mean” opsiyonu kullanılarak birleştirilerek t testlerinde ve korelasyon analizinde kullanılacak değişkenler elde edilmiştir. Elde edilen bulgular tablolar halinde düzenlenmiştir.

Araştırma Bulguları

Demografik Özellikler. Tablo 2’de ankete katılanların demografik özelliklerine ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Tablo 2: Demografik Özellikler

Demografik Özellikler	Sayı*	%	Demografik Özellikler	Sayı	%
Cinsiyet			Medeni durum		
Kadın	190	73,1	Evli	131	52,2
Erkek	70	26,9	Bekar	111	44,2
			Diğer	9	3,6
Eğitim durumu			İşletmede çalışma süresi		
İlkokul	28	10,6	6 aydan az	14	5,3
Ortaokul	35	13,3	6 ay-1 yıldan az	21	8,0
Lise	133	50,6	1-2 yıldan az	39	14,9
Önlisans	34	12,9	2-5 yıldan az	80	30,5
Lisans	32	12,2	5-10 yıldan az	78	29,8
Lis. Üstü	1	0,4	10 yıl ve üstü	30	11,5
Yaş			İş tanımı		
20’den az	10	3,9	Üst yönetici	18	6,8
20-25	74	29,1	Orta yönetici	36	13,6
26-30	77	30,3	Alt yönetici	28	10,6
31-35	56	22,0	Memur-sekreter	65	24,6
36-40	24	9,4	T. personel	44	16,7
41-45	8	3,1	Diğer	73	27,7
46-55	5	2,0			
Başka işletmede çalışma			Başka işletmede çalışma süresi		
Evet	123	51,7	6 aydan az	13	9,3
Hayır	115	48,3	6 ay-1 yıldan az	25	17,9
			1-2 yıldan az	35	25,0
			2-5 yıldan az	2	1,4
			5-10 yıldan az	56	40,0
			10 yıl ve üstü	9	6,4

*Makalede yer alan bu ve bundan sonraki tablolarda bazı sorulara deneklerden bazıları cevap vermediklerinden, soruyu yanıtlayanların toplamı anketi yanıtlayanların toplam sayısı olan 265’ten düşük çıkmaktadır.

Ankete katılanların % 73,1'ini erkekler, kalan % 26,9'unu ise kadınlar oluşturmaktadır. Anketi yanıtlayanların % 52,2'si evlidir. Katılımcıların eğitim durumlarına bakıldığında % 23,9'u ilkokul ya da ortaokul mezunu, % 50,6'sı lise, % 12,9'u ön lisans, % 12,6'sı lisans ve üstü eğitime sahiptir. İşletmedeki çalışma süreleri sorulduğunda, katılımcıların % 71,3'ü 2 yıl ve üzerinde çalışma süresine sahip olduklarını bildirmişlerdir. Katılımcıların % 51,7'si daha önce başka bir işletmede çalıştıklarını, bunların % 46,4'ü 5 yıl veya daha fazla süre çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Anketi yanıtlayanların % 59,4'ü 20-30 yaş arası, % 31,4'ü ise 31-40 yaş aralığındadır. Katılımcıların % 31,0'ı yöneticilerden (% 6,8 üst düzey, % 13,6 orta düzey, % 10,6 alt düzey yönetici), % 69,0'ı ise memur, sekreter, teknik personel ve diğerlerinden oluşmaktadır.

Kararlara Katılım. Ankete katılanlara kararlara katılım değişkenini ölçen 6 önerme sunulmuş ve bu önermelere ilişkin katılımcıların verdikleri yanıtlar Tablo 3'de sunulmuştur.

Tablo 3: Çalışanların Kararlara Katılımı

	Hiç katılmıyorum	Yok denilecek kadar az	Biraz katılmıyorum	İyi bir oranda katılmıyorum	Çok iyi bir oranda katılmıyorum	Toplam
	% n	% n	% n	% n	% n	% n
Kendi işinizle ilgili kararlara	1,6 4	5,5 14	18,9 48	22,0 56	52,0 132	100,0 254
Çalıştığınız bölümü ilgilendiren sorunlar hakkındaki kararlara	3,1 8	6,3 16	11,8 30	42,9 109	35,8 91	100,0 254
İşletmenin genel politikaları hakkındaki kararlara	22,2 56	17,1 43	27,0 68	17,1 43	16,7 42	100,0 252
İşletmede verilen kararların geneli düşünüldüğünde	20,4 51	11,6 29	30,8 77	24,0 60	13,2 33	100,0 250
İşletmenin rutin işleri hakkındaki kararlara	26,1 65	13,7 34	24,5 61	18,5 46	17,3 43	100,0 249
Geleceğe yönelik stratejiler ile ilgili kararlara	23,4 59	14,7 37	26,2 66	17,9 45	17,9 45	100,0 252

Anket verilerinin analizi sonucunda, katılımcıların “kendi işleri ile ilgili kararlara” ve “çalıştığı bölümü ilgilendiren kararlara” yüksek oranda katıldıkları,

buna karşın “işletmenin genel politikaları hakkındaki kararlara”, “işletmenin rutin işleri hakkındaki kararlara” ve “geleceğe yönelik stratejilerle ilgili kararlara” ise orta düzeyde bir katılım gösterdikleri anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, Tablo 3’e bakıldığında anketi yanıtlayanların kendi işleriyle ilgili ve çalıştıkları bölümü ilgilendiren sorunlar hakkındaki kararlara diğer karar alanlarına (genel politikalar hakkındaki kararlar gibi) oranla daha çok katıldıkları görülmektedir. Kararlara katılma ile karar verme türü arasındaki ilişkiyi incelemek amacı ile “çalışanların kararlara katılımı” ile ilgili önermelere verilen yanıtlar SPSS programında compute mean seçeneği kullanılarak birleştirilmiş ve t testi yapmak amacıyla kararlara katılanlarla katılmayanlar iki gruba ayrılmıştır. Kararlara katılımı ölçen sorular için sunulan yanıt seçeneklerinden 1 “hiç katılmıyorum”u, 2 ise “yok denecek kadar az katılıyorum”u ifade ettiğinden 5 soruya verdikleri yanıtların ortalaması 2 veya daha düşük olan katılımcılar için bir grup (kararlara katılmayanlar), aritmetik ortalaması 2’nin üstünde olanlar ise diğer bir grup (kararlara katılanlar) olmak üzere iki grup oluşturulmuştur.

Kararlara Katılım ve Değişime Açıklık Davranışı Arasındaki İlişki. Ankete katılanlara değişime açıklık değişkenini ölçmek amacıyla 3 önerme verilmiş ve katılımcıların önermelere ilişkin yanıtları Tablo 4’de sunulmuştur.

Tablo 4: Değişime Açıklık

	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	Toplam
	% n	% n	% n	% n	% n	% n
İşverenimiz veya yöneticimiz, değişim için önerilerimizi ortaya koymamızı isteyerek bu konuda bizi teşvik eder.	19,4 43	16,2 36	23,4 52	20,3 45	20,7 46	100,0 222
İşverenimiz veya yöneticimiz, değişim için ileri sürdüğümüz önerilerimize göre hareket eder.	16,9 37	15,5 34	28,8 63	28,3 62	10,5 23	100,0 219
İşverenimiz veya yöneticimiz, değişim yönünde kararlar verirken bizim çıkarlarımızı da göz önünde bulundurur.	12,8 28	12,8 28	29,8 65	21,6 47	22,9 50	100,0 218

Değişime açıklık değişkenini ölçmek için sunulan üç önerme olan “İşverenimiz veya yöneticimiz; (1) değişim için önerilerimizi ortaya koymamızı isteyerek bu konuda bizi teşvik eder, (2) değişim için ileri sürdüğümüz önerilerimize göre hareket eder ve (3) değişim yönünde kararlar verirken bizim çıkarlarımızı da göz önünde bulundurur” önermelerine katılımcıların yaklaşık yarısı (ikinci önerme hariç, bu önerme için oran % 38.8’dir) katıldıklarını, diğer yarısı ise kararsız oldukları veya katılmadıklarını bildirmişlerdir. Dolayısıyla, genel olarak Tablo 4’e bakıldığında, katılımcıların değişime açıklık değişkeni ile ilgili kararlara katılım konusunda tam bir görüş birliği içerisinde olmadıkları, ancak değişime açıklık değişkenine ilişkin sorulara olumlu yanıt verenlerin oranının olumsuz yanıt verenlerden biraz daha fazla olduğu söylenebilir.

Araştırmanın birinci hipotezini test etmek ve çalışanların kararlara katılması ile değişime açıklık değişkenleri arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla, öncelikle söz konusu iki değişken arasında istatistiksel anlamda bir ilişkinin bulunup bulunmadığını ortaya koyabilmek için korelasyon analizi yapılmıştır.

Tablo 5: Korelasyon Tablosu

	Kararlara katılım
Değişime açıklık	0,232***
İş tatmini	0,257***
Motivasyon	0,144*
Örgütsel bağlılık	0,240***

Not: * $p \leq 0,05$ ** $p \leq 0,01$ *** $p \leq 0,001$

Tablo 5’te görülebileceği gibi birinci hipotezde yer alan iki değişken olan kararlara katılım ile değişime açıklık arasında $p \leq 0,001$ düzeyinde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Yapılan t testi analizinde değişime açıklık değişkenine ilişkin “kararlara katılan grup- Grup I” ile “kararlara katılmayan grubun – Grup II” görüşleri arasında $p \leq 0,001$ düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür (Tablo 6).

Tablo 6. Katılımcı karar verme-değişime açıklık ilişkisi

	Kararlara katılanlar		Kararlara katılmayanlar		T değeri
	Ortalama	Std. sapma	Ortalama	Std. sapma	
Değişime açıklık	3,35	1,28	2,72	1,10	-3,50***

Not: * $p \leq 0,05$ ** $p \leq 0,01$ *** $p \leq 0,001$

Kararlara katılanlar (ortalama 3,35) değişime açıklıkla ilgili önermelere, kararlara katılmayanlara (ortalama 2,72) göre daha olumlu yanıtlar vermişlerdir. Aynı ilişki yapılan korelasyon analizi sonucunda da doğrulanmıştır. Gerek korelasyon gerekse t testi analizi sonucunda kararlara katılım ile değişime açıklık arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu saptanmış olup, araştırmanın birinci hipotezi olan “Katılımcı karar verme ve değişime açıklık davranışı arasında anlamlı ilişki vardır” hipotezinin doğruluğu kabul edilmiştir.

Katılımcı Karar Verme ve İş Tatmini Davranışı Arasındaki İlişki. Ankete katılanlara iş tatminlerini ölçen ve Tablo 7’de yer alan 9 önerme sunulmuş ve aşağıdaki yanıtlar alınmıştır.

Tablo 7: İş Tatmini

	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	Toplam
	% n	% n	% n	% n	% n	% n
İşim benim için yalnız para kazandığım yer değil, para kazanmanın ötesinde daha bir çok şey ifade etmektedir.	3,2 7	10,4 23	27,1 60	32,6 72	26,7 59	100,0 221
Ek bir ücret almayacağımı bilsem dahi, işimi tamamlamak için fazla mesai yapabilirim.	8,4 18	9,8 21	18,6 40	22,8 49	40,5 87	100,0 215
İşime gerçekten önem veririm.	2,8 6	7,5 16	14,1 30	33,8 72	41,8 89	100,0 213
Paraya ihtiyacım olmasa dahi işimde çalışmaya devam ederim.	13,6 29	13,1 28	23,9 51	28,2 60	21,1 45	100,0 213
Hayatımdaki gerçek doyum ve mutluluğu işimden alırım.	13,0 28	11,6 25	26,0 56	30,2 65	19,1 41	100,0 215
İşimle ilgilenmek benim için en önemli şeydir.	6,1 13	8,9 19	27,7 59	30,0 64	27,2 58	100,0 213
Benim için işyerindeki birkaç saat çabucak geçer.	5,1 11	9,8 21	30,2 65	28,8 62	26,6 56	100,0 215
İşimdeki günlük aktiviteleri yerine getirmekten mutluluk duyarım.	3,7 8	6,5 14	26,7 58	32,7 71	30,4 66	100,0 217
Her gün işe gelmek için sabırsızlanırım.	11,1 23	17,8 37	31,3 65	23,1 48	16,8 35	100,0 208

İş tatmini değişkenini ölçümlemek için sunulan önermelerden “ek bir ücret almayacağımı bilsem dahi, işimi tamamlamak için fazla mesai yapabilirim”, “işime gerçekten önem veririm” ve “işimdeki günlük aktiviteleri yerine getirmekten mutluluk duyarım” önermelerine katılımcıların çoğunluğu (% 60’dan fazlası) katıldıklarını, “işim benim için yalnız para kazandığım yer değil, para kazanmanın ötesinde daha birçok şey ifade etmektedir”, “işimle ilgilenmek benim için en önemli şeydir” ve “benim için işyerindeki birkaç saat çabucak geçer” önermelerine ise yarıdan biraz fazlası (% 50-60 arası) katıldıklarını bildirmişlerdir. “Paraya ihtiyacım olmasa dahi işimde çalışmaya devam ederim” ve “hayatımdaki gerçek doyum ve mutluluğu işimden alırım” önermelerine katılımcıların yarıya yakını katıldıklarını rapor ederken, “her gün işe gelmek için sabırsızlanırım” önermesine ise katılımcıların % 39,9’u katıldıklarını ifade etmişlerdir (Tablo 7).

Araştırmanın ikinci hipotezi olan “Katılımcı karar verme ve iş tatmini davranışı arasında anlamlı ilişki vardır” hipotezini test edebilmek amacıyla yapılan korelasyon (Tablo 5) ve t testi (Tablo 8) analizleri sonucunda hipotezde yer alan katılımcı karar verme ile iş tatmini arasında $p \leq 0,05$ düzeyinde anlamlı ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Tablo 8’de kararlara katılanların (ortalama=3,74) iş tatmini ile ilgili önermelere, kararlara katılmayanlara (ortalama=3,27) göre daha olumlu yanıtlar verdikleri görülmektedir. Yapılan korelasyon analizi sonucunda da katılımcı karar verme ile iş tatmini arasında anlamlı ilişki bulunmuştur. Bu verilerden yola çıkarak araştırmanın ikinci hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 8: Katılımcı Karar Verme-İş Tatmini İlişkisi

	Kararlara katılanlar		Kararlara katılmayanlar		T değeri
	Ortalama	Std. sapma	Ortalama	Std. sapma	
İş tatmini	3,74	0,77	3,27	0,92	-3,68*

Not: * $p \leq 0,05$ ** $p \leq 0,01$ *** $p \leq 0,001$

Katılımcı Karar Verme ve Çalışanların Güdülenmesi Arasındaki İlişki.

Anket katılımcıların çoğunluğu (% 65,3-% 77,2) motivasyonla ilgili kendilerine sunulan ve Tablo 9’da yer alan “işimde bir hata yaptığımda kendimi çok kötü hissederim”, “genellikle işimde yoğun bir şekilde çalışmayı arzularım” ve “genellikle işimi iyi yapmayı arzularım” önermelere katıldıklarını rapor etmişlerdir. Dolayısıyla, motivasyonla ilgili önermelere katılımcıların genelde olumlu yanıtlar verdikleri görülmektedir.

Araştırmanın üçüncü hipotezi olan “katılımcı karar verme ve çalışanların güdülenmesi arasında anlamlı ilişki vardır”ı test edebilmek için yapılan korelasyon (Tablo 5) ve t testi (Tablo 10) analizlerinde katılımcı karar verme ile motivasyon arasında $p \leq 0,001$ düzeyinde anlamlı ilişki bulunmuş ve araştırmanın üçüncü hipotezi kabul edilmiştir. Kararlara katılanlar ve katılmayanlar yani her iki grup da motivasyonla ilgili önermelere olumlu yanıt verse de kararlara katılanların daha olumlu yanıtlar verdikleri görülmektedir (Tablo10).

Tablo 9: Motivasyon

	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	Toplam
	% N	% n	% n	% n	% n	% n
İşimde bir hata yaptığımda kendimi çok kötü hissederim.	4,1 9	6,3 14	12,7 28	35,7 79	41,2 91	100,0 221
Genellikle işimde yoğun bir şekilde çalışmayı arzularım.	5,2 11	7,0 15	22,5 48	35,7 76	29,6 63	100,0 213
Genellikle işimi iyi yapmayı arzularım.	3,3 7	2,3 5	17,2 37	30,7 66	46,5 100	100,0 215

Tablo 10: Katılımcı Karar Verme-Motivasyon İlişkisi

	Kararlara katılanlar		Kararlara katılmayanlar		T değeri
	Ortalama	Std. sapma	Ortalama	Std. sapma	
Motivasyon	4,08	0,83	3,81	0,97	-2,13***

Not: * $p \leq 0,05$ ** $p \leq 0,01$ *** $p \leq 0,001$

Katılımcı Karar Verme ve Örgütsel Bağlılık Davranışı Arasındaki İlişki. Örgütsel bağlılık değişkeniyle ilgili katılımcılara Tablo 11’de yer alan iki önerme sunulmuştur.

Tablo 11: Örgütsel Bağlılık

	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	Toplam
	% n	% n	% n	% n	% n	% n
Çalıştığım işletmenin ekonomik durumu ile benim kişisel ekonomik durumum arasında sıkı bir ilişki mevcuttur.	9,0 20	11,3 25	29,0 64	26,7 59	24,0 53	100,0 221
Çalıştığım işletmenin amaçlarına başarıyla ulaşması, benim kişisel amaçlarımı gerçekleştirmeme yardımcı olur.	5,0 11	10,6 23	20,2 44	35,3 77	28,9 63	100,0 218

Katılımcıların % 50,7'si “çalıştığım işletmenin ekonomik durumu ile benim kişisel ekonomik durumum arasında sıkı bir ilişki mevcuttur” önermesine katıldıklarını, % 12,7'si kararsız olduklarını, % 20,3'ü ise katılmadıklarını ifade etmişlerdir. Örgütsel bağlılıkla ilgili “çalıştığım işletmenin amaçlarına başarıyla ulaşması, benim kişisel amaçlarımı gerçekleştirmeme yardımcı olur” önermesine ise katılımcıların % 64,2'si katıldıklarını, % 20,2'si kararsız olduklarını, % 15,6'sı ise katılmadıklarını belirtmişlerdir.

Katılımcı karar verme ile örgütsel bağlılık arasında yapılan t testi (Tablo 12) ve korelasyon analizi (Tablo 5) sonucunda $p \leq 0,001$ seviyesinde anlamlı ilişki bulunmuştur. Bu nedenle araştırmanın dördüncü hipotezi “Katılımcı karar verme ve örgütsel bağlılık davranışları arasında anlamlı ilişki vardır” kabul edilmiştir. Araştırma verilerinin analizi sonucunda, kararlara katılanların (ortalama=3,77) kararlara katılmayanlara (ortalama=3,23) oranla örgütsel bağlılıklarının daha güçlü olduğu söylenebilir (Tablo 12).

Tablo 12: Katılımcı Karar Verme-Örgütsel Bağlılık İlişkisi

	Kararlara katılanlar		Kararlara katılmayanlar		T değeri
	Ortalama	Std. sapma	Ortalama	Std. sapma	
Örgütsel bağlılık	3,77	0,90	3,23	1,20	-3,29***

Not: * $p \leq 0,05$ ** $p \leq 0,01$ *** $p \leq 0,001$

Sonuç

1950’li yıllardan günümüze dek tartışılan ve halen de tartışılmakta olan katılımcı karar verme anlayışının uygulanması durumunda, çalışanların işe yönelik davranışları üzerinde olumlu etkiler yarattığı teorik bağlamda ifade edilmektedir. Çalışanların işletmede alınan kararlarda söz sahibi olmalarının (ya da kararlara katıldıklarını hissetmelerinin) onların işe yönelik davranışları üzerinde (işe olan motivasyonları, iş tatminleri, örgütsel bağlılıkları, değişime uyum sağlamaları, devamsızların azalması, gibi) olumlu etki yaratarak işletmenin verimliliğini ve performansını arttıracakı savunulmaktadır.

Bu çalışmada katılımcı karar vermenin çalışanların işe yönelik davranışlarını olumlu yönde etkilediğini savunan teorik verilerden yola çıkılarak dört tane araştırma hipotezi (katılımcı karar verme ile; değişime açıklık - *H1*; iş tatmini - *H2*; motivasyon - *H3*; örgütsel bağlılık - *H4*) geliştirilmiş ve bu hipotezlerin testine yönelik veriler elde edebilmek amacıyla bir alan araştırması yapılmıştır. Anket yöntemiyle elde edilen verilerin analizinde frekans dağılımı, Pearson korelasyon ve t-testi analiz yöntemleri kullanılmıştır. Analizler sonucunda araştırmanın dört temel hipotezi de kabul edilmiş olup, katılımcı karar verme ile değişime açıklık (*H1*), iş tatmini (*H2*), motivasyon (*H3*) ve örgütsel bağlılık (*H4*) arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Kararlara katılan çalışanlar katılmayanlara oranla işletmelerinde gerçekleştirilen veya gerçekleştirilmeye çalışılan değişim faaliyetlerinde daha aktif olduklarını, değişime ilişkin öneriler sunabildikleri ve bu önerilerinin değişim politikalarının belirlenmesinde esas alındığını, ayrıca değişim kararları alınırken işletme tarafından çalışanların çıkarlarının da göz önünde bulundurulduğunu ifade etmektedirler. Araştırmanın bu bulgusu yönetsel anlamda önemli bir gerçeği açığa çıkarmaktadır. Yönetim literatüründe, işletmelerde gerçekleştirilen değişimlere karşı çalışanların bir direnç gösterdikleri ve bu direncin de değişimin başarısını gölgelediği ileri sürülmektedir. Küreselleşen iş dünyasında, değişimin yaşanmadığı bir anın hayal bile edilemeyeceği gerçeğinden yola çıkılarak, değişimin önündeki en önemli engellerden birisi olan çalışanların değişime karşı dirençlerini ortadan kaldırmanın veya en azından minimize etmenin yollarından birisinin çalışanları kararlara katma gerçeği olduğu araştırma bulgularından anlaşılabilmektedir. İşletme içerisinde alınan kararlara, başta işgörenin bizzat kendi işiyle ilgili olan veya çalıştığı bölümü ilgilendiren kararlar olmak üzere, çalışanların katılımlarının sağlanması, kararların çalışanlar

tarafından benimsenmesi, içselleştirilmesi ve sonuçta başarıyla uygulanılmasını kolaylaştıracığı söylenilebilir. İnsanlar özellikle bir değişimin kendileri açısından nasıl sonuçlar yaratacağı ve değişime gidilmenin nedenlerini bilmedikleri zaman söz konusu değişime karşı gösterecekleri direncin şiddeti artış gösterir. Bu olumsuzluğun üstesinden gelebilmek için, çalışanların bir şekilde kararlara katılımları sağlanabilir. Böylelikle, çalışanların değişimin nedeni ve kendileri için ne gibi sonuçlar doğuracağı konularında farkındalıkları artırılmış olunur. Dolayısıyla, özellikle doğrudan dirençle karşılanan değişim kararlarında çalışanların katılımının sağlanmasının, değişim politikalarının başarı şansını yükselteceği ifade edilebilir.

Araştırma verilerinin analizi sonucunda kararlara katılım ile iş tatmin arasında anlamlı bir ilişki olduğu bulgusundan hareketle, kararlara katıldığını ifade eden çalışanların kararlara katılmadıklarını belirtenlere göre işlerini daha çok sevdikleri, onu para kazanılan bir yer olmanın ötesinde değerlendirdikleri, işlerine gerçekten önem verdikleri ve hayattaki gerçek doyum ve mutluluğu işlerinden aldıkları anlaşılmaktadır. Yine kararlara katılım ve motivasyon arasındaki istatistiksel olarak doğrulanan anlamlı ilişkinin varlığından yola çıkılarak, kararlara katılan çalışanların işlerinde yoğun bir şekilde çalışmaktan zevk aldıkları ve işlerini olanakların elverdiği ölçüde iyi yapmayı arzuladıkları söylenilebilir. Ayrıca, kararlara katılan çalışan grubunun işletmenin ekonomik durumu ile kendi kişisel ekonomik durumu arasında daha sıkı ve olumlu bir ilişki kurabildiği ve işletmenin amaçlarına ulaşmasının kendi kişisel amaçlarını gerçekleştirmesini kolaylaştıracığı yönünde olumlu bir yargıya sahip olduğu, araştırmanın örgütsel bağlılık verilerinin analizinden anlaşılmaktadır.

Müşteri beklentilerine uygun kalitedeki ürün/hizmeti, uygun zaman, miktar ve yerde ve en hızlı bir şekilde sunmanın önem kazandığı günümüz rekabet anlayışında, rakiplere oranla üstünlüğü sağlayacak en temel faktörlerden birisi olarak kabul edilen insan faktöründen etkin sonuçlar alınabilmesi açısından onların iş tatmini, motivasyon ve örgütsel bağlılıklarının yüksek düzeyde tutulması bir zorunluluk haline gelmiştir. İş tatmini, motivasyon ve örgütsel bağlılık gibi konularda genelde maddi ödüllendirmeler (ücret, ayni yardım vb) ön plana çıkartılmaya çalışılırken, bu araştırmadaki bulguların da işaret ettiği gibi kararlara katılım olanağının sağlanması gibi maddi olmayan unsurların da göz önünde bulundurulmasının, işgören davranışlarını örgütsel amaçlar doğrultusunda yönleltmede faydalı olacağı söylenilebilir.

Özetle; genel olarak araştırma sonuçlarına bakıldığında iş yaşamında kararlara katılanların değişime açık oldukları, iş tatminleri, motivasyonları ve örgütsel bağlılıklarının daha yüksek olduğu söylenebilir. Ancak, araştırma hipotezlerinin testi için veriler yalnızca bir ilde faaliyette bulunan bir sektör işletmelerinden elde edildiğinden, bulguların genelleştirilmesinde dikkatli olmak gerekmektedir. Bulguların genelleştirilebilmesi için farklı coğrafik bölgelerde ve farklı sektörlerdeki firmalarda gelecekte yeni araştırmaların yapılması faydalı olacaktır. Ayrıca, anket yöntemiyle toplanan verilerin yanı sıra bulguların geçerliliğini artırabilmek adına farklı data toplama yöntemlerine (görüşme, gözlem gibi) diğer araştırmalarda yer verilmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

AL-YAHYA, K. (2009), “Influence in Decision Making, Competence Utilization, and Organizational Culture in Public Organizations: The Arab World in Comparative Perspective”, *Journal of Public Administration Research Theory*, 19 (2), 385-407.

ANDALEEB, S. S. and WOLFORD, G. V. (2004), “Participation in the Workplace: Gender Perspectives from Bangladesh”, *Women in Management Review*, 19 (1), 52-64.

ANGLE, H. and PERRY, J. (1981), “An Empirical Assessment of Organizational Commitment and Organizational Effectiveness”, *Administrative Science Quarterly*, 26, 1-14.

APPELBAUM, E., BAILEY, T., BERG, P. E. and KALLEBERG, A. L. (2000), *Manufacturing Advantage: Why High Performance Work Systems Pay Off* Ithaca, NY: Economic Policy Institute, ILR Press.

ARGYRİS, C. (1964), *Integrating the Individual and the Organization*, New York: Wiley.

BAĞKIRAN, S. (1983), *Karar Verme*, Der Yayınları, İstanbul.

BARDWICK, J. M. (1986), *The Plateauing Trap*, New York: Amacom.

BARKER, A. (1999), *Karar Verme*, çev. A. Çimen. İstanbul: Timaş Yayınları.

BARNARD, C. I. (1938), *The Functions of the Executive*, Cambridge, MA: Harvard University Press, second ed., 1970.

BAŞ, T., ARDIÇ, K. (2002), “Yüksek Öğretimde İş Tatmini ve Tatminsizliği”, *İktisat İşletme ve Finans*, 17, 72-81.

BAYRAM, L. (2005), “Yönetimde Yeni Bir Paradigma: Örgütsel Bağlılık”, *Sayıştay Dergisi*, 59, 125-139.

BECK, K. and WILSON, C. (2000), "Development of Affective Organizational Commitment: A Cross-Sequential Examination of Change with Tenure," *Journal of Vocational Behavior*, 56 (1): 114-136.

BİNGÖL, D. (1996), *Personel Yönetimi*, Beta Basım Yayım, İstanbul.

BRYMAN, A. and CRAMER, D. (1997), *Quantitative Data Analysis with SPSS for Windows: A Guide for Social Scientists*, London: Routledge.

CAN, H. (1992), *Organizasyon ve Yönetimi*. Adım Yayıncılık, Ankara.

CHATOUPIS, C. (2007), "Decision Making in Physical Education: Theoretical Perspectives", *Studies in Physical Culture and Tourism*, 14 (2), 195-204.

ÇİHANGİROĞLU N, NAKTİYOK A, ŞAHİN B, DEMİR C. (2010), "Askeri Doktorların Kararlara Katılım Tutumları Üzerine Bir Araştırma" *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 9 (2), 113-122.

ÇEKMECELİOĞLU, H. G. (2005), "Örgüt İkliminin İş Tatmini Ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisi: Bir Araştırma", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6 (2), 23-39.

ÇÖL, G. (2005), "Örgütsel Bağlılık Kavramı ve Benzer Kavramlarla İlişkisi", *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 6 (2).

COTTON, J. L., VOLLRATH, D. A., FROGGATT, K. L., LENGNICK-HALL, M.L. and JENNINGS, K. R. (1988), "Employee Participation: Diverse Forms and Different Outcomes", *Academy of Management Review*, 13 (1), 8-22.

CRANDALL, W. R. and PARNELL, J. A. (1994), "On the Relationship between Propensity for Participative Management and Intentions to Leave: Re-opening the Case for Participation" *Mid-Atlantic Journal of Business*, Stillman School of Business.

DeCOTIIS, T. and SUMMERS, T. (1987), "A Path Analysis of a Model of the Antecedents and Consequences of Organizational Commitment", *Human Relations*, 40, 445-470.

DRIVER, M. (1985), "Demographic and Societal Factors Affecting The Linear Career Crisis", *Canadian Journal of Administrative Sciences*, December, 245-63.

DURNA, U. ve EREN, V. (2005), "Üç Bağlılık Unsuru Ekseninde Örgütsel Bağlılık," *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 6, 213

ELELE, J. and FIELDS, D. (2010), "Participative Decision Making And Organizational Commitment: Comparing Nigerian and American Employees", *Cross Cultural Management: An International Journal*, 17 (4), 368-392.

EISENBERG, R., FASALO, P. and DAVIS-LAMASTRO, V. (1990), "Perceived Organizational Support and Employee Diligence, Commitment and Innovation", *Journal of Applied Psychology*, 75, 521-59.

ERDOĞAN, İ. (1996), *İşletme Yönetiminde Örgütsel Davranış*, Avcılar Basım Yayın, İstanbul.

EREN, E. (1998), *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*, Beta Yayınları, 5. Baskı, İstanbul.

EROĞLU, F. (2006), *Davranış Bilimleri*. 7. Bası, Beta Basım, İstanbul.

FRENCH, J. R. P., ISRAEL, J. and AS, D. (1960), "An Experiment on Participation in a Norwegian Factory", *Human Relations* 13 (1), 3-19.

GATTIKER, U.E. and LARWOOD, L. (1986), "Subjective Career Success: A Study of Manager and Career Personnel", *Journal of Business and Psychology*, 1, 78-94.

GAVIN, D. and METCALFE, B. (2001), "Managerial Factors and Organizational Commitment - A Comparative Study of Police Officers and Civilian Staff", *International Journal of Public Sector Management*, 14 (2): 111-128.

GILL, C., BEAUPAIN, T., FROHLICH, D. and KREIGER, H. (1993), *Workplace Involvement in Technological Innovation in European Community: Issues of Participation*, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

GRAHAM, P. (ed.) (1994), *Mary Parker Follett: Prophet of Management*, Harvard Business School Press, Cambridge, MA.

GRUNBERG, L., MOORE S. and GREENBERG, E. (1996), "The Relationship of Employee Ownership and Participation to Workplace Safety", *Economic and Industrial Democracy*, 17, 221-241.

GUZZO, R. A., JETTE, R. D. and KATZELL, R. A. (1985), "The Effects of Psychologically Based Intervention Programs on Worker Productivity: A Meta-Analysis", *Personnel Psychology*, 38, 275-291.

HACKMAN, J. R. (1975), *Improving the Quality of Work Life: Work Design*, US Department of Labor Monograph.

HACKMAN, J. R. and LAWLER, E. E. (1971), "Employee Reactions to Job Characteristics", *Journal of Applied Psychology Monograph*, 55 (3): 259-286.

HALL, D. T. and RABINOWITZ, S. (1988), "Maintaining Employee Involvement in a Plateaued Career", London, M. and Mine, E. (eds.) *Career Growth and Human Resource Strategies*. Westport, CT: Quorum Books: 67-80.

HERZBERG, F. (1966), *Work and Nature of Man*, Cleveland, OH: World Publishing.

HUANG, T. (1997), "The Effect of Participative Management on Organizational Performance: The Case of Taiwan", *The International Management of Human Resource Management*, 8 (5), 677-689.

İNCE, M. ve GÜL, H. (2005), *Yönetimde Yeni Bir Paradigma. Örgütsel Bağlılık*, Konya: Çizgi Yayıncılık.

JENSEN, M. T. (2003), *Organizational Communication-A Review*, Research and Development Report, No: 1.

JERMIER, J. and BERKES, L. (1979), "Leader Behavior in a Police Command Bureaucracy: A Closer Look at the Quasi-military Model", *Administrative Science Quarterly*, 24, 1-23.

KEARNEY, R. C. and HAYS, S. W. (1994), "Labor Management Relations and Participative Decision Making: Toward a New Paradigm", *Public Administration Review*, 54 (1), 44-51.

KNUDSEN, H. K., DUCHARME, L. J. and ROMAN, P. M. (2009), "Turnover Intention and Emotional Exhaustion "At the Top": Adapting the Job Demands-resources Model to Leaders of Addiction Treatment Organizations", *Journal of Occupational Health Psychology*, 14 (1), 84-95.

KREPS, G. L., (1990). *Organizational Communication Theory and Practice*, Second Edition, New York, Longman, 1990.

LAM, S. S. K., CHEN, X.P. and SCHAUBROECK, J. (2002), "Participative Decision Making and Employee Performance in Different Cultures: The Moderating Effect of Allocentrism and Efficacy", *Academy of Management Journal*, 45 (5), 905-914.

LAWLER, E. E. III. and HACKMAN, J. R. (1969), "Impact of Employee Participation in the Development of Pay Incentive Plans: A Field Experiment", *Journal of Applied Psychology*, 53 (6), 467-471.

LAWLER, E. E. III. (1977), Reward Systems, Hackman, J. R. and Suttle, J. L. (eds.), *Improving Life at Work*, Santa Monica, CA:Goodyear, 163-226.

LEANA, C. and FLORKOWSKI, G. (1992), "Employee Involvement Programs: Integrating Psychological Theory and Management Practice", *Research in Personnel and Human Resources Management*, 10, 233-270.

LEVINE, D. I. and TYSON, L. D. (1990), Participation, Productivity, and the Firm's Environment, Blinder, A. S. (eds.), *Paying for Productivity: A Look at the Evidence*, Washington DC: The Brookings Institution, 183-244.

LIKERT, R. (1961), *New Patterns of Management*, New York: Mc Graw Hill.

LOCKE, E. A. and SCHWEIGER, D. M. (1979), "Participative Management Is an Ethical Imperative", *Research in Organizational Behaviour*, 1, 265-339.

- LOCKE, E. A., SCHWEIGER, D. M. and LATHAM, G. P. (1968). "Participation in Decision Making: Why Should It be Used?" *Organizational Dynamics*, 14, 65-79.
- LODAHL, T. M. and KEJNER, M. (1965), "The Definition and Measurement of Job Involvement", *Journal of Applied Psychology*, 49 (1): 24-33.
- LONG, R. J. (1978), "The Effects of Employee Ownership on Organizational Identification, Employee Job Attitudes, and Organizational Performance: A Tentative Framework and Empirical Findings", *Human Relations*, 31 (1), 29-48.
- LOUI, K. (1995), "Understanding Employee Commitment in the Public Organization: A Study of the Juvenile Detention Center", *International Journal of Public Administration*. 18 (8), 1269-1295.
- LOWIN, A. (1968), "Participative Decision Making A Model Literature Critique, and Prescriptions for Research", *Organizational Behavior and Human Performance*, 3, 68-106.
- MARCHINGTON, M., WILKINSON, A., ACKERS, P, and GOODMAN, J. (1994), "Understanding the Meaning of Participation: Views from the Workplace", *Human Relations*, 47 (8), 867-894.
- MASLOW, A. H. (1954), *Motivation and Personality*. New York: Harper and Row.
- MCGREGOR, D. (1960), *The Human Side of Enterprise*, New York Mc Graw Hill.
- MEYER, J. P. and ALLEN, N. J. (1997), *Commitment in the Workplace, Theory, Research and Application*. Sage Publications, Inc.: London.
- MILLER, K. I. and MONGE, P. R. (1986), "Participation, Satisfaction and Productivity: A Meta Analytic Review", *Academy of Management Journal*, 29 (4), 727-753.
- MITCHELL, T. R. (1973), "Motivation and Participation: An Integration", *Academy of Management Journal*, 16 (4), 670-679.

NORUSIS, M. J. (1992), *SPSS for Windows Professional Statistics, Release 6.0*. Chicago: SPSS Inc.

NUNALLY, J. C. (1978), *Psychometric Theory*, New York: McGraw-Hill.

ÖZGEN, H., ÖZTÜRK, A. ve YALÇIN, A. (2002), *İnsan Kaynakları Yönetimi. Nobel Kitabevi, Adana*.

ÖZSOY, S., ERGÜL, Ş. ve BAYIK, A. (2004), “Bir Yüksekokul Çalışanlarının Kuruma Bağlılık Durumlarının İncelenmesi”, *İnsan Kaynakları ve Endüstri İlişkileri Dergisi*, 6 (2).

PARNELL, J. A. (2010) “Propensity for Participative Decision Making in Latin America: Mexico and Peru”, *International Journal of Human Resource Management*, 21 (13), 2323-2338.

PARNELL, J. A. BELL, E. D. and TAYLOR R. (1992), “The Propensity for Participative Management: A Conceptual and Empirical Analysis”, *Mid- Atlantic Journal of Business*, 28 (1), 31-42.

PARNELL, J. A. and BELL, E. D. (1994), “The PDM Scale: A Measure of Managerial Propensity for Participative Management”, *Administration and Society*, 25, 518-530.

PARNELL, J. A. and CRANDALL, W. R. (2001), “Rethinking Participative Decision Making: A Refinement of the Propensity for Participative Decision Making Scale”, *Personnel Review*, 30 (5), 523-535.

PATCHEN, M. (1970) *Participation, Achievement, and Involvement on the Job*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.

PETERSON, R. (1994), “A Meta-analysis of Cronbach’s Coefficient Alpha”, *Journal of Consumer Research*. 21 (2), 381-391.

POWELL, R. M. and SCHLACTER, J. L. (1971), “Participative Management a Panacea?”, *Academy of Management Journal*, 14, 165-173.

RICE, E. M. and SCHNEIDER, G. T. (1994), "A Recode of Teacher Empowerment: An Empirical Analysis of Teacher Involvement in Decision Making, 1980- 1991". *Journal of Educational Administration*, 32 (1), 43-58.

ROSEN, B. and JERDEE, T.H. (1977), "Effects of Decision Performance on Managerial Willingness to Use Participation", *Academy of Management Journal*, 21, 722-725.

SABUNCUOĞLU, Z. ve TÜZ, M. (1998), *Örgütsel Psikoloji*, Ezgi Kitabevi, 2. Baskı, Bursa.

SAGIE, A. (1994), "Participative Decision Making and Performance: A Moderator Analysis", *Journal of Applied Behavioral Science*, 30, 227-246.

SAGIE, A. and KOSLOWSKY, M. (1994), "Organizational Attitudes and Behaviors as a Function of Participation in Strategic and Tactical Change Decisions: An Application of Path-Goal Theory", *Journal of Organizational Behaviour*, 15, 37-47.

SAGIE, A. and KOSLOWSKY, M. (1996), "Decision Type, Organizational Control and Acceptance of Change: An Integrative Approach to Participative Decision Making", *Applied Psychology: An International Review*, 45 (1), 85-92.

SASHKIN, M. (1984), "Participative Management is an Ethical Imperative", *Organizational Dynamics*, Spring.

SCOTT-LADD, B., TRAVAGLIONE, A. and MARSHALL, V. (2006) "Causal Inferences Between Participation in Decision Making, Task Attributes, Work Effort, Rewards, Job Satisfaction and Commitment", *Leadership and Organization Development Journal*, 27 (5), 399-414.

SIMON, R.A., (1947). *Administrative Behavior, a Study of Decision-Making Processes in Administrative Organization*. (New York: The Macmillan Co.

ŞİMŞEK, M. Ş. (1998), *Yönetim ve Organizasyon*. Damla Matbaacılık, Konya.
SINGER, J. N. (1974), "Participative Decision Making About Work: An Overdue Look At Variables Which Mediate Its Effects", *Sociology of Work and Occupations*, 1, 347-371.

SLATER, S. (1995), "Issues in Conducting Marketing Strategy Research", *Journal of Strategic Marketing*, 3 (4), 257-270.

SMITH, C. S. and BRANNICK, M.T. (1990), "A Role of Expectancy Model of Participative Decision Making: A Replication and Theoretical Extension", *Journal of Organizational Behaviour*, 11, 91-104.

STONER, J. A., FERENCE, T. P. and WARREN, E. K. (1980), *Managerial Career Plateaus*. New York: Public Center for Research in Career Development, Columbia University.

TEKİN, Ö. A. ve EHTİYAR, V. R. (2010), "Yönetimde Karar Verme: Batı Antalya Bölgesindeki Beş Yıldızlı Otellerde Çalışan Farklı Departman Yöneticilerinin Karar Verme Stilleri Üzerine Bir Araştırma", *Journal of Yaşar University*, 20 (5), 3394-3414.

THOMPSON, B. L. (1995), *Yeni Yöneticinin El Kitabı*, çev. Vedat G. Diker. Hayat Yayınları, İstanbul.

THOMPSON, J. D. (1967), *Organizations in Action*, New York: McGraw-Hill.

TOSUN, K. (1992), *İşletme Yönetimi: Genel Esaslar*, Savaş Yayınları, 6. Baskı, Ankara.

TREMPLOY, M. and ROGER, A. (2004), "Career Pletouing Reactions: The Moderating Role of Job Scope, Role Ambiguity and Participation Among Canadian Managers", *International Journal Of Human Resource Management*, 15 (6), 996-1017.

TUNÇER, P. (2011), "Örgütsel Değişim ve Liderlik", *Sayıştay Dergisi*, 80, 57-83.

VROOM, V. H. (1960), *Some Personality Determinants of the Effects of Participation*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

VROOM, V. H. and YETTON, P. W. (1973), *Leadership and Decision Making*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, PA.

WAGNER, J. A. (1994), "Participation's Effects on Performance and Satisfaction: A Reconsideration of the Research Evidence", *Academy of Management Review*, 19, 312-330.

WANG, K. Y. (2003), "Trust and Decision Making Style in Chinese Township-Village Enterprises", *Journal of Management Psychology*, 18 (6), 541-556.

WANG, K. Y. and CLEGG, S. (2002), "Trust and Decision Making: Are Managers Different in the People's Republic of China and in Australia?" *Cross Cultural Management*, 9 (1), 30-45.

WAYNE, S., SHORE, L. and LINDEN, R. (1997), "Perceived Organizational Support and Leader-Member Exchange Perspective", *Academy of Management Journal*, 40, 82-111.

WICKRAMASINGHE, D. and WICKRAMASINGHE, V. (2012), "Effects of Perceived Organisational Support on Participation in Decision Making, Affective Commitment and Job Satisfaction in Lean Production in Sri Lanka", *Journal of Manufacturing Technology Management*, 23 (2), 157-177.

WRIGHT, B. E. and KIM, S. (2004), "Participation's Influence on Job Satisfaction: The Importance of Job Characteristics", *Review of Public Personnel Administration*, 24 (1), 18-40.

YÜKSEL, Ö. (2000), *İnsan Kaynakları Yönetimi*, Ankara: Gazi Kitabevi.

SOSYAL SORUMLULUK FAALİYETLERİNİN KURUMLARIN DIŞ ÇEVRELERİ TARAFINDAN ALGILANIŞI: AMPİRİK BİR ARAŞTIRMA

Nahit Erdem KÖKER*

ÖZET

İşletmelerin sosyal sorumluluk anlayışları, pazarlama alanında yaşanan kimi değişimler ile üzerinde önemle durulması gereken ve tartışılan bir konu haline gelmiştir. Günümüzde toplum, giderek artan bir oranda işletmelerin sosyal sorumluluk üstlenmeleri konusunda baskı yapmaya başlamış ve topluma hizmet amacı gözetilmeksizin, sadece kar amacına yönelen firmaların faaliyet gösterdikleri pazar ortamlarında başarı şansı azalmıştır. Bunun bir sonucu olarak işletmeler, temel faaliyetlerini yürütürken, toplumsal istek ve beklentilerden etkilenerek, insani, sosyal, politik, yasal ve ahlaki konuları düşünmeden hareket edemez hale gelmişlerdir. Hazırlanan çalışma kapsamında işletmelerin kurumsal faaliyetlerini yürütürken gözettikleri sosyal sorumluluk anlayışının kurumların dış hedef kitleleri üzerindeki yansımaları tespit edilmeye çalışılmış ve bu amaçla ampirik bir araştırma süreci gerçekleştirilmiştir. Araştırma 446 kişi üzerinde uygulanmış, sonuçları analiz edilerek tartışılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre sosyal sorumluluk anlamında kurumların yürüttükleri faaliyetlerin, kurumların çevresel performansları, marka yatırımları, paydaş ilişkileri ve yetenekli çalışanların kuruma çekilmesi konularında etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Özellikle kurumların marka yatırımları anlamında yürüttükleri faaliyetlerinde sosyal sorumluluk çalışmalarının, diğerlerine göre daha yüksek bir etkiye sahip olduğu araştırma sonucunda tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal Sosyal Sorumluluk, Paydaş İlişkileri, Marka Yatırımları, Çevresel Performans, Yetenekli Çalışan.

ABSTRACT

THE PERCEPTION OF SOCIAL RESPONSIBILITY ACTIVITIES AMONG CORPORATIONS' EXTERNAL ENVIRONMENT: AN EMPIRICAL RESEARCH

Due to some changes in the field of marketing, companies' understanding social responsibility has become an important and a debated issue. Currently, the society has gradually started to put pressure on companies to undertake social responsibility. On the other hand, the chance of succeeding by only focusing on profits without the aim of serving the society has decreased. As a result of this, companies are no longer able to continue their activities without thinking of social,

* Yrd. Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü (nahit.koker@ege.edu.tr)
YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi, C. VI, No. 1, (Nisan 2013)

political, legal and moral issues. The current study evaluates the social responsibility, environmental performance, stakeholder relationship, brand investment and skilled and quality employees' choices and presents a hypothesized model for corporate social responsibility. For this purpose, an empirical research process has been developed. The research has been administered to 446 people, the results have been analyzed and discussed. According to the results of the research, corporations' social responsibility activities have effects on corporations' environmental performance, brand investments, stakeholder relationships and attracting skilled employees. It has been identified that, social responsibility activities have higher effects especially on corporations' brand investment activities.

Keywords: *Corporate Social Responsibility, Stakeholder Relationships, Brand Investments, Environmental Performance, Skilled Employees.*

1. Giriş

Günümüzde işletmelerin genel amaçları en temelde 3'e ayrılır. Bunlardan ilki yürütülen faaliyetler ile kar elde etmek, daha sonra bu karı sürekli hale getirmek ve son olarak ise sosyal fayda sağlamaktır. Ekonomik yapıdaki artan ve küreselleşen rekabette başarılı olabilmek ancak firmaların diğer firmalardan farklılaşabilmeleri, kendilerini farklı kılabilmeleri ile mümkün olabilmektedir. Gelenek teknolojik ilerleme sonucunda fiziksel anlamda ürün ve hizmetlerde farklılaşmanın zorlaştığı pazar ortamlarında kurumların çıkış noktası, hedef kitlelerinin zihinlerinde diğer rakiplerinden farklılaşmak ve öne çıkabilmektir. Pringle ve Thompson'un kitabı "Brand Spirit"te de belirtildiği üzere günümüzde artık tüketiciler sadece ürünlerin işlevsel performansının pratik sonuçları veya rasyonel ürün faydalarının ötesinde değerlendirmelerde bulunarak, markanın kimliği ve görünümündeki duygusal ve psikolojik yönler de değer vermektedir. Tüketiciler hızla Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde yukarı doğru çıkmakta ve benliği idrak noktasına varmaktadır (Pringle, Thompson, 2001: 21). Dolayısı ile bu anlamda faaliyetleri kapsamında elde eden ve bu karının sürekliliğini sağlayan işletmeler, varlıklarının devamında toplumsal desteğe önemli ölçüde ihtiyaç duyar hale gelmişlerdir. Toplum artık firmalardan üretimlerinin yanında çeşitli konularda sosyal faydalar da beklemekte ve varolanında geliştirilmesini istemektedir. Artık yöneticiler, erk ve yetkilerini kullanırken toplumsal eğilimlerden büyük ölçüde etkilenecek kararlarını insani, sosyal, politik, yasal ve ahlaki boyutlarını düşünmeden almaz hale gelmiş, işletmelere bir takım olanaklar sağlayan ve bir takım kısıtlamaları da beraberinde getiren çevresel faktörleri de dikkate almak zorunda kalmışlardır. Bu nedenle, yaşamak ve varlık sürdürmek isteyen işletmelerin, toplumun istek ve ihtiyaçlarına duyarlı olması, çevreyi koruması ve ahlaki davranabilmesi vazgeçilmez bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır (Ölçer, 2001: 22). Bloom,

Hoeffler, Keller ve Basurto'ya göre "pazarlama önceliklerinde sosyal bağlamı dikkate alanlar, aynı büyüklükte ve etki alanına sahip ancak sosyal bağlamı daha az dikkate alanlara oranla, tüketicilerin marka tercihlerini ve markaya olan duygularını daha fazla etkilemektedir. '*Sosyal bağlamdan*' pazarlama önceliklerine dayalı faaliyetlerde sosyal refaha önemli katkılar sağlayanlar kastedilmektedir (Bloom, Hoeffler, Keller ve Basurto, 2006: 51). Bu anlamda küreselleşmenin günümüzdeki etkisiyle de yaşanan rekabet ortamına ayak uydurabilmek ve sürekliliklerini devam ettirebilmek için kurumlar tarafından, sosyal sorumluluk uygulamalarına daha fazla önem verilmeye başlanmıştır. Karı bir numaralı önceliği yapan işletmelerin uzun vadede hareketlerinin merkezine insanı koyan işletmelerin gerisinde kalacağı artık herkes tarafından kabul edilen bir gerçek haline gelmiştir (Theaker, 2001: 147).

Toplumsal duyarlılık diğer bir ifade ile sosyal sorumluluk kavramları ile ilgili olarak yapılan çalışmalar, yirmi birinci yüzyıl içerisinde, kendi çıkarları ile içinde bulundukları yerel ortamın çıkarları arasında denge kurmayı başaran kuruluşların ayakta kalabileceğini göstermiştir. Güzelcik'e göre rekabet avantajı yakalamak için farklılık yaratmanın zorunlu olduğu bir çağda, işletmelerin sosyal sorumluluk bilincine sahip olmaları, çok önemli bir farklılaşma kriteri olmaktadır (Güzelcik, 1999: 220). İşletmeler imaj ve saygınlık kazanırken, topluma da eğitim, sağlık, çevre, kültür-sanat, spor gibi farklı alanlarda fayda sağlamayı hedeflemekte ve buna paralelde sosyal sorumluluk çalışmalarının sayıları giderek artmaktadır.

2. Çalışmanın Alt Yapısı

Sosyal sorumluluk, gerek bireyler gerekse kurumlar açısından önemli bir kavramdır. Bireyler, toplumsal gelişim açısından çeşitli çalışmalara gönüllü olarak dahil olmak yolu ile sosyal sorumluluklarını yerine getirirken, kurumlar da yaşanan değişimlere paralel olarak toplumsal açıdan sürdürülebilir kalkınma ve gelişme için aynı çabayı sarf etme yolunda ilerlemektedirler. Kavramın kurumlar açısından giderek artan önemi ile ilgili olarak Sönmez (2004: 479) "sosyal sorumluluk kavramı, 1960'lar ve 1970'lerde yöneticiler ve akademisyenler arasında ilgi çekmeye başlamış ve özellikle ABD'de 1960'larda toplumun değişen sosyal değerleriyle birlikte bu kavram da önem kazanmıştır" yorumunda bulunmuştur. Bowen 1953 yılındaki çalışmasında, işadamlarının, toplumun değer ve amaçlarıyla örtüşen sosyal sorumluluk faaliyetleri ile ilgilenmeleri gerektiğini savunmuştur (Bowen, 1953: 6). Ancak geçmişte sosyal fayda sağlamak sadece, tüketicilere karşı bir takım ödevleri yerine getirmek ya da onlara çeşitli ek hizmetler sunmak

ve böylelikle sadakatlerini kazanmaya çalışmak olarak algılanmaktaydı fakat günümüzde toplumsal fayda kavramı artık işletmenin ilgili paydaşlarının da uzun vadede korunması ve mutlu edilmesi olarak algılanmaktadır (Yaman, 2002). Bu anlamda kurumsal sosyal sorumluluk kavramı ile ilgili olarak birçok tanımlama yapılabilir. En genel ifade ile kurumsal sosyal sorumluluk, işletmelerin, kurumların sahiplerinin, ortaklarının veya yöneticilerinin, işletmelerini idare ederken, toplumun beklenti, istek ve ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde, birey ve toplum yararını göz önüne alarak hareket etmesi, sosyal gereksinimlerin farkında olarak işletmeyi yönetmesi şeklinde tanımlanabilir. Philip Kotler ve Nancy Lee, “Kurumsal Sosyal Sorumluluk” isimli kitaplarında bu kavramı, “isteğe bağlı iş uygulamaları kurumsal kaynakların katkıları aracılığı ile toplumun refahını iyileştirmek için üstlenilen bir yükümlülük” (Kotler, Lee, 2006: 2) olarak tanımlamaktadır. Podnar (Podnar, 2008: 75) ise kurumsal sosyal sorumluluk kavramını, “paydaşların beklentilerini tahmin ederek, ona göre davranmak, kurumsal sosyal sorumluluk politikasını açık bir şekilde anlatmak, kurumların tüm faaliyetleri, sosyal ve çevresel ilgileri ve paydaşlarla etkileşimleri, kurumun ya da markanın entegrasyonu hakkında açık ve doğru bilgi sağlayacak şekilde tasarlanan farklı örgütsel iletişim araçlarının yönetimi süreci” şeklinde tanımlamış ve paydaş ilişkileri açısından kavramı açıklamıştır.

Literatürde yer alan başka bir tanıma göre ise kurumsal sosyal sorumluluk, bir işletmenin topluma yaptığı pozitif katkıyı artırması, bunun yanında negatif etkiyi azaltarak, toplumun bir üyesi olması ve bu noktadan hareketle toplumun uzun dönemli ihtiyaç ve beklentileri için çaba sarf etmesidir (Lantos, 2001: 595). Peltekoğlu’na (2001: 179) göre kurumsal sosyal sorumluluk, işletmelerin üretim odaklı olduğu, faaliyetlere verimlilik ve ekonomiklik perspektifinden bakıldığı Adam Smith’in maksimum kar anlayışının yerini topluma sorumlu davranılması anlayışına bırakmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Avrupa Komisyonu’nun 2001 (Commission of the European Communities, 2001: 6) yılında hazırladığı raporda ise sosyal sorumluluk kavramı, “sosyal sorumluluk sahibi olmak sadece resmi beklentileri yerine getirmek değil, gönüllülüğten ileriye giderek, insan sermayesine, çevreye ve hissedarlarla ilişkilere daha çok yatırım yapmaktır” şeklinde açıklanmıştır.

2.1. Hipotez Geliştirme

2.1.1. Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Çevresel Performans

Kurumların, tüketicilerine sunduğu ürün ve hizmetleri niteliklerinin yanında, faaliyetlerini yürüttükleri pazar ortamlarında topluma karşı üstlendikleri sorumluluklara hassaslaşan günümüz toplumlarında kurumların başarısı, ürettikleri ürün ve hizmetler kadar, üstlendikleri bu sorumluluklar ile de doğrudan ilişkilidir. Konu ile ilgili olarak Büyük (2006), “İyi şirket ile mükemmel şirket arasında fark vardır. İyi bir şirket harika ürün ve hizmetler sunar. Mükemmel bir şirket ise harika ürün ve hizmetler sunmanın yanı sıra, dünyayı daha iyi bir yer yapmaya çalışır” yorumunu yapmıştır. Bunun en önemli nedeni ise kurumların katılımları ve destekleri ile çözüm bekleyen çeşitli problemler, daha rahat çözülebilir, bu sayede toplumsal anlamda bireyler için daha rahat, daha kaliteli bir hayat yaratılabilir (Robbins, 1994: 122). Sosyal sorumluluk uygulamaları ile ilgili olarak önemli standartları belirleyen ISO kapsamında da sosyal sorumluluk, insan hakları, iş yeri güvenliği ve işçi sağlığı olmak üzere işyeri ve işçi sorunları, işyerinde adaletsizlikler, çevresel yaklaşımlar, piyasa ve tüketici sorunları gibi sorunların olması gerektiğini vurgulamaktadır (ISO Advisory Group, 2004; Leonard & McAdam, 2003). Bu anlamda sosyal sorumluluk, kurumsal açıdan karar verici durumda olanların, kendi çıkarlarını olduğu kadar, toplumun genel çıkarlarını da geliştirecek ve koruyacak eylemlerin yapılması yönünde bir zorunluluktur (Halıcı, 2001: 12). Çünkü Randrianasolo’nun (2007) belirttiği gibi, kurumsal sosyal sorumluluk kavramı, kurumların faaliyette bulundukları pazarlarda, daha iyi bir toplum ve daha temiz bir çevreyle bağıntılı olarak verdikleri gönüllülük kararlarıdır.

Tüketicilerin ürün ve hizmetlerini kullandıkları kurumlardan yerine getirmelerini bekledikleri bu sorumluluklar, günümüz toplumlarında o kadar kilit bir öneme sahip olmuştur ki sosyal sorumluluk kurallarını ihlal eden, bu kurallara uymayan kurumlar, çok ciddi toplumsal tepkiler ve yasal yükümlülükler ile karşı karşıya kalmışlar ve bunun sonucunda da önemli pazar kayıplarına uğramışlardır (Hadgetts, 1991: 103). Bu anlamda kurumsal sosyal sorumluluk, yoğun rekabetin yaşandığı küresel pazarlarda hem tüketiciler hem de kurumlar için başat bir kavram haline gelmiş ve hatta yapılan çeşitli araştırmalar göstermiştir ki, kurumların faaliyette bulundukları pazarlardaki çevresel performansları ve ticari başarıları doğrudan bu kavram ile ilişkilendirilmiştir (Kerr vd., 2008: 155; Sweeney ve Coughlan, 2008: 113; Frame, 2005: 422). Bunun önemli bir nedeni ise günümüz pazarlama anlayışında kurumsal sosyal sorumluluk kavramı, kurumların faaliyette bulunduğu pazarlarda sadece yasal ve ekonomik yükümlülüklerini yerine getir-

meyi değil, bunlar ile birlikte bu pazar ortamlarındaki sosyal ve çevresel problemlerin çözümüne dönük etkin ve içten kurumsal faaliyetler içerisinde bulunmayı da içermektedir (Lepoutre vd., 2005). Kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetleri artık kurumlar için ekonomik faaliyetlerin ötesinde, kurumların çevresel performanslarını arttırabilmek adına gönüllü olarak daha iyi bir toplum ve daha temiz bir çevreye katkıda bulunabilmektir (Carroll, 1999: 269-271). Konuyu destekler nitelikte, kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerinin kurumların çevresel performansları ile pozitif yönlü bir ilişki olduğuna dair çeşitli ampirik kanıtlar mevcuttur. (Alexander ve Buchholz, 1978; Cochran ve Wood, 1984; Aupperle ve diğ., 1985; McGuire, ve diğ., 1988; McWilliams ve Siegel, 2000). Bu tartışmalar eşliğinde mevcut çalışma kapsamında aşağıdaki varsayım sunulmakta ve test edilmektedir.

H₁: Kurumsal sosyal sorumluluk adına yürütülen faaliyetler ile kurumların çevresel performansları arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır.

2.1.2. Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Paydaş İlişkileri

Kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerinin doğrudan etkide bulunduğu bir diğer kurumsal yapı, kurum ile paydaşları arasındaki iletişim süreçleridir. En genel ifadesi ile paydaş kavramı, toplumda kurumun faaliyetlerinden dolayı ilişkide olduğu, faaliyetlerinden etkilenen ve faaliyetleriyle kurumları etkileyen tüm toplumsal taraflardır (Baron, 2000: 571). Freeman (1984: 25) ise paydaş kavramını “kurumsal amaçların başarılmasını doğrudan etkileyen veya bu başarısından etkilenen bir grup veya kişi” olarak tanımlamıştır.

Günümüzde paydaşlar kurumların ticari faaliyetlerinin başarısı açısından dikkatle iletişim kurmaları gereken kitlelerdir. Paydaşlar, ilişki kurdukları ya da kuracakları kurumları, ticari faaliyetleri esnasında ekonomik olan gündemler kadar, olmayan gündemlere de nasıl yanıt verdikleri yönünden değerlendirmektedirler. Dolayısı ile kurumların genel olarak toplumsal sorunlar hakkındaki ilgilerine ilişkin algılamalar, bu değerlendirmeleri doğrudan etkilemektedir (Fombrun ve Shanley, 1990: 239). Çünkü bir kurum paydaşlarının çıkarları doğrultusunda yönetilsin ya da yönetilmesin, ortaya çıkacak bütün sonuçlardan doğrudan etkilenecek ve sorumlu olacaktır (Alchian & Demsetz, 1972; Fama, 1980). Günümüz pazarlama faaliyetleri kapsamında artık tüm paydaşlar, ilişki içerisinde bulundukları kurumların kurumsal sosyal sorumluluk konularına karşı öncesine oranla daha duyarlı olmaya başlamışlardır (Carlisle ve Faulkner, 2005: 413). Doorley ve Garcia’da (2007: 368) sosyal sorumluluk faaliyetlerinin paydaş ilişkileri üzerindeki etkisi ile ilgili olarak, “en etkin kurumsal sorumluluk iletişimi, paydaşların

ilgilerine hitap eden ve onları kapsayan kurumsal davranışlardır” yorumunda bulunmuştur. Acquaah’da (2003: 388) paydaşların ticari olsun ya da olmasın, kurumların bütün davranışlarını gözlemleyemedikleri, dolayısı ile zihinlerinde kurum ile ilgili olarak bir itibar atfederken, kurumun ticari faaliyetlerinden çok, toplumsal olarak bilinen sosyal davranışlarından etkilendiklerini belirtmiş, dolayısı ile ürün ve hizmet kalitesinin, topluma ve çevreye desteğin ve finansal performansın birer gösterge olduğunu dile getirmiştir. Robbins (Robbins, 1994: 122) ise kurumların topluma karşı olumlu bir imaj edinerek, daha fazla müşteriye hitap edebileceğini, daha nitelikli çalışanlara sahip olabileceğini, kredi olanaklarından daha etkin şekilde yararlanabileceklerini belirtmiştir. Ayrıca Robbins, toplumun, kurumların sosyal sorumluluk faaliyetlerini takip ederek, onlar hakkında olumlu bir imaja sahip olabileceğini, uzun vadede kurumların borsadaki değerinin yükselceğini, bu da hisse sahiplerinin kazançlarının artmasına neden olacağını belirtmiştir. Bowd ve diğerleri de (Bowd vd., 2006: 152) kurumsal sosyal sorumluluğun paydaş ilişkileri ile ilgili olarak, kurumların iyi niyet haznelerini geliştirmek, müşteri sadakatlerini artırmak, kurumun iş ortaklarına artı değer sunmak, çalışanlarının kurumsal bağlılığını arttırmak, dolayısı ile tüm paydaş ilişkilerini geliştirmek ve böylece rekabet avantajı oluşturabilmek için sosyal sorumluluk faaliyetlerine önem verdiklerini dile getirmişlerdir. Carroll (1991: 40-41): ise işletmelerin ekonomik sorumlulukları kapsamında paydaşlarının kazançlarını düşünmek zorunda olduklarını, dolayısı ile faaliyetleri kapsamında olabildiğince en yüksek karı elde etmeye çalışmaları gerektiğini, bu sayede rekabetçi konumlarını koruyarak yüksek operasyonel etkinlik düzeyine erişebileceklerini belirtmiş, tüm bunlar içinde kilit unsur olarak kurumların yürütecekleri sosyal sorumluluk faaliyetlerini göstermiştir. BITC (Business in The Community) (BITC, 2009), paydaşlar açısından sosyal sorumluluğun, kurumların itibarları için bir gösterge olduğunu belirtmiş, sosyal, çevresel etik değerleri gözetererek hareket eden kurumların, bu yönde hareket etmeyenlere oranla daha başarılı bir yönetim stratejisi uygulayacağını belirtmiştir. Bu tartışmalar eşliğinde mevcut çalışma kapsamında aşağıdaki bir diğer varsayım sunulmakta ve test edilmektedir.

H₂: Kurumsal sosyal sorumluluk adına yürütülen faaliyetler ile kurumların paydaşları ile olan ilişkileri arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır.

2.1.3. Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Marka Yatırımları

Kurumlar açısından marka olabilmek, pazarlama faaliyetlerinin başarısı için önemli bir unsurdur. Kotler ve Amstrong’a (2006: 25) göre kurumların gelecekteki tüketici talepleri, büyük ölçüde sosyal sorumluluğun temel alındığı pazar-

lama faaliyetlerine bağlıdır ve artık kurumlar, faaliyette bulundukları toplumun uzun vadeli çıkarlarına hizmet ederek kar edebilmenin yollarını aramaktadırlar. Bu anlamda sosyal sorumluluk adına yürütülen faaliyetler, kurumların markalaşma süreçlerine de üzerinde önemli etkiye sahiptir. Kotler ve Lee (2006: 115), bu etkiyle ilgili olarak, sosyal sorumluluk kampanyaları, markaları bir sosyal amaç ile ilişkilendirerek, tüketicilerde marka tercihi yaratabilmekte ve markanın pazardaki diğer rakip markalar içerisinde öncelikli tercih edilmesini sağladığını belirtmişlerdir. Pringle ve Gordon (2001: 30), markalara duygusal ve psikolojik özellikler kazandırmanın tüketici açısından önemli olduğunu belirtmiş, bu anlamda bir ruh, bir tarz ve kullanıcı imajı veren yaratıcı iletişim çalışmalarının sosyal sorumluluk anlayışı ile ilişkili olduğunu dile getirmişlerdir. Frost'da (2005: 3) sosyal sorumluluk girişimleri ile marka imajı yaratmanın, daha kolay ve etkin olacağını izah etmiş, ayrıca bununda halkla ilişkiler ve reklam kampanyaları yürütmekten daha ucuz olacağını dile getirmiştir. Çünkü marka, kurumun isim veya logosunun ötesinde kurum ve ürünleri hakkında tüketicinin taşıdığı duygu ve düşüncelerin ifade edilmesidir (Akutoğlu, 2004: 12) ve kurum ve ürün imajının yerleştirilip geliştirilmesinde, tanınmasında, beğenilmesinde ve ürüne bağımlılığın kurulmasında önemli rol oynamaktadır (Pira v.d.,2005: 62).

Rekabetin yoğun yaşandığı küresel pazarlarda faaliyette bulunan kurumların başarılı olabilmeleri için bütün kurumsal sosyal paydaşlarını da içerisine alacak şekilde ürün ve hizmetlerine spesifik ve kişiselleştirilmiş duygusal bir değer katmaları gerekmektedir (Thony, 2009: 13). Doyle (çev., 2003: 408-409), konu ile ilgili olarak, başarılı marka imajının, iyi bir ürün, bu ürüne ait ayırt edici bir kimlik ve tüketiciye sunulan ek değerler şeklinde üç ögenin bileşimi olduğunu dile getirmiştir. Bu anlamda günümüz tüketicisinin kurum ve kurumun oluşturacağı marka ile ilgili çağrışımları, hem ürün ve hizmetler ile ilgili kişisel tutumlarını, hem de kurumların faaliyette bulundukları toplum için yürütecekleri sosyal aktivitelerini kapsamaktadır. Dolayısı ile kurumların sosyal sorumluluk anlayışları, tüketicilerin ürünlerle ilgili değerlendirmelerini ve marka bağlılıklarını etkilemektedir (Singh v.d., 2008: 599). Konu ile ilgili olarak ABD'de yapılan kamuoyu araştırmalarında, toplumsal sosyal sorunlara karşı hassas olan ve bu sorunların çözümüne destek veren kurumların, kamuoyu nezdinde daha olumlu bir imaja sahip olduğu ve bunun sonucunda da insanların marka tercihlerini firma lehine değiştirebilecekleri belirlenmiştir (Cone, 2007).

McWilliams ve Siegel (2000: 603), sosyal sorumluluk ve finansal performans ilişkisini incelediği çalışmalarında, özellikle son yıllarda müşterilerin, çalışanların, tedarikçilerin, toplulukların, devletlerin ve hissedarların, kurumlardan

farklı beklentilerinin oluştuğunu ve bu beklentilerin bir sonucu olarak da kurumsal sosyal sorumluluk anlamında kurumların kendi markalarına önemli ölçüde yatırımlar yapma konusunda teşvik olduklarını belirtmişlerdir. Konu ile ilgili olarak Yönet (2005: 253-254) ise sosyal sorumluluk çalışmaları ile ilgili olarak bu çalışmaların kurumlarda, farklılaştırma, saygınlık ve itibar yaratma, şeffaflık sağlama, empati kurma ve katkıda bulunma işlevleri yerine getirdiğini, bu işlevlerinde hem kurumsal hem de markasal amaçları gerçekleştirmede önemli görevleri üstlendiğini dile getirmiştir. Randrianasolo (2007) ise kurumsal sosyal sorumluluğun kurumların markalarına itibar ve insan sermayesi olmak üzere iki şekilde etkide bulunduğunu dile getirmiş, bu etki ile kurumların rekabette önemli avantaj sağladığını belirtmiştir. Randrianasolo'nun açıklamasına paralel olarak Tıgılı'da (Tıgılı v.d., 2007: 4) kurumsal sosyal girişimlerin, marka farkındalığı yaratarak marka imajını güçlendirdiğini belirtmiştir. Bu tartışmalar eşliğinde mevcut çalışma kapsamında aşağıdaki bir diğer varsayım sunulmakta ve test edilmektedir.

H₃: Kurumsal sosyal sorumluluk adına yürütülen faaliyetler ile kurumların marka yatırımları arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır.

2.1.4. Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Yetenekli Çalışanı Kuruma Çekme

Kurumların yürüttükleri sosyal sorumluluk faaliyetleri, dış hedef kitleleri üzerinde önemli etkide bulunduğu kadar, kurumda çalışan ya da çalışmak isteyen iç hedef kitleleri üzerinde de etkiye sahiptir. Bunun önemli nedenlerinde biriside, kurumların sosyal sorumluluk faaliyetleri, kurum içi ve dışı iletişim süreçlerine dayanmaktadır (Isenmann, 2006: 247) ve kurum dışı kitleyi olduğu kadar kurum içi çalışanları da etkilemektedir. Kurumsal sosyal sorumluluğun bu etkisiyle ilgili olarak Greening ve Turban (2000: 254-280) “kaliteli ürün ve hizmetleri üreten, insanlara ve çevreye duyarlı davranan, saygılı olan kurumların, kurumsal sosyal sorumluluğun işletmelere sunduğu tüm diğer avantajların yanında, nitelikli çalışan adayları için çekici bir kurum olma özelliğini de sunacaktır” yorumunda bulunmuşlardır. Konu ile ilgili olarak Dowling (2001; 12) kurumların insan kaynakları politikaları, kültürel yapısı, vizyonları ve kurum dışında oluşan imajları, kurum çalışanları açısından kurumları ile ilgili imajı yapılandıran temel özellikler olduğunu belirtmiş ve çalışanların bu özelliklerin kendileri üzerinde bıraktıkları etkiye göre kurumlara karşı yaklaşımlarını oluşturduklarını dile getirmiştir. Connolly (2002) ise 2002 yılındaki “Reputation Management-A Social Environmental Perspective” isimli çalışmasında kurumsal sosyal sorumluluk çalışmaları ile kurumların çalışanlarına, yatırımcılarına, tüketicilerine ve faaliyette bulundukları topluma daha rahat ulaştıklarını, sosyal ve çevresel yükümlülüklerini ve başarıla-

rını bu kitlelere daha rahat açıkladıklarını dile getirmiştir. Crowter ve Martinez (2007: 26-39) sosyal sorumluluğun kurumların insan kaynakları çalışmalarına etkisi ile ilgili olarak kurumların yürüteceği sosyal sorumluluk uygulamaları ile faaliyette bulundukları topluma daha yaşanılabilir bir ortam sunduğunu ve çalışanlarına da güvenli bir çalışma ortamı hazırlayıp sunduğunu, dolayısı ile çalışanların moralini, motivasyonunu ve verimliliğini arttırdıklarını, bu sayede çalışan devir hızını düşürdüklerini, yeni çalışan bulma ve eğitme gibi faaliyetlerde daha rahat çalışabildiklerini dile getirmişlerdir. Covey’de Crowter ve Martinez’in görüşünü destekler nitelikte çalışma yaşamında kurum ve birey dengesinin, basit ücret-emek dengesinden çok daha karmaşık olduğunu belirtmiş, bir kişinin aynı iş için farklı şirketlerden farklı ücret talep etmesi, kurum-birey dengesinin sadece ücret-emek dengesine dayanarak kurulmayacağını, çalışanların bunun ötesinde topluma ve insana verdiği değer gibi soyut değerlere daha fazla önem verdiğini dile getirmiştir (Covey, 1978; 31). Özellikle küresel rekabetin yoğun yaşandığı pazar ortamlarında başarılı olmak isteyen kurumların, giderek artan oranda sosyal sorumluluk yelpazelerini geliştirdikleri ve insan kaynağına yönelik yatırımlarını arttırdıkları dikkat çekmektedir (Hadgetts, 1991: 103). Bu anlamda kurumsal sosyal sorumluluk alanındaki başarılı uygulamaların, kurumların işgücü pazarındaki yetenekli insanları kendilerine çekmede, mevcut çalışanların verimliliklerini, motivasyonlarını ve tatminlerini arttırmada önemli bir etkisi vardır (Fox, 2007: 43-48). Greening ve Turban’da (2000: 254-280) konu ile ilgili olarak gerçekleştirdikleri araştırmada, potansiyel çalışanların kurumların sosyal sorumlulukları arasında ilişki tespit edilmiş, sosyal konularda duyarlı işletmelerde insanların çalışma olasılıklarının daha fazla olduğunu belirtilmiştir. Bu tartışmalar eşliğinde mevcut çalışma kapsamında aşağıdaki son varsayım sunulmakta ve test edilmektedir.

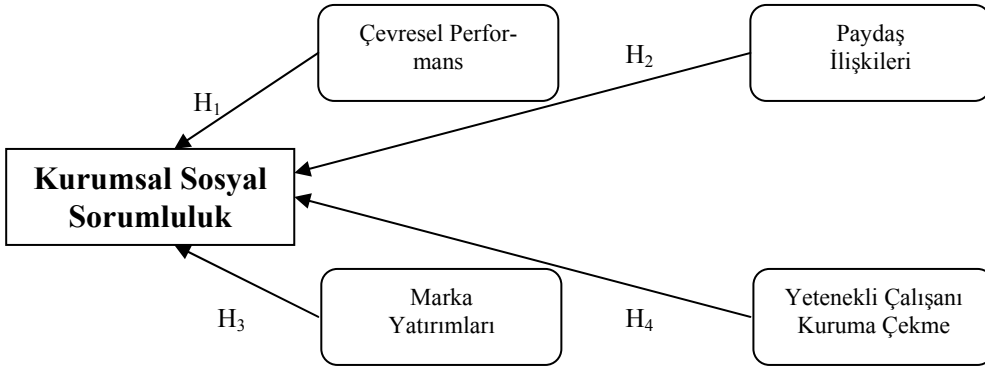
H₄: Kurumsal sosyal sorumluluk adına yürütülen faaliyetler ile kurumların yetenekli çalışanları kuruma çekebilmeleri arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır.

2.2. Hipotezi Kurulan Model

Mevcut çalışma kapsamında yapılan literatür taramasında alanda yürütülmüş çeşitli bilimsel araştırmalarda, kurumsal sosyal sorumluluk ile kurumların ile ilişki içerisinde olduğu tüm hedef kitlelerinin gerek kuruma, gerekse de kurumların ürün ve hizmetlerine yönelik tutumları ve kurum ile işbirliği içinde olma niyetleri arasında olumlu ilişkiler saptanmıştır (Mohr, Webb, Haris, 2001: 45-72; Drumwright, 1994: 6; Mohr, Webb, 2005: 121). Yapılan araştırmalarda bu ilişkiler çeşitli boyutlarda değerlendirilmiştir. Literatürdeki mevcut bu yargılardan hareketle mevcut çalışma kapsamında, kurumsal sosyal sorumluluk ile kurumların

dış hedef kitleleri arasındaki etkileşim düzeyleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu noktadan hareketle literatürdeki mevcut ölçekler kullanılarak veri toplama aracı oluşturulmuş, hipotezler üzerinden çalışmanın araştırma modeli oluşturulmuştur.

Şekil 1: Hipotezlendirilmiş Araştırma Modeli

2.3. Metodoloji

2.3.1. Örneklem

Hipotezi kurulan ilişkiler İzmir'in Bornova ilçesinde bulunan kişiler üzerinden yargısal örnekleme yöntemi kullanılarak toplanan verilerden elde edilmiştir. Judd vd., (1991: 136) yargısal örnekleme yöntemini "ilgilenilen popülasyonun tipik özelliklerini yansıtan vakaları seçerek, bu seçim yapılırken kullanılan yargıların hatalarının birbirini dengeleyeceğini varsaymak" olarak tanımlamıştır. İzmir'in Bornova ilçesinde 2008 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre 399.023 kişi yaşamaktadır. Araştırma kapsamında toplamda 472 kişiye anket cevaplatılmış, ancak hatalı ve boş doldurma gibi çeşitli nedenlerden dolayı 446 katılımcının verileri istatistiki değerlendirmelere tabi tutulmuştur. Çalışmadaki ölçeğin anlaşılabilirliğini doğruladıktan sonra, 500 soru formu araştırma ekibi tarafından bire bir şekilde katılımcılara dağıtılmıştır. Katılımcılardan soru formlarını tek başına doldurmaları ve daha sonra doğrudan araştırma ekibine teslim etmeleri istenmiştir. 472 kullanılabılır soru formu kişisel olarak katılımcılardan alınmış ve orjinal örneklemede 446 kişilik değerlendirilebilir yanıtlama oranı tespit edilmiştir.

2.3.2. Veri Toplama Aracı

Kurumların sosyal sorumluluk çalışmalarının, onların çevresel performansları, paydaş ilişkileri, marka yatırımları ve yetenekli çalışanları kendilerine çekebilme üzerindeki etkisinin belirlenmesi ve kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerinin rolünün ortaya konması adına, konu ile ilgili yerli ve yabancı kaynaklar gözden geçirilerek ayrıntılı bir literatür taraması yapılmıştır. Yapılan literatür çalışmasında araştırmanın veri toplama araçları olarak, Türker (2008) tarafından geliştirilen kurumsal sosyal sorumluluk ölçeği, Weiss, Dawis, England ve Lofquist (1967) tarafından geliştirilen Minnesota iş tatmini ölçeği, Charles J Fombrun (Fombrun, 1998: 14) tarafından geliştirilen “kurumsal itibar bileşenleri” ölçeği, Porter ve arkadaşları (1960) tarafından geliştirilen iş istekliliği, sadakat, örgütsel kimlik birliği ölçeği ve Cranfield Üniversitesi, School of Management tarafından geliştirilen “kurumsal değer bileşenleri (Cranfield Üniversitesi, School of Management, 2006: 17)” ölçeği temel alınmıştır. Mevcut ölçekler kapsamında araştırmanın konusu ile ilişkili olan faktör sorularını kapsayan bir anket formu oluşturulmuş, bu anket formu 72 kişilik bir ön gruba uygulanmıştır. Araştırmanın plot çalışmasının analizi sonucunda gerekli faktör yüklerini taşımayan sorular anket formundan çıkartılmış, genel örneklem kütesine uygulanabilecek Likert tipi ölçeği ile ölçüm yapan 33 maddeden oluşan anket formu hazırlanmıştır. Veri toplama aracının tasarlanmasında, Angur vd., (1999) tarafından tavsiye edildiği üzere, katılımcılardan en çok aşına oldukları madde gruplarını tanımlamaları istenmiştir. Sonuçta ortaya çıkan veri toplama aracı kurumsal sosyal sorumluluk ve diğer dört boyuttan oluşmuştur. Bu süreç herhangi bir ölçüm aracının ideal hale getirilmesi açısından Hemmasi vd. (1994) tarafından da önerilmiş bulunmaktadır. Çalışma kapsamında yürütülen araştırmada birincil veriler anket tekniği ile toplanmıştır. Anket soruları genel anlamda halk/tüketici kitlesine uygun dil ve anlam yapısında hazırlanmış, teknik terim ve kavramlar, olabildiğince günlük dile uygun kullanılmıştır.

3. Bulgular

Araştırmaya katılan katılımcıların çoğunluğu 36-45 yaş grubunda bulunmakta, ardından 26-35 yaş grubu gelmektedir. (...+ 25) ve (46 + ...) grubundan ise yakın derecede katılımcı sağlanmıştır. Araştırmanın % 52.5’ini 234 kadın katılımcı, % 47.3’ünü 211 erkek katılımcı oluşturmuştur. Araştırmaya 211 kişilik üniversite mezunları, 111 kişilik lise mezunları, 48 kişilik ortaokul mezunları, 32 kişilik yüksek lisans mezunları, 16 kişilik doktora mezunu ve 22 kişilik ilkökul mezunu katılmıştır. Araştırmaya katılan katılımcılar, gelir seviyesi bakımından en

yoğun grubu, 167 kişi ile 1000-2000 aralığı oluşturmakta, 131 kişi ile 2001-3000 aralığı 2. yoğun grup olmaktadır. 0-1000 aralığında 96 katılımcı, 3001-4000 aralığında 29 katılımcı, 4000 ve üzerinde ise 5 katılımcı bulunmaktadır.

Tablo 1: Demografik Veriler

YAŞ	F.	%	EĞİTİM	F.	%
.. - 25	55	12,3	İlkokul	22	4,9
26-35	118	26,5	Ortaokul	48	10,8
36-45	206	46,2	Lise	111	24,9
46 -...	63	14,1	Üniversite	211	47,3
Boş	4	0,9	Yüksek Lisans	32	7,2
			Doktora	16	3,6
			Boş	6	1,3
GELİR	F.	%	CİNSİYET	F.	%
0-1000 TL.	96	21,5	Kadın	234	52,5
1001-2000 TL.	167	37,4	Erkek	211	47,3
2001-3000 TL.	131	29,4	Boş	1	2
3001-4000 TL.	29	6,5			
4000 TL. ve üzeri	5	1,1			
Boş	18	4,0			

Araştırma kapsamında 446 kişi üzerinde uygulanan 33 maddelik anket, SPSS 17.0 veri programında güvenilirlik testinde, Cronbach's Alpha güvenilirlik değerinden 0.916'luk bir güvenilirlik puanına ulaşmıştır. Ayrıca ölçeğin yakınsal geçerliliğini desteklemede toplam puan korelasyonları hesaplanmış ve her bir maddenin toplam puan korelasyonunun 0.32'yi aştığı görülmüştür (Tabachnick ve Fidel, 1996). Bu değerlendirmenin sonuçları araştırmada kullanılan ölçeklerin geçerliliğini desteklemektedir. Bu anlamda uygulanan anket çalışması uygulandığı kütle ve soru sayısı bakımından yüksek güvenilirlik derecesi elde etmiştir. Ayrıca araştırma kapsamındaki verilerin, faktör analizi için uygunluğu Kaiser-Meğher-Olkin (KMO) katsayısı ve Barlett (1950: 77) küresellik (sphericity) testiyle incelenmiştir. KMO katsayısı, veri matrisinin faktör analizi için uygun olup olmadığını, veri yapısının faktör çıkarma için uygunluğu hakkında bilgi verir (Tatlıdil, 2002). Faktörleşebilirlik (factorability) için KMO'nun .60'tan yüksek çıkması beklenir (Pett, Lackey, Sullivan, 2003). Analiz sonunda elde edilen varyans oranları ne kadar yüksekse, ölçeğin faktör yapısı da o kadar güçlü olmaktadır (Tavşancıl, 2006) Barlett testi, değişkenler arasında ilişki olup olmadığını kısmı korelasyonlar temelinde inceler (Büyüköztürk, 2009).

Araştırma kapsamında uygulanan anket formunun bünyesinde bulunan ve kullanılan ölçeklerin veri setinin analizine uygun olup olmadığını belirleyebilmek için kullanılan Kaiser-Meyer-Olkin örneklem yeterlilik ölçümü, tez kapsamında yürütülen anket verilerine uygulanmıştır. Anket kapsamında kullanılan veri setlerinin faktör analizi için uygun olup olmadığı için yapılan korelasyon matrisinden elde edilen veriler eşliğinde şu sonuçlara ulaşılmıştır. Anket çalışması uygulama sonrası, 0,904 puanlık KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) değerine ulaşmıştır. Bu değer anket kapsamında kullanılan veri setlerinin mükemmel oranda ölçekleri yansıttığını ve faktör analizine uygun olduğunu göstermiştir.

Tablo 2: Araştırmanın Güvenilirlik ve Kaiser-Meyer-Olkin Puanlaması

Güvenilirlik Analizi		
Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha Based on Standardized Items	N of Items
,916	,917	33
KMO ve Bartlett's Testi		
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		,904
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	4050,909
	df	528
	Sig.	,000

Tablo 3, ölçek maddeleri, güvenilirlik analizi, ve doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarını göstermektedir. Ölçeğin toplam güvenilirliği bakımından alfa katsayısı ortalama düzeyde 0.90 olarak saptanmıştır. Bunun anlamı alfa katsayısının Nunnally (1978) tarafından önerilen kesin sınır değeri olan 0.70'i geçtiğidir. Şekil 1'de gösterilen modelin her bir değişkeni (çevresel performans, paydaş ilişkileri, marka yatırımları, yetenekli çalışanların kuruma çekilmesi) için güvenilirlik katsayıları sırasıyla 0.89, 0.89, 0.88 ve 0.90 olarak bulunmuştur. Alfa katsayılarının tamamının kesin değerinin üstünde oldukları için kabul edilebilir nitelikte olduğu saptanmıştır.

Ölçeğin birleştirici ve ayrıştırıcı geçerliliği ile boyutsallığı konularını açığa kavuşturmak için de test uygulanmıştır. Spesifik olarak bu işlem, doğrulayıcı faktör analizi aracının birleştirici ve ayrıştırıcı geçerliliği ile boyutsallığına destek olması amacıyla uygulanmıştır. Tablo 3, bir dizi uygun istatistik temelinde veri toplama aracına uygun olduğu düşünülen modeli göstermektedir. Tablo 3'de gösterildiği üzere, faktör yüklemelerinin çoğunluğu 0.70 değerinin üzerindedir ve tüm t-değerleri istatistiki açıdan anlamlıdır. Toplamda, bu sonuçların ölçeğin birleştirici ve ayrıştırıcı geçerliliği ile boyutsallığını desteklediği düşünülmektedir (Anderson ve Gerbing, 1988).

Tablo 3: Ölçek Maddeleri, Güvenilirlik Analizi ve Confirmatory Factor Analiz Sonuçları

Ölçek Çeşitleri	Average	α^*	Mean variance	R^2	F Change	t-values
Çevresel Performans (ÇevPer)	0.77	0.89	4,13	0,74	762,457	19,012 p<001
Paydaş İlişkileri (Payİliş)	0.79	0.89	4,11	0,61	601,932	17,605 p<001
Marka Yatırımları (Marka)	0.85	0.88	4,07	0,72	498,728	22,332 p<001
Yetenekli Çalışanı Kuruma Çekme (YetÇal)	0.76	0.90	3,99	0,59	446,876	15,712 p<001

Not: *Tüm Cronbach Alpha değerleri, önerilen değer olan 0.70'in üzerindedir. Ölçeğin toplam güvenilirliği bakımından alfa katsayısı ortalama düzeyde 0.90 olarak saptanmıştır. Bunun anlamı alfa katsayısının Nunnally (1978) tarafından önerilen kesin sınır değeri olan 0.70'i geçtiğidir. Her madde 5'li ölçüm sıklasına göre, 5 (tamamen katılıyorum), 1 (tamamen katılmıyorum) şeklinde dizayn edilmiştir.

Araştırma kapsamında birleşik skorlar kullanılarak da değerlendirme yapılmıştır. Yapılan değerlendirmede birleşik skorlar her bir çalışma değişkeni için o boyutu temsil eden maddeler arasındaki ortalama skorlar kullanılarak hesaplanmıştır. Tablo 4'de gösterildiği üzere, çalışma korelasyonları arasındaki tüm değişkenler 0.01 seviyesinde istatistiki olarak anlamlıdır. Çalışma değişkenleri arasındaki korelasyonların 0.62 ile (çalışma çevresi ve yetenekli çalışanı kuruma çekme) 0.75 arasında (marka yatırımları ve yetenekli çalışanı kuruma çekme) değiştiği saptanmıştır. Çalışmadan elde edilen bileşik skorların ortalamaları ve standart sapmaları da Tablo 3'de gösterilmiştir. Toplamda, bu sonuçların çalışmanın ayrıştırıcı geçerliliğine ilave destek sağladığı düşünülmektedir.

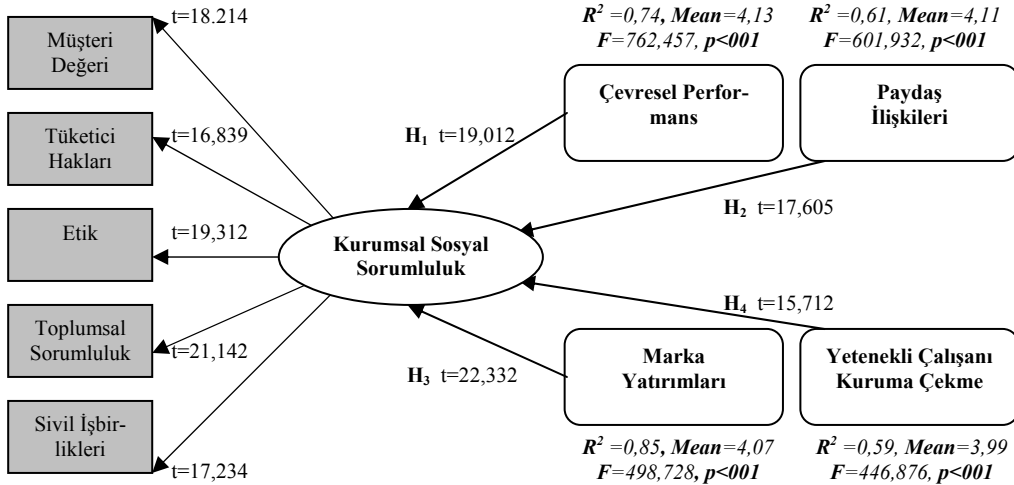
Tablo 4: Korelasyon, Anlamlılık ve Standart Sapma Değerleri

Değerler	1	2	3	4
Çevresel Performans (ÇevPer)	1.00			
Paydaş İlişkileri (Payİliş)	0.69	1.00		
Marka Yatırımları (Marka)	0.74	0.73	1.00	
Yetenekli Çalışanı Kuruma Çekme (YetÇal)	0.62	0.72	0.75	1.00
Anlamlılık	4.13	4,11	4,07	3,99
Standart Sapma	0.52	0.52	0.48	0.58

Not: Kompozit skorlar, bütün ölçek maddelerin araştırmanın temel yapısı içerisindeki ortalamaları göz önüne alınarak hesaplanmıştır. Skorlar 1'den 5'e kadar sıralanmıştır. En yüksek skor, en olumlu tepki olduğunu göstermektedir. Bütün korelasyon değerleri 0.01 anlamlılık düzeyindedir (2-tailed).

Araştırma kapsamında hipotezi kurulan tüm ilişkiler path analizi kullanılarak test edilmiştir (Joreskog ve Sorbom, 1996). Bu analiz sonucunda, hipotezleri kurulan tüm ilişkilerin kurumsal sosyal sorumluluk ile etkileşim içinde olduklarını göstermiştir. Kurumsal sosyal sorumluluk adına yürütülen faaliyetlerin, kurumların çevresel performansları, paydaşları ile ilişkileri, kurumların marka yatırımları ve yetenekli çalışanların kuruma çekilmesi ile etkileşimi bulunmaktadır. Spesifik olarak, kurulan hipotezler, kurumların sosyal sorumluluk faaliyetlerinin kurumların çevresel performansları, paydaşları ile ilişkileri, kurumların marka yatırımları ve yetenekli çalışanların kuruma çekilmesi üzerinde etkili olduğu düşüncesinin kabul edilebilir olduğu yönündedir, bkz. Şekil 2.

Şekil 2: t-values

Not: *Maksimum olasılık. ** $p<0.05$. Hipotezlendirilmiş tüm ilişkiler anlamlı bulunmuş ve desteklenmiştir.

Tablo 3 ve Şekil 2 dikkatli şekilde incelendiğinde kurumların sosyal sorumluluk faaliyetlerinin, kurumların çevresel performansları üzerinde belirgin bir pozitif etkisinin olduğu görülmektedir. Tablo 3’de gösterildiği üzere ilişkilendirilen tüm hipotezler, 446 kişi üzerinde uygulanan araştırma kapsamında SPSS programında descriptive analize tabi tutulmuş ve elde edilen veriler eşliğinde önem sıralamasına sokulmuştur. Buna göre, anket verileri eşliğinde, 4,13 ortalama değeri ile birinci hipotez en yüksek puanlama değeri almıştır. Dolayısı ile kurumsal sosyal sorumluluk ile ilişkilendirilen 4 farklı değişkeni kapsayan hipotezler ara-

sında en yüksek puanlamalı ilişki birinci hipotezde tespit edilmiştir. Dolayısı ile araştırmanın tüm sınırlılıkları göz önüne alınarak kurumsal sosyal sorumluluğun kurumların çevresel performansları üzerinde yüksek bir etkiye sahip olduğu söylenebilmektedir. Birinci hipotezin model geçerliliği ve kullanılabilirliği % 99 anlamlılık düzeyinde $F=762,457$ olarak tespit edilmiştir. Diğer bir ifade ile araştırma kapsamında oluşturulan modelin birinci hipotezi yüksek derecede geçerli ve kullanılabilir. Ayrıca tespit edilen rakamlardan $R^2 = 0,74$ ile model kapsamındaki bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişki düzeyi verilmiştir. Buna göre bağımlı değişken olan kurumların çevresel performansları, bağımsız değişken olan kurumsal sosyal sorumluluk arasında % 74'lük yüksek bir ilişki düzeyi tespit edilmiştir.

4,11'lük ortalama değeri ile ikinci derecede yüksek puanlama alan hipotez olan ikinci hipotezin model geçerliliği ve kullanılabilirliği % 99 anlamlılık düzeyinde $F=601,932$ olarak tespit edilmiş, ayrıca tespit edilen rakamlardan $R^2 = 0,61$ ile model kapsamındaki bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişki düzeyi verilmiştir. Buna göre 2. hipotezin bağımlı ve bağımsız değişkenleri arasında % 61'lik bir ilişki düzeyi tespit edilmiştir.

4,07'lik ortalama değeri ile üçüncü derecede yüksek puanlama alan üçüncü hipotezin model geçerliliği ve kullanılabilirliği % 99 anlamlılık düzeyinde $F=498,728$ olarak tespit edilmiş, ayrıca tespit edilen rakamlardan $R^2 = 0,85$ ile model kapsamındaki bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişki düzeyi verilmiştir. Buna göre üçüncü hipotezin bağımlı değişkeni olan kurumların marka yatırımları ile bağımsız değişken olan kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetleri arasında % 85'lik yüksek bir ilişki düzeyi tespit edilmiştir. Dolayısı ile araştırmanın üçüncü hipotezine dayanarak, kurumların marka yatırımları için sosyal sorumluluk adına yürütecekleri faaliyetlerin önemli görevleri yerine getirebileceği araştırmanın sınırlılıkları dahilinde tespit edilen % 85'lik yüksek ilişki düzeyi ile söylenebilmektedir.

3.99'luk ortalama değeri ile dördüncü derecede yüksek puanlama alan araştırmanın 4. hipotezin model geçerliliği ve kullanılabilirliği % 99 anlamlılık düzeyinde $F=446,876$ olarak tespit edilmiş, ayrıca tespit edilen rakamlardan $R^2 = 0,59$ ile model kapsamındaki bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişki düzeyi verilmiştir. Buna göre 4. hipotezin bağımlı değişkeni olan kurumların yetenekli çalışanları kendilerine çekebilme davranışları ile bağımsız değişken olan kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetleri arasında % 59'luk bir ilişki düzeyi tespit

edilmiştir. Dolayısı ile kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetleri ile kurumlar, işgücü pazarındaki yetenekli çalışanları da kendine çekebileceklerdir.

Araştırmanın hipotezlerinden bağımsız olarak Şekil 2 incelendiğinde, işletmelerin çevresel performansları, marka yatırımları, paydaş ilişkileri ve yetenekli çalışanların kuruma çekilmesi üzerinde etkili olan sosyal sorumluluk faaliyetlerinin bileşenleri arasında, araştırma dahilindeki hedef kitleler tarafından en yüksek t değerini, işletmelerin toplumsal faaliyetleri (t=21,142) almakta, arkasından davranışlarındaki etik unsurları göz önüne almaları (t=19,312), müşterilerine verdikleri değer (t=18,214), sivil işbirlikleri (t=17,234) ve tüketici hakları konusunda gösterdikleri hassasiyetleri (t=16,839) gelmektedir.

3.1. Tartışma ve Öneriler

Mevcut çalışma, kurumlar tarafından yürütülen sosyal sorumluluk faaliyetlerinin, kurumların çevresel performansları, paydaş ilişkileri, marka yatırımları ve yetenekli çalışanları kurumlarına çekebilme eğilimlerinin üzerindeki etkisini tespit etmeyi amaçlamıştır. Uygulanan ölçekler temelinde analizler sonrası, araştırmanın sınırlılıkları göz önüne alınarak, çevresel performans, paydaş ilişkileri, marka yatırımları ve yetenekli çalışanları kurumlarına çekebilme eğilimlerinin kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerinden etkilendiği tespit edilmiştir. Özellikle kurumların pazarlama iletişimi çalışmalarının önemli bir unsuru olan marka yatırımlarının kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerinden, diğer hipotezlerdeki bileşenlere oranla daha fazla etkilendiği tespit edilmiştir.

Lisrel programı ile yapılan path analizi sonuçlarına göre, kurumların çevresel performansları, sosyal sorumluluk çalışmalarından pozitif yönde etkilenmektedir. Bu etki belirgin bir etkidir ve anlamlıdır. Dolayısı ile hipotez (H₁) araştırma bulgularına göre desteklenmektedir. Çevresel performanslarını arttırmak isteyen, daha etkin ve verimli hareket etmek isteyen kurumlar için sosyal sorumluluk çalışmaları önemlidir. Araştırmadan elde edilen bu sonuç, çalışmanın literatürel alt yapısındaki bulgular ile de örtüşmektedir. Kerr vd., (2008: 155), Sweeney ve Coughlan, (2008: 113), Frame'e (2005: 422) göre kurumsal sosyal sorumluluk, yoğun rekabetin yaşandığı küresel pazarlarda hem tüketiciler hem de kurumlar için başat bir kavram haline gelmiştir ve kurumların faaliyette bulundukları pazarlardaki çevresel performansları ve ticari başarıları doğrudan bu kavram ile ilişkilendirilmiştir. Kaya (2008: 104) tarafından yapılan araştırmada da sosyal sorumluluk gereği yapılan sosyal yardım ve yatırım gibi harcamalar uzun vadede işletme-

ye getiri sağlayacaktır ve buda doğrudan işletmelerin çevresel performansları ile ilişkilendirilmektedir.

Araştırmanın 2. hipotezi de, elde edilen sonuçlara göre desteklenmektedir. Kurumların paydaş ilişkileri, sosyal sorumluluk anlayışlarından etkilenmektedir. Bu ilişki anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkidir. Dolayısı ile hipotez (H₂) desteklenmektedir. Fombrun ve Shanley (1990: 239), özellikle kurumların itibar çalışmaları kapsamında, paydaş ilişkilerini güçlendirmeleri gerektiğini, bunun ise önemli ölçüde sosyal sorumluluk faaliyetlerinden etkilendiğini belirtmişlerdir. Özalp, Tonus ve Sarıkaya'da (2008: 79) kurumsal sosyal sorumluluk ile ilgili yürüttükleri araştırmada, kurumsal sosyal sorumluluk adına yürütülen faaliyetlerin, özellikle paydaşları kurum hakkında bilgilendirme ve kuruma güvenme konusunda olumlu anlamda desteklediğini tespit etmişlerdir. Bunun nedenleri arasında, paydaşlar, ilişki kurdukları ya da kuracakları kurumları, ticari faaliyetleri esnasında ekonomik olan gündemler kadar, olmayan gündemlere de nasıl yanıt verdikleri yönünden değerlendirmeleri bulunmaktadır. Dolayısı ile kurumların genel olarak toplumsal sorunlar hakkındaki ilgilerine ilişkin algılamalar, bu değerlendirmeleri doğrudan etkilemektedir. Ayrıca Carlisle ve Faulkner'de bunu (2005: 413) "günümüz pazarlama faaliyetleri kapsamında artık tüm paydaşlar, ilişki içerisinde bulundukları kurumların kurumsal sosyal sorumluluk konularına karşı öncesine oranla daha duyarlı olmaya başlamışlardır" şeklinde açıklamıştır.

Araştırma kapsamında ulaşılan bulgulara göre değişkenler arasındaki en güçlü ilişki, araştırmanın 3. hipotezinde tespit edilmiştir. Kurumların markalaşabilmek adına yaptıkları yatırımlar, önemli ölçüde kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerinden etkilenmektedir. Bulgulara göre hipotez (H₃) desteklenmektedir. Rekabetin yoğun yaşandığı pazarlarda faaliyet gösteren kurumların, markalaşabilmeleri için, yürüttükleri diğer iletişim çalışmaları ile birlikte, sosyal sorumluluk adına yürütecekleri çalışmalara da önem vermeleri gerekmektedir. Bununla ilgili olarak Kotler ve Lee (2006: 115) sosyal sorumluluk çalışmalarının markaları, sosyal bir amaç ile ilişkilendirdiğini, bunun tüketicilerde marka tercihi yaratabildiğini, markalarında pazardaki diğer rakip markalar içerisinde bu sayede öncelikli tercih edilebildiğini belirtmişlerdir. Tıgılı, Pirinti ve Çelik'te (2011:7) yaptıkları araştırmada, kurumsal anlamda sosyal sorumluluğa önem veren markaların, diğerlerine oranla hedef kitlelerin zihinlerinde çok daha yüksek bir hatırlanırılık oranına sahip olduğunu tespit etmişlerdir. Oktar ve Çarıkçı'da (2012: 137) kurumsal sosyal sorumluluk ile markaların duygusal çekicilikleri arasında yüksek bir ilişki tespit etmişlerdir. Dolayısı ile araştırmanın 3. hipotezi, literatürdeki diğer araştırma-

lar ile desteklenmiştir. Kurumsal anlamda markalarına önem veren işletmeler için sosyal sorumluluk çalışmaları önemli bir unsurdur.

Kurumların insan kaynakları çalışmaları kapsamında değerlendirilen konulardan olan yetenekli çalışanların kuruma çekilmesini kapsayan araştırmanın 4. hipotezi, elde edilen veriler eşliğinde desteklenmiştir. Kurumların sosyal sorumluluk çalışmaları ile o kurumda çalışmak isteyen kişilerin bu istekleri arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Sosyal sorumluluk faaliyetlerine önem veren kurumlar, işgücü pazarındaki yetenekli çalışanlar için bir çekim merkezidir. Başar ve Başar (2006: 226) tarafından yapılan araştırmada, sosyal sorumluluk anlamında hedef kitlelerini bilgilendiren kurumların, insan kaynağına ulaşma ve bu kaynağı değerlendirme anlamında diğer kurumlardan daha etkili olduğu tespit edilmiştir. Araştırmanın sınırlılıkları göz önüne alınarak elde edilen sonuçlar ile bu ilişki desteklenmiştir ancak araştırmanın 4. hipotezinin toplam açıklanan varyansı, diğer hipotezlerin varyansı kadar yüksek çıkmamıştır. 4. hipotez kapsamında yetenekli çalışanların kuruma çekilmesi sürecinin % 59'luk bir dilimi sosyal sorumluluk kavramı ile ilişkilendirilebilmiştir. Yetenekli çalışanların kuruma çekilmesi sürecine etki eden, kurumların sosyal sorumluluk faaliyetlerinin dışında birçok farklı unsurda bulunmaktadır. Dolayısı ile denilebilir ki yetenekli çalışanları kendisine çekmek isteyen kurumlar, kurumsal sosyal sorumluluk çalışmaları kadar, ücret, kariyer yönetimi, sosyal imkânlar vb. gibi diğer unsurlara da önem vermek zorundadırlar.

Araştırmanın hipotezlerinden bağımsız olarak bulgular incelendiğinde, kurumlar tarafından yürütülen sosyal sorumluluk faaliyetlerinin algısı üzerinde en fazla etkiye, doğrudan sosyal sorumluluk adına yürütülen faaliyetlerin etkili olduğu tespit edilmiştir. Dolayısı ile sosyal sorumluluk algısını yükseltmek isteyen kurumların, özellikle bu içerikte etkinlikleri organize etmesi gerekmektedir. Ayrıca kurumların faaliyetlerini yürütürken etik değerlere verdiği önemde sosyal sorumluluk anlamındaki algılarını önemli ölçüde etkilediği, yine araştırmadan elde edilen veriler eşliğinde söylenebilmektedir. Yine sırası ile kurumların müşterilerine verdiği değer, sivil toplum örgütleri ve dernekler ile çeşitli konularda yaptıkları işbirlikleri ve onlara verdiği çeşitli destekler, tüketici haklarına verdiği önemde hedef kitleler tarafından algılanan sosyal sorumluluk anlayışı üzerinde etkiye sahiptir.

3.2. Sınırlılıklar ve Gelecek Araştırmalar için Öneriler

Yapılan araştırmanın görünen en önemli sınırlılığı örneklem büyüklüğünün düşük seviyede olmasıdır; eğer örneklem büyüklüğü arttırılırsa, analizin daha iyi sonuçlar vermesi beklenebilir. Diğer bir sınırlılık ise araştırmanın İzmir ilinin belirli bir bölgesinde yapılmasıdır. Çalışma farklı bölgelerde de yapılırsa daha iyi sonuçlara ulaşılabilir. Ayrıca araştırma kapsamındaki örneklem çeşitliliği, kurumların dış hedef kitleleri temel alınarak arttırılırsa daha iyi sonuçlar elde edilebilir.

KAYNAKÇA

Acquaah, M., (2003). "Organizational Competence and Firm-Specific Tobin's q: The Moderating Role of Corporate Reputation", *Strategic Organization*, Sayı: 1, Cilt: 4, ss. 383- 411.

Alchian A. A., Demsetz, H., (1972). "Production, Information Costs, and Economic Organisation", *American Economic Review*, Sayı: 62, Cilt: 5, ss. 777-795.

Alexander, G. J., Buchholz, R. A., (1978). "Corporate Social Responsibility and Stock Market Performance", *The Academy of Management Journal*, Sayı: 21, Cilt: 3, ss. 479-486.

Anderson, J. C., Gerbing, D. W., (1988), "Structural Equation Modeling İn Practice: A Review And Recommended Two-Step Approach", *Psychological Bulletin*, Sayı: 103, Cilt: 3, ss. 411-423.

Angur, M. G., Nataraajan, R. and Jahera, Jr. J. S. (1999), "Service quality in the banking industry: An assessment in a Developing Economy", *The Journal of Services Marketing*, 13 (2), ss. 132-150.

Aupperle, K. E., Carroll, A. B. and Hatfield J., D. (1985). "An Empirical Examination of The Relationship Between Corporate Social Responsibility and Profitability", *Academy of Management Journal*, Sayı: 28, Cilt: 2, ss. 446-463.

Baron, D. P., (2000). *Business Environment*, New Jersey: Prentice Hall.

Bartlett, M. S. (1950). "Tests of Significance in Factor Analysis", *British Journal of Psychology, Statistical Section*, Sayı: 3, ss. 77-85.

Başar, A. B., Başar, M., (2006). "Sosyal Sorumluluk Raporlaması ve Türkiye'deki Durumu", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 2, ss. 213-230.

Bloom P. N., Hoeffler S., Keller K. L., Basurto C., (2006) How Social-Cause Marketing Affects Consumer Perceptions, *Sloan Management Review*, Sayı: 47, Cilt: 2, ss. 49-55.

Bowd R., Bowd L, Haris, P., (2006). "Communicating Corporate Social Responsibility: An Exploratory Case Study of A Major UK Retail Centre", *Journal of Public Affairs*, Sayı: 6, Cilt: 2, ss. 147-155.

Bowen, H.,(1953)., *Social Responsibilities of the Businessman*, New York: Harper.

Business in the Community-BITC, (2008). <http://www.bitc.org.uk/> Erişim Tarihi: 12.11.2009

Büyük, S., S.(2006). "Türkiye'nin KSS Liderleri", http://www.bendevarim.org/makale_03.html, Erişim Tarihi: 28.12.2007.

Büyüköztürk, Ş. (2009). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*, Ankara: Pegem Akademi.

Carroll, A. B., (1999). "Corporate Social Responsibility - Evolution of a Definitional Construct", *Business & Society*, Sayı: 38, Cilt: 3, ss. 268-295.

Carroll, A. B., (1991). "The Pyramid of Corporate Social Responsibility: Toward the Moral Management of Organizational Stakeholders, Business Horizons", <http://www.cbe.wwu.edu/dunn/rprnts.pyramidofcsr.pdf>.

Cochran, P. L., Wood R. A., (1984). "Corporate Social Responsibility and Financial Performance", *The Academy of Management Journal*, Sayı: 27, Cilt: 1, ss. 42-56.

Cochran, P. L., Wood, R. A., (1984). "Corporate Social Responsibility and Financial Performance", *Academy of Management Journal*, Sayı: 27, Cilt: 1, ss. 42-56.

Commision of the European Communities, (2001). "Green Paper: Promoting a European Framework for Corporate Social Responsibility, Brussels COM 366", http://europa.eu.int/comm/employment_social/soc-dial/csr/greenpaper.htm

Cone Communications, (2007). Cause Evolution Survey, http://www.coneinc.com/stuff/contentmgr/files/0/A8880735bb2e2e894a949830055ad559/Files/2007_Cause_Evolution_Survey.Pdf, Erişim Tarihi: 20.05.2009.

Connolly M., (2002). "Reputation Management-A Social Environmental Perspective", Corporate Communication Institute Symposium, <http://www.corporatecomm.org/pdf/2002Connolly.pdf>, Erişim Tarihi: 23.12.2011.

Covey, S. R., (2004). "Farklılıkları Uzlaştırmak", çev: Kemal Tosun, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 8, ss. 89-102.

Cranfield Üniversitesi, School of Management, (2006). Kurumsal Değer İndeksi, http://www.valuebasedmanagement.net/articles_cima_understanding.pdf, Erişim Tarihi: 15.12.2008.

Crowter, D., Martinez E. O., (2007). "Current Debates in Corporate Social Responsibility: An Agenda for Research", *Issues in Social and Environmental Accounting*, Cilt: 1, Sayı: 1, ss. 26-39.

Doorley J., Garcia H. F., (2007). *Reputation Management the Key to Successful Public Relations and Corporate Communication*, New York: Routledge.

Dowling, G., (2001). *Creating Corporate Reputations: Identity Image and Performance*, New York: Oxford University, Press.

Doyle P., (2003), *Değer Temelli Pazarlama*, çev. Gülfidan Barış, İstanbul: Kapital Medya Hizmetleri A. Ş.

Drumwright, M., (1994). "Socially Responsible Organizational Buying: Environmental Concern As A Non-Economic Buying Criterion", *Journal of Marketing*, Sayı: 58, Cilt: 3, ss. 1-19.

Fombrun, C., Shanley, M., (1990). "What's in a Name? Reputation Building and Corporate Strategy", *The Academy of Management Journal*. Sayı: 33, Cilt: 2, ss. 233-258.

Fombrun, C. J., Riel, C. I., (1998). "The Reputational Landscape", *Corporate Reputation Review*, Sayı: 1, Cilt: 1, ss. 5-13.

Fox, A., (2007). "Corporate Social Responsibility Pays Off", *HR Magazine*, Cilt: 52, Sayı: 8, s. 43-48.

Frame B., (2005)., “Corporate Social Responsibility: A Challenge for the Donor Community”, *Development in Practice*, Sayı: 15, ss. 422-432.

Freeman, R. E., (1984). *Strategic Management: A Stakeholder Approach*, Boston: Pitman.

Frost R., (2005), “Corporate Social Responsibility and Globalization: A Reassessment”, <http://www.aworldconnected.org/article.php/524html>, Erişim Tarihi: 20.05.2009.

Greening, D. W., Turban D.B., (2000). “Corporate Social Performance as a Competitive Advantage in Attracting a Quality Workforce”, *Business & Society*, Cilt: 39, Sayı: 3, ss. 254-280.

Güzelcik E., (1999). *Küreselleşme ve İşletmelerde Değişen Kurum İmajı*, İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Hadgetts M. R., (1991)., *Yönetim: Teori, Süreç ve Uygulamaları*, çev. C. Çetin ve E. C. Mutlu, İstanbul:Beta Yayınevi.

Halıcı A., (2001). “İşletmelerde Sosyal Sorumluluk Stratejileri: Çanakkale İlinde Bir Araştırma”, *Yönetim ve Ekonomi*, Cilt 7, Sayı 1, ss.11-27.

Hemmasi, M. S., Taylor, S., (1994). “Measuring Service Quality for Planning and Analysis in Service Firms”, *Journal of Applied Business Research*, Sayı: 10, Cilt: 4, ss. 24-34.

Isenmann, R., (2006). “CSR Online: Internet Base Communication”, *Management Models for Corporate Social Responsibility*, (eds. Jan Jonker, Marco de Witte), Berlin: Springer.

ISO Advisory Group on Social Responsibility, (2004). Working Report on Social Responsibility.

Joreskog, K., Sorbom, D., (1996). LISREL 8: User’s Reference Guide, Chicago: Scientific Software International Inc.

Judd, C. M, Smith, E. R., Kidder, L. H., (1991). *Research Methods in Social Relations*, 6. Basım, New York: Harcourt, Brace, Jovanovich Publishers.

Kaya, H., (2008)., “Demografik Özelliklerin Kurumsal Sosyal Sorumluluk Algılaması Üzerindeki Rolü: Bandırma Yerelinde Bir Araştırma”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 20, ss. 96-110.

Kerr G., Johnston K., Beatson A., (2008). “A Framework of Corporate Social Responsibility for Advertising Accountability: The Case of Australian Government Advertising Campaign”, *Journal of Marketing Communications*, Sayı: 14, Cilt: 2, ss. 155-169.

Kotler P., Armstrong G., (2006). *Kurumsal Sosyal Sorumluluk*, çev. Sibel Kaçamak, İstanbul: MediaCat Kapital Medya Hizmetleri.

Kotler P., Armstrong G., (2006). *Principles of Marketing*, 11. Basım, New Jersey: Pearson Prentice Hall.

Kotler P., Lee N. (2006). *Corporate Social Responsibility*, İstanbul: MediaCat Publishing.

Lantos G. P., (2001). “The Boundaries of Strategic Corporate Social Responsibility”. *Journal of Consumer Marketing*, Sayı: 7, Cilt: 18.

Lepoutre J., Dentchev N. A., Heene A., (2005), “Dealing With Uncertainties When Governing CSR Policies”. Working Paper, http://www.FEB.UGent.be/fac/research/WP/Papers/wp_05_337.pdf.

Mc. Williams A., Siegel D., (2000). “Corporate Social Responsibility and Financial Performance: Correlation or Misspecification?”, *Strategic Management Journal*, Sayı: 21, ss. 603-609.

McGuire, J. B., Sundgren, A., Schneeweis T., (1988). “Corporate Social Responsibility and Firm Financial Performance”, *The Academy of Management Journal*, Sayı: 31, Cilt: 4, ss. 854-872.

McWilliams A., Siegel D., (2000), “Corporate Social Responsibility and Financial Performance: Correlation or Misspecification?”, *Strategic Management Journal*, Sayı: 21, Cilt: 5, ss. 603-609.

Mohr, L. A. & Webb, D. J., (2005). "The Effects of Corporate Social Responsibility And Price On Consumer Responses", *The Journal of Consumer Affairs*, Sayı: 39, Cilt: 1, ss. 121.

Mohr, L. A., Webb, D. J., Haris, K. E., (2001). "Do Consumers Expect Companies To Be Socially Responsible?", *The Journal of Consumer Affairs*, Sayı: 35, Cilt: 1, ss. 45-72.

Nunnally, J. C. (1978), *Psychometric Theory*. New York: McGraw-Hill Book Company.

Oktar, Ö. F., Çarıkçı, İ. H., (2012). "Farklı Paydaşlar Açısından İtibar Algılamaları: Süleyman Demirel Üniversitesi'nde Bir Araştırma", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 2012/1, Sayı: 15, ss. 127-149.

Orlitzky, M., Schmidt, F. L., Rynes, S. L., (2003). "Corporate Social And Financial Performance: A Meta-Analysis", *Organization Studies*, Sayı: 24, Cilt: 3, ss. 403-441.

Ölçer F., (2001). "Günümüzde Sosyal Sorumluluğun Değişen Boyutları ve İşletmeler Üzerine Etkileri", *Standart Dergisi*, Yıl: 40 Sayı: 473, TSE Yayınları, Mayıs 2001, ss. 22-23

Özalp, İ., Tonus, H. Z., Sarıkaya, M., (2008)., "İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Örgencilerinin Kurumsal Sosyal Sorumluluk Algılamaları Üzerine Bir Araştırma", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 8, Sayı 1, ss: 69-84.

Pava, M. L., Krausz, J., (1996). *Corporate Social Responsibility and Financial Performance: The Paradox Of Social Cost*. Westpurt, Ct.:Quorum Books.

Peltekoğlu, B. F., (2001). *Hakla İlişkiler Nedir?*, 2. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.

Pett, M. A., Lackey, N. R., Sullivan, J. J., (2003). *Making Sense Of Factor Analysis*, London: Sage Press.

Pira A., Kocabaş F., Yeniçeri M., (2005). *Küresel Pazarda Marka Yönetimi ve Halkla İlişkiler*, İstanbul: Dönence Yayınları.

Podnar, K., (2008), "Communicating Corporate Social Responsibility", *Journal of Marketing Communications*, Sayı: 14, Cilt: 2, ss. 75-81.

Porter L. W., Steers R. M., Mowday R. T., Boulian P. V., (1974). "Organizational Commitment, Job Satisfaction and Turnover Psychiatric Technicians", *Journal of Applied Psychology*, Sayı: 59, Cilt:5, ss. 603-609.

Pringle H., Gordon W., (2001). *Marka Kültürü*, çev. Neşe Olcaytu, İstanbul: Scala Yayıncılık.

Pringle H., Thompson M. (2001). *Brand Sprint: How Cause Related Marketing Builds Brands*, London: Wiley.

Randrianasolo, H., (2007). "By Increasing Competitiveness of Companies in the North, Does The Corporate Social Responsibility Lead To More Justice?", http://www.capabilityapproach.com/pubs/4_4_harivonyrandriana.pdf, Erisim Tarihi: 14.03.2007.

Robbins, S. P., (1994). *Management*, 4. Basım, New Jersey: Prentice Hall International Inc.

Singh J., Sanchez M., Bosque, I. R., (2008), "Understanding Corporate Social Responsibility and Product Perceptions in Consumer Markets: A Cross-cultural Evaluation", *Journal of Business Ethics*, Sayı: 80, ss. 597-611.

Sönmez., F. (2004). "İşletmelerin Sosyal Sorumluluğu ve Çevre Sorunlarında Ekonomik Yaklaşımlar", *Yaklaşım Dergisi*, Sayı: 133, Yıl: 12, ss. 476-490.

Stanwick, P. A., Stanwick, S. D., (1998). "The Relationship Between Corporate Social Performance and Organizational Size, Financial Performance and Environmental Performance: An Empirical Examination", *Journal of Business Ethics*, Sayı: 17, Cilt: 2, ss. 195-204.

Sweeney, L., Coughlan J., (2008), "Do Different Industries Report Corporate Social Responsibility Differently? An Investigation through the Lens of Stakeholder Theory", *Journal of Marketing Communications*, Sayı: 14, Cilt: 2, ss. 113-124.

Tabachnick, B. G., Fidel, L. S., (1996). *Using Multivariate Statistics*, New York: Harper Collins.

Tatlıdil, H., (2002). *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Analiz*, Ankara: Akademi Matbaası.

Tavşancıl E., (2006). *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Theaker A., (2001). *The Public Relations Handbook*, London: Routledge Group.

Thony A., (2009). “Enhancing Corporate Reputation and Financial Performance Through Corporate Social Responsibility and Branding”, 13th Annual Conference on Corporate Reputation, Identity, and Competitiveness, Amsterdam, 28-31 Mayıs 2009.

Tıǧlı, M., Pirinti, S., Çelik, C., (2011). “Sosyal Sorumluluk Kampanyalarının Genç Tüketicilerin Marka Farkındalığı Üzerindeki Etkisinin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma”, *Kurumsal Sosyal Sorumluluk Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 27, Sayı: 9, ss. 1-13.

Türker, D., (2008). “Measuring Corporate Social Responsibility: A Scale Development Study”, *Journal of Business Ethics*, Sayı: 85, Cilt: 4, ss. 411-427

Waddock, S. A., Graves, S. B., (1997). “The Corporate Social Performance-Financial Performance Link”, *Strategic Management Journal*, Sayı: 18, Cilt: 4, ss. 303-319.

Weiss, D. J., Dawis, R. V., England, G. W., Lofquist, L. H., (1967). *Manual for the Minnesota Satisfaction Questionnaire*, Minneapolis: University of Minnesota, Industrial Relations Center.

Yaman, Y., (2002)., “Sosyal Sorumluluk Kampanyaları”, EDAM Sosyal Sorumluluk Kampanyaları Semineri, 16 Kasım 2002.

Yönet, E., (2005). “Kurumsal Sosyal Sorumluluk Anlayışında Son Dönemeç: Stratejik Sorumluluk”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 13, ss. 239-265.

Ysanne, M.C., Faulkner D.O., (2005). “The Strategy of Reputation”, *Strategic Change*, Sayı: 14, Cilt: 8, ss. 413-422.

HEDONİK TÜKETİM İLE CİNSİYET VE GELİR DEĞİŞKENLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ANALİZİ

Nihan ÖZGÜVEN*

ÖZET

Modern anlamda pazarlamanın odak noktası tüketicidir. Bu nedenle, üretim öncesi süreçten başlayarak tüm işletme faaliyetlerinde tüketici davranışlarının sürekli incelenmesi gerekmektedir. Tüketici, değişken bir varlıktır. Tüketici, sadece ihtiyaçları için satın alma davranışı göstermez. İhtiyaçlarının dışında kişisel zevk ve haz duymak için de satın almada bulunur.

Bu çalışmada, tüketicilerin alışveriş yapmaktan duydukları hazzı içeren hedonik tüketim kavramı literatürdeki farklı bakış açılarıyla incelenmiştir. Üniversitede okuyan öğrencilerin hedonik tüketim bakışları ile cinsiyet ve gelir arasındaki ilişkiyi belirlemek üzere anket formu oluşturulmuştur. Elde edilen veriler SPSS 17 programında analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda, hedonik tüketim ile cinsiyet arasında ilişki bulunmuş ancak gelir değişkeni ile ilişki bulunamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Hedonik Tüketim, Tüketici Davranışları, Cinsiyet, Gelir.

ABSTRACT

AN ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN HEDONIC CONSUMPTION AND GENDER, AND REVENUE

The focus of modern marketing is consumers. Therefore, beginning of the pre - production process, in all of business activity consumers' behavior continuously need to be investigated. Consumers are variably entity. Consumers do not indicate only buying behavior for needs. Except of the needs consumers buy for personal fancy and pleasure.

In this study, a hedonic consumption concept which includes consumers shopping pleasure is surveyed with different aspect in literature. The relationship between university students aspect to hedonic consumption with gender and income are composed questionnaire form. Data are analyzed with SPSS 17. As a result of study there is a relationship between hedonic consumption and gender but there is no relationship between hedonic consumption and income.

Keywords: Hedonic Consumption, Consumer Behavior, Gender, Income.

* Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İşletme Bölümü (nihan.ozguven@deu.edu.tr)
YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi, C. VI, No. 1, (Nisan 2013)

1. Giriş

Tüketici davranışlarının temel konusu insan olduğu için, insanda sürekli değişen, çevresel faktörlerden etkilenen bir varlık olduğundan, tüketici davranışları değişken bir yapıdadır. Bu değişimi takip etmek rekabetçi üstünlük sağlayabilmek açısından önemlidir. Tüketici, satın alma kararında bazen rasyonel hareket ederken, bazen de duyguları ile hareket etmektedir.

Bazı tüketiciler için alışveriş yapmak zorunluluk ya da ihtiyaç dahilinde yapılan bir faaliyet olmaktadır. Bu yapıdaki bir tüketici için ihtiyaç ortaya çıkar ve tüketici bütçesine en uygun mal veya hizmeti marka ve firma karşılaştırması yaparak satın alır. Diğer tüketici türü ise, ihtiyaç daha doğmadan alışverişe çıkmaktadır. Bu türde, alışveriş bir zevk haline gelmiştir. Bu tür tüketici alışveriş yapmaktan, mağaza mağaza dolaşmaktan zevk alan bir tüketici modelidir. Hedonik tüketiciler bu noktada ortaya çıkmaktadır. Hedonik tüketiciler, alışveriş yapmaktan zevk alan kişilerdir.

Bu çalışma kapsamında, öncelikle hedonik tüketim konusunda literatür incelenmiş, daha sonra hedonik tüketim ile üniversite öğrencilerinin gelir ve cinsiyet dağılımı arasındaki ilişki için toplanan verilerin analizinde SPSS 17 programından yararlanılmıştır.

2. Hedonik (Hazcı) Tüketim

Hedonik tüketim konusunda geniş bir literatür bulunmaktadır. Farklı çalışmalarda farklı şekillerde tanımlanmış, uygulamalı araştırmalarda farklı değişkenler ile arasındaki ilişki kurulmuştur.

Literatürde iki tür hedonizmden söz edilmektedir. Bunlardan biri, hazzı en yüksek düzeyde elde etmeyi hedefleyen felsefi yaklaşımdır. Diğerisi ise, bireyin haz duyduğu şeylere ulaşmak istemesi ile ilgili psikolojik yaklaşımdır (Fromm, 1991: 19-20). Tüketici davranışlarında hedonik tüketim ürün kullanım deneyiminin çoklu duyuşsal, fantezi ve duygusal evreleri ile uyuşmasıdır. Hedonik tüketimde dört bakış açısı vardır. Bunlar, zihinsel yapılar, ürün sınıfları, ürün kullanımı ve bireysel farklılıklardır. Tüm bu bakış açıları içinde önemli olan bireyin duyguları ve satın alma üzerinde bu duyguların daha baskın olmasıdır (Hirschman-Holbrook, 1982: 92). Hedonik tüketim, tüketicinin ihtiyaçlarını karşılamak için tüketimde bulunması yerine, haz duymak için tüketimde bulunmasıdır (Baudrillard, 2004: 94). Hazcı tüketim davranışı, zevk arayışı içinde olan ve tüketim odaklı bir fikri

ifade etmesi nedeniyle bugün tüketim toplumlarında popüler olan bir kavramdır. Hazcılık, bağımlılık düzeyinden daha alt seviyede, herhangi bir mal ve hizmetin fonksiyonel olmasa bile tüketicilerin tercih edip, satın aldığı bir davranış biçimidir (Schaugnessy-O'Shaugnessy, 2002: 527). Hedonik alışveriş, tüketicilerin, alışveriş yapıp yapmamasının önemli olmadığı, tüketicinin mağaza mağaza dolaşmaktan haz duyması olarak ifade edilmektedir. Tüketici mağaza dolaşmayı bir aktivite olarak görmekte ayrıca tüketici, ailesi ya da arkadaşları ile bir araya gelerek sosyalleşme fırsatı da bulmaktadır. Hedonik alışveriş, tüketicileri hem rutin hayattan uzaklaştırır hem de yeni eğilimler ve ürünler hakkında da bilgi sahibi olunmasını sağlamaktadır (Chang vd., 2004: 188).

Yapılan araştırmalar tüketici tercihlerinin söz konusu ürünlerin hedonik ya da faydacı bir yapıya sahip olup olmaması ile ilgili olduğunu ve insanların buna göre mallar üzerinde bir ayırım yaptığını ortaya koymaktadır. Örneğin, yeni bir otomobil seçen biri faydalarına ya da hedonik özelliklerine (örneğin, spor bir tasarıma sahip olması) dikkat edebilirler. Genelde hedonik ürünler daha çok deneysel tüketimle, eğlence, zevk, sefa, heyecan ile ilgilidir. Düş yaratmayı, fantezi yaratmayı sağlayabilen ürünler hedonik tatmin yaratmanın ana kaynağını oluşturmaktadır (Odabaşı-Barış, 2002: 24). Tüketicinin alışverişten zevk alması ve eğlenmesi hedonik tüketimin bir sonucudur (Childersa, vd., 2001: 51).

Özdemir-Yaman (2007) hedonik alışverişin cinsiyete göre farklılaşması üzerine yaptıkları çalışmada, cinsiyetin hedonik tüketimde farklılaştırıcı bir unsur olduğu ve kadın tüketicilerin erkek tüketicilere göre daha olağandışı davrandıkları sonucuna ulaşmışlardır. Aydın (2010) hedonik alışverişin cinsiyet, gelir ve yerleşim büyüklüğüne göre farklılaşması üzerine yaptığı çalışmasında hedonik alışverişin yerleşim yerine, gelire ve cinsiyete göre farklılaştığı sonucuna ulaşmıştır. Bununla birlikte, büyük bir şehirde yaşayanların küçük bir şehirde veya köyde yaşayanlara göre daha çok hedonik tüketime ilgi duyduklarını, gelir düzeyi, hedonik alışverişe olan talebi arttırdığını ve tüketiciler kendilerine haz verecek ürünleri satın alma isteğinde bulunduklarını, bireylerin gelir seviyesi düştüğünde hedonik alışverişe olan ilgilerinin azaldığı ve hedonik ürünlere olan talebin düştüğü, kadınların hedonik alışveriş eğilimlerinin erkeklerden fazla olduğunu belirtmiştir. Hunt (1996) genç tüketicilerin tutkulu satın alma davranışlarını incelediği çalışmasında, gençlerin alışveriş merkezlerini sosyalleştikleri bir ortam olarak görmekte olduklarını, alışveriş yapmayı eğlence olarak gördüklerini ve yaptıkları harcamaları gelir düzeylerine göre itibar görme aracı olarak gördüklerini belirtmiştir. Spangenberg vd. (1997) tutumun faydacı ve hedonik boyutlarını ölçtüğü çalışmasında, faydacı ve hedonik tüketim ile ilgili ölçek oluşturmuşlar, bu ölçeği farklı

ürün gruplarında değerlendirmişlerdir. Ölçek daha çok olumsuz duygular, ruh ve yenilik üzerine odaklanmaktadır. Ölçeğin geliştirilebilmesi için gelecekteki hedonik ve faydacı tutum bileşenlerinin belirleyicilerini de görmek gerektiğini ifade etmişlerdir. Slama-Williams (1990) çalışmasında geliştirdiği pazar kurtları ölçeği ile tüketicilerin bilgi edinme amacıyla değil, alışveriş yapmaktan zevk alan bireyler oldukları için alışveriş yaptıkları sonucuna ulaşmıştır. Hopkinson-Pujari (1999) hedonik tüketim kavramında etkili olan faktörleri analiz ettiği çalışmasında, bazı temel faktörlerin olduğunu ortaya koymuştur. Bu faktörler, sosyal ve doğal çevre, bireysel gelişim, tutku ve tehlikedir. Scherhorn vd. (1990) çalışmasında hedonik tüketim ve cinsiyet ilişkisini ortaya koymuş, kadınların erkeklerden daha fazla alışveriş yaparak sosyalleştiğini belirtmiştir.

3. Araştırmanın Metodolojisi

Araştırmanın metodolojisi, araştırmanın amacı, yöntemi, sınırları ve bulguları kısımlarından oluşmaktadır.

3.1. Araştırmanın Amacı

Hedonik (hazcı) tüketim ile cinsiyet ve gelir arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Bu amaçla, üniversite öğrencilerinin hedonik tüketim konusundaki fikirleri ile cinsiyetleri ve gelir düzeyleri SPSS programında çeşitli analiz teknikleri ile analiz edilmiştir. Araştırmada, bağımlı değişken olarak hedonik tüketim, bağımsız değişkenler olarak ise cinsiyet ve gelir düzeyi şeklinde belirlenmiştir. Hedonik tüketimin cinsiyete göre ve gelir düzeyine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğine bakılacaktır. Bu nedenle, araştırmada aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur;

H₁: Hedonik tüketim ile üniversite öğrencilerinin gelir düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₂: Hedonik tüketim ile üniversite öğrencilerinin cinsiyetleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

3.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada yüzyüze anket yönteminden yararlanılmıştır. Hedonik tüketim ilişkin ifadeler 5'li Likert ölçeği (1:kesinlikle katılmıyorum, 2:katılmıyorum, 3:kararsızım, 4:katılıyorum, 5: kesinlikle katılıyorum) ile yöneltilmiştir. Hedonik

tüketime ilişkin ifadeler Hopkinson-Pujari (1999) ve Babin vd. (1994) çalışmalarından yararlanılarak oluşturulmuştur. Anket formunda, hedonik tüketime ilişkin soruların yanı sıra, demografik özellikler olarak cinsiyet ve gelir düzeylerine ilişkin sorularda yer almaktadır.

2005 yılında AC Nielsen firması tarafından yapılan “Gençlik Profili Araştırmasının sonuçlarına göre gençler artık kendi harcamalarını daha çok kendileri kontrol etmektedirler. Bu çalışmada, gençlerin sosyalleşme ve sosyal alanda kabul görmeyi sağlayan giyim, fast-food ve eğlence gibi harcama kalemlerine daha fazla önem verdikleri ve kişisel bakım ürünlerine daha çok harcama yaptıkları ortaya çıkmıştır (<http://www.arastirmacilar.org/default.asp?tid=5022&lng=tr>, Erişim Tarihi: 30.10.2012). Bu bulgu, tüketicilerin hedonik tüketim eğilimini yansıtmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, araştırmanın örnekleminin hedonik tüketim eğilimlerinin cinsiyet ve gelire göre değişimini belirlemek için Türkiye’nin değişik bölgelerinden gelen öğrencilerden oluşması ve ulaşılabilirlik açısından uygun olması nedeniyle, fakülte ve üniversite ayrımı yapmadan İzmir’de yaşayan ve üniversitede okuyan tüm öğrenciler, araştırma kapsamına dahil edilmiştir. Bu kapsamda, 500 anket formu çoğaltılmış, bu anket formlarından 326 formun düzgün, çelişkisiz ve eksiksiz doldurulduğu tespit edilmiştir. Bu kapsamda anket formlarının doldurulma oranı $326/500 = \% 65,2$ dir. Araştırma, Mayıs ve Haziran 2012 tarihleri arasında yapılmıştır.

Araştırmada örneklem seçiminde kolayda örnekleme yönteminden yararlanılmıştır. Elde edilen veriler SPSS 17 programı ile analiz edilmiştir.

3.3. Araştırmanın Sınırları

Araştırma, İzmir ilinde bulunan üniversite öğrencileri ile sınırlıdır. Çalışmanın temsil yeteneği sadece araştırmanın örneklemi ile sınırlıdır. Bu yüzden çalışmadan elde edilen bulguları genellemek mümkün değildir.

3.4. Araştırmanın Bulguları

Araştırmada, hedonik tüketim ölçeğini oluşturan 15 ifadenin güvenilirliği ölçüldüğünde, güvenilirlik katsayısı alfa değeri 0,785 olarak ortaya çıkmıştır. Bu değer, araştırmanın güvenilir olduğunu göstermektedir.

Araştırmaya katılan kişilerin demografik özellikleri tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: Demografik Özellikler

CİNSİYET	SAYI	YÜZDE
Kadın	171	52,5
Erkek	155	47,5
GELİR		
500-1000	35	10,7
1001-1500	54	16,6
1501-2000	74	22,7
2001-2500	47	14,4
2501-3000	32	9,8
3001-3500	16	4,9
3501-4000	16	4,9
4001-4500	9	2,8
4501-5000	13	4,0
5001-den fazla	30	9,2
TOPLAM	326	100

Tablo 1’de görüldüğü gibi anket formunu cevaplayanların % 53’ü kadın ve % 47’si erkektir. Bu bulgu, araştırmaya katılanların çoğunlukla kadın olduğunu göstermektedir. Anketi cevaplayanların % 11’i 500-1000, % 16’si 1001-1500, % 23’ü 1501-2000, % 14’ü 2001-2500, % 10’u 2501-3000, % 5’i 3001-3500, % 5’i 3501-4000, % 3’ü 4001-4500, % 4’ü 4501-5000 ve % 9’u 5001-den fazla gelir düzeyindedir. Bu bulgu, anketi cevaplayanların 1501-2000 gelir aralığında orta gelir grubunda yer alan kişiler olduğunu göstermektedir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin hedonik tüketim ölçeğine ilişkin ifadelere verdikleri yanıtlara göre, ölçek ifadelerinin anlamlılık düzeyleri tablo 2’de gösterilmiştir;

Tablo 2: Hedonik Tüketim Ölçeğine İlişkin T-Testi Sonuçları

	Ortalama	Standart Sapma	t	Sig. (2-tailed)
Alışveriş yapmak benim için bir zevktir.	3,7025	1,33835	9,477	,000
Yaptığım diğer işler ile karşılaştırdığımda, alışveriş yaparken geçirdiğim zaman diğer işlerde geçirdiğim zamanlara göre daha eğlencelidir	3,2117	1,22587	3,117	,002
Alışverişe çıkarken alışverişin verdiği heyecanı hissederim	3,1810	1,19270	2,740	,006
Alışverişe çıkmak benim için bir kaçıştır	2,6380	1,23698	-5,283	,000
Yeni ürünler almayı heyecan verici bulurum	3,5583	1,15345	8,739	,000
Alışverişte satın aldığım ürünler önemli değil, önemli olan bu alışverişten zevk almam	2,9172	5,16818	-,289	,773
Zorunlu olduğum için değil, istediğim için alışveriş yaparım	3,4509	1,26578	6,432	,000
Alışverişte harcayacak kadar zamanım var	3,4693	1,09712	7,724	,000
Alışveriş yaparken tüm problemlerimi unuturum	2,7761	1,22368	-3,304	,001
Alışveriş yaparken, belli bir avantaj hissederim	2,8681	1,13046	-2,107	,036
Alışveriş yapmak benim için zaman kaybı değildir	3,5552	1,89778	5,282	,000
Alışveriş yaparken kendimi şanssız hissederim	2,2086	1,11192	-12,851	,000
Alışveriş sırasında birçok fantezi hissederim	2,6564	1,25945	-4,925	,000
Alışverişte harcadığım zamana üzüldürüm	2,4325	1,13139	-9,056	,000
Alışverişte bir avcı hissine kapılırım	2,5613	1,13446	-6,981	,000

Tablo 2’de görüldüğü gibi, cevaplayıcılar ölçek ifadelerinde en fazla “Alışveriş yapmak benim için bir zevktir” ifadesine katılmaktadırlar. Bu ifadeden sonra sırasıyla “Alışveriş yapmak benim için zaman kaybı değildir”, “Alışverişte harcayacak kadar zamanım var”, “Zorunlu olduğum için değil, istediğim için alış-

veriş yaparım” ifadeleri gelmektedir. Ancak öğrenciler “Alışverişte satın aldığım ürünler önemli değil, önemli olan bu alışverişten zevk almam” ifadesine katılmaktadırlar ($p>0,05$). Ayrıca öğrenciler “Alışveriş yaparken kendimi şanssız hissedirim”, “Alışverişte harcadığım zamana üzülürüm”, “Alışverişte bir avcı hissine kapılırım” ifadelerine de katılmamaktadırlar. Bu bulgular, öğrencilerin alışveriş yapmaktan mutluluk duyduklarını, hemen alıp çıkmaktansa, alışveriş için zaman ayırdıklarını ve alışveriş yapmak zorunda oldukları için değil, aynı zamanda haz duydukları içinde alışveriş yaptıklarını göstermektedir. Öğrenciler, alışveriş yapmaktan zevk almaktadırlar. Öğrencilerde hazcı tüketim eğilimi söz konusudur.

Öğrencilerin hedonik tüketimlerinin cinsiyet bakımından farkının t-testi ile analiz edildiğinde tablo 3 elde edilmektedir;

Tablo 3: Hedonik Tüketimin Cinsiyet Açısından Ortalamaları

	Cinsiyet	N	Ortalama	Anlamlılık Düzeyi Sig. (2-tailed)
Hedonik	kadın	171	3,2320	,000
	erkek	155	2,7703	,000

Tablo 3’de görüldüğü gibi, 171 kadın katılımcının ortalaması 3,2320 ve 155 erkek katılımcının ortalaması 2,7703’tür. Kadınların ortalama değerleri erkeklerden daha yüksektir. Bu durum, Kadın katılımcılar, hedonik tüketime, erkeklere göre daha fazla yatkındırlar. Sig (2 tailed) sonucu $p=0,000$ çıktığı için grupların ortalamaları arasında anlamlı bir fark vardır (% 95 güven aralığı için sig. değeri 0,05’ten küçük çıkmıştır). Hedonik alışverişte kadınlar ve erkekler arasında anlamlı bir farklılık vardır. Bu durumda H_1 hipotezi kabul edilmektedir.

Hedonik alışveriş gelir düzeyine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğine ANOVA testi ile bakıldığında, tablo 4 elde edilmiştir;

Tablo 4: Hedonik Tüketimin Gelir Düzeyi Açısından Ortalamaları

Gelir	N	Ortalama
500-1000	35	2,7886
1001-1500	54	2,9901
1501-2000	74	3,0261
2001-2500	47	3,1390
2501-3000	32	3,0146
3001-3500	16	2,9250
3501-4000	16	3,0167
4001-4500	9	2,8074
4501-5000	13	3,1231
5001-den fazla	30	3,1378
TOPLAM	326	3,0125

Tablo 5: Gelir Düzeyleri Bakımından Hedonik Tüketime İlişkin ANOVA Testi Sonuçları

GELİR	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Toplamı	F Değeri	Anlamlılık Düzeyi (Sig.)
Gruplar arası	3,679	9	,409	,743	,669
Grup içi	173,786	316	,550		
TOPLAM	177,465	325			

Tablo 5 hedonik tüketimin gelir düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini test etmektedir. Tablo 5’de bulunan F değerine göre % 95 anlamlılık düzeyinde gruplar arasında anlamlı bir farklılık yoktur. Ayrıca, $p=0,669$ olduğu için ($p>0,05$) H_2 hipotezi red edilmektedir. O halde, hedonik tüketim gelir düzeyine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

4. Sonuç ve Öneriler

Tüketiciler satın alma kararını çevrelerinde bulunan diğer kişilerden ve duygularından etkilenererek vermektedirler. Tüketicilerin satın alma kararını duyguları ile vermesi hedonik tüketim açısından değerlendirilmektedir. Tüketiciler, duyguları doğrultusunda satın alacakları üründen duyacakları hazza göre hareket

etmektedirler. Bu bağlamda, tüketici için sadece ihtiyaçlarını karşılamak değil, aynı zamanda mutluluk duymakta önemlidir. Bazı tüketiciler, alışverişi eğlence haline getirmektedir. İhtiyaç ortaya çıktığında satın alma yerine, ihtiyaç olmadan vakit geçirmek, belki de sıkıntısını gidermek için alışveriş yapmaktadır.,

Çalışmada oluşturulan anket formunu dolduran kişilerin çoğunlukla kadın ve 1501-2000 gelir aralığında orta gelir grubunda yer alan kişilerdir. Anket formunda hedonik tüketime ilişkin görüşlerinin sorulduğu ifadelerde, tüketicilerin alışverişten mutluluk duyduğunu göstermektedir. Alışverişi yapmak onlar için zaman kaybı değildir.

Hedonik tüketim ile tüketicilerin cinsiyetleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu ancak hedonik tüketim ile gelir düzeyi arasında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Hedonik tüketimin cinsiyete göre değişmesi bulgusu Aydın (2010), Özdemir ve Yaman (2007), Scherhorn vd. (1990) çalışmalarını destekler niteliktedir.

İşletmelere şu önerilerde bulunulabilir; işletmeler tüketicilerin davranış değişikliklerini ve satın alma kararları üzerinde etkili olan faktörleri belirleyip, pazarlama stratejilerini ona göre düzenlemelidirler. Tüketiciler, zorunlu tüketim mallarının dışındaki mallar için hedonik tüketimde bulunduklarından bu ürün gruplarının tutundurma çabaları da daha eğlenceli, tüketiciyi mutlu edecek ortamlarda yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

AYDIN S., (2010) “Hedonik Alışverişin Cinsiyet, Gelir ve Yerleşim Büyüklüğüne Göre Farklılaşması Üzerine Bir Araştırma”, *Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15 (3), s. 435-452.

BABIN B. J., DARDEN W. R., GRIFFIN M., (1994) “Work and/or Fun: Measuring Hedonic and Utilitarian Shopping Value”, *Journal Of Consumer Research*, 20 (3), p. 644-656.

BAUDRILLARD, J. (2004) *Tüketim Toplumu*, çev. H. Deliceçaylı, Sarmal Yayınları İstanbul.

CHANG, E., *The Mediating Role of Hedonic Shopping Value in Apperal Shopping Satisfaction*, Submitted to Oregon State University in Partial Fullfillment of the Requirements for *The Degree of Doctor of Philosophy*.

CHILDERSA, T., L. CHRISTOPHER, L. C., JOANN P., STEPHEN C. (2001) “Hedonic and Utilitarian Motivations for Online Retail Shopping Behavior”, *Journal of Retailing*, 77, pp. 511-53.

FROMM, E. (1991) *Sahip Olmak ya da Olmak*, çev. Aydın Arıtan, Arıtan Yayınevi, İstanbul.

HIRSCHMAN, E. C., MORRIS B. H. (1982), “Hedonic Consumption: Emerging Concepts, Methods and Propositions”, *Journal of Marketing*, 46 (Summer), pp. 92-101.

HUNT A. (1996) “Compulsive Buying Studied by Marketing” Jim Roberts, *Baylor Business Review*, Vol. 14, No: 2, pp. 10.

HOPKINSON G. C., PUJARI D., (1999) “A Factor Analytic Study of the Sources of Meaning in Hedonic Consumption”, *European Journal of Marketing*, Vol. 33, No. 3/4, pp. 273-290.

ODABAŞI Y., BARIŞ G., (2002) *Tüketici Davranışı*, MediaCat Kitapları, İstanbul.

ÖZDEMİR Ş., YAMAN F., (2007) “Hedonik Alışverişin Cinsiyete Göre Farklılaşması Üzerine Bir Araştırma”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF*, Ekim, No: 2, Cilt: 2, s. 89.

SCHAUGNESSY J, O’Schaugnessy N. (2002) “Marketing the Consumer Society and Hedonism”, *European Journal of Marketing*, Vol. 35, No: 5/6, pp. 524-547.

SCHERHORN G., L. A. REISCH, G. R., (1990) “Addictive Buying in West Germany: An Empirical Study”, *Journal of Consumer Policy*, Vol. 13, pp. 355-387.

SLAMA, M. E., TERRELL G. W. (1990) “Generalization of the Market Maven’s Information Provision Tendency Across Product Categories”, *Advances in Consumer Research*, 17, pp. 48-52.

SPANGENBERG E. R., VOSS K. E., CROWLEY A. E., (1997) “Measuring the Hedonic and Utilitarian Dimensions of Attitude: A Generally Applicable Scale”, *Advances in Consumer Research*, Volume 24, pp. 235-241.

<http://www.arastirmacilar.org/default.asp?tid=5022&lng=tr> (04.06.2007)

THE FINANCIAL OUTLOOK OF TURKISH SOCIAL SECURITY SYSTEM: CAN SOCIAL SECURITY DEFICITS BE ALLEVIATED?

Onur SUNAL*

ABSTRACT

Social security systems are important pillars for sustaining social and economic welfare in contemporary societies. These systems differ in terms of contributions defined, benefits received, proportions of populations covered and the way they are financed, however they all aim to insure people socially and economically against some crucial risks. Even though these systems provide some undisputable benefits to the receivers, the financial difficulties faced by these systems globally, created the basis for debates that were centered on reformation and privatization in the last decades. Likewise, Turkish social security system had also undergone some several reformation attempts nevertheless there has been no significant changes observed in the financial structure of the system. The aim of this study was to reveal the financial state of the social security system in Turkey by using data for years 2000-2010. In this study conceptual framework was introduced first and then the general outlook of the social security system in Turkey was discussed including reformation processes. Also, in this paper it is found out that by increasing labour force participation rate to 60% and by alleviating unregistered employment there would be no social security deficits. Therefore it was suggested that governments should focus on sustaining economic growth and creating decent employment to restore financial stability.

Keywords: Social Security, Budget Deficits, Reformation, Unregistered Employment, Labour Force Participation.

ÖZET

TÜRK SOSYAL GÜVENLİK SİSTEMİNİN FİNANSAL GÖRÜNÜMÜ: SOSYAL GÜVENLİK SİSTEMİNİN AÇIKLARI KAPATILABİLİR Mİ?

Sosyal güvenlik sistemleri, sosyal ve ekonomik refahı sağlamak konusunda çağdaş toplumların en önemli yapıtaşlarından biridir. Bu sistemler, her toplumda tartışmasız büyük faydalar yaratmış ancak, son birkaç on yıldır içine düştükleri finansal zorluklar nedeniyle çeşitli eleştirilere maruz kalmış ve bu sistemlerle ilgili reform ve özelleştirme konuları sıkça gündeme gelmiştir. Ülkemizde de bunlara koşut olarak benzer sistemler çeşitli zamanlarda reform süreçlerinden geçirilmiş ne var

* Yrd. Doç. Dr., Başkent Üniversitesi, Bankacılık Bölümü (osunal@baskent.edu.tr)
YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi, C. VI, No. 1, (Nisan 2013)

ki finansal yapı üzerinde kayda değer bir değişiklik görülmemiştir. Bu çalışmanın amacı, Türk sosyal güvenlik sisteminin finansal durumunun 2000-2010 yılları arasını kapsayan çeşitli veriler kullanılarak ortaya konması olarak belirlenmiştir. Ayrıca bu çalışmada, işgücüne katılım oranının % 60'a çıkartılması ve kayıt dışı istihdamın ortadan kaldırılması durumunda sosyal güvenlik açıklarının kapanacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Sosyal Güvenlik, Bütçe Açıkları, Reform, Kayıt Dışı, İstihdam, İşgücüne Katılım Oranı.*

1. Introduction

Social security systems provide a safety shelter to protect individuals from the undesirable outcomes that might occur as a result of risks associated with high probabilities of being deprived from acquiring a level of income that is sufficient to cover the costs of basic human needs. These dangers that any individual in any random society might face creates basis for solidarity in between the members of communities. Because no one can be sure about which step of the welfare ladder one might end up –conceptualised as veil of ignorance by Kelly and Rawls (2001)– as the distribution process in a market oriented economy might deteriorate equality. Moreover, the risk of losing earning capacity because of experiencing health related problems or being unemployed either as a result of labour market failures or personal inadequacies has a devastating impact on the welfare of individuals and families which reveals the importance attached to the systems that are designed to insure them against such social, occupational and economic uncertainties.

The effects of these uncertainties might be tempered by sharing risks. Thus, sharing the risks as a society means intergenerational solidarity where current workers contribute financially to the expenses of elderly individuals. Pay as you go systems reflect this view as funds needed to cover the costs of providing the defined or promised benefits are compensated by the premiums and taxes paid by the current workers. In these schemes where risks are shared, benefits received are not directly related to the contributions made (Fultz, 2003). Alternatively, in funded systems, individuals are making contributions in the form of premium payments through out a certain period of time only for themselves and accumulation of capital into the system is invested on the basis of a selected portfolio approach. Therefore, benefits to be received in the future are directly related to the contributions made by the individual.

The sustainability of social security systems are heavily dependent on the financial conditions of these systems which are directly related to the strength of their governance and their actuarial well being. Social security systems regardless of the way they are financed face risks. Although fluctuations in output and prices are important, demographic changes are at the centre of the discussion. World Bank Report, *Averting the Old Age Crises*, focused on the aging of societies which was considered as a factor that is likely to deteriorate the financial sustainability of the social security systems (World Bank, 1994). Hence, transition from pay as you go systems to funded or privatised systems were suggested as a solution to the problems created by the aging population. At the same time according to Barr (2009), funded systems face some other additional risks such as management risk, investment risk and annuities market risk. During the ages of high economic growth, pay as you go social security systems where almost full coverage to all needs provided were administrated without considering the long term future dynamics. Nevertheless with demographic challenges, switching from pay as you go to funded systems or a mixture of both was considered as a solution (Castellino and Fornero, 1999). Some researchers (Febrero and Cadarso, 2006) also argue that irrespective of the system selected, governments should find a way to increase the rate of productivity, labour participation rates and invest more in human capital as the financial outcome relies heavily on these factors. Cesaratto (2007) argues whether pay as you go and fully funded systems are equivalent according to the macro economic considerations of alternative theories.

2. Turkish Social Security System and Its Financial Outlook

In Turkey there are a several different social insurance schemes where the distinctions are made according to the employment status of the premium payer. In general employees in private sector are members of *SSK* (Social Insurances Agency) where registration is compulsory and the insurance premiums are mainly paid by both the employers and the employees, employers and individuals who are self-employed are members of *BAG-KUR* where insurance premiums are fully paid by the receivers and individuals who are employed by the government are members of *Emekli Sandığı*, where the premiums are paid by both the government and the receivers. One of the key features of these systems is that partners, children and parents of these premium payer insurants are also receiving benefits if they are not covered by any of these schemes. Citizens who are not protected by the shelter of any of these social insurance systems or any other private insurance schemes –mainly the very poor– are given *Yeşil Kart* (Green Card) which

provides free health benefits to the recipients. In practice there are no organic bonds in between these different schemes but they all are controlled and administrated by the government (Ulutürk and Dane, 2009).

The social security system in Turkey has the characteristics of a pay as you go scheme with defined contributions. The premiums received before 1980s were invested especially in the properties markets and provided some important income though these flows have declined during 2000s parallel to the growing rate of deficits (Yılmaz, 2006). Moreover, all these different schemes designed for a separate part of the society are controlled and administrated by the government and financial back up to these schemes are provided by the state. Therefore when evaluating these schemes financially, all of them should be taken into account. The tables below provide some important information about the state of these systems in Turkey. The data given in each table puts forward the situation of these major schemes which constitutes the main pillars of the social security system in the country. Premium revenues, pension and health payments are cumulative summations of the data for each separate system including Emekli Sandığı, Bağ-Kur and SSK.

Table 1: Revenues and Payments of Turkish Social Security System during 2000-2010

Years	PRSC ¹ (I)	PP ² (II)	HP ³ (III)	TP ⁴ (II+III)	SSD ⁵ (II+III-I)	PR/TP ⁶
2000	10.605.400	10.897.903	4.247.665	15.145.568	4.540.168	70,0%
2001	7.983.214	8.767.705	3.750.815	12.518.520	4.535.306	63,8%
2002	9.881.275	11.124.933	5.086.018	16.210.951	6.329.676	61,0%
2003	14.213.709	16.895.436	7.155.515	24.050.951	9.837.243	59,1%
2004	19.312.528	21.592.042	9.260.654	30.852.696	11.540.168	62,6%
2005	23.219.854	28.975.263	10.231.491	39.206.755	15.986.901	59,2%
2006	29.104.808	31.521.577	12.354.318	43.875.894	14.771.087	66,3%
2007	33.885.950	40.239.791	15.372.010	55.611.801	21.725.851	60,9%
2008	42.284.072	45.842.278	19.647.995	65.490.273	23.206.201	64,6%
2009	35.441.028	44.548.034	18.708.236	63.256.270	27.815.243	56,0%
2010	44.907.958	52.991.610	21.818.042	74.809.652	29.901.694	60,0%

Reference: Sosyal Güvenlik Kurumu, SGK İstatistik Yıllıkları, SGK 2010, Mali Tablolar, www.sgk.gov.tr.

*Numbers are in thousands of US dollars, where original numbers in TLs are converted in to US dollars with respect to the average yearly \$/TL exchange rates.

¹Premium Revenues without State Contribution, ²Pension Payments, ³Health Payments, ⁴Total Payments, ⁵Social Security Deficit, ⁶Premium Revenues/Total Payments

Table I reveals the financial structure of the social security system in Turkey. Premium revenues consist of payments made by workers and employers for private sector employees, payments made by self-employed individuals and payments made by government on behalf of civil servants. Although there are other minor sources of revenues, when evaluating the self sufficiency of the social security system, cash flows from premium payments are considered as the main source of revenues. Likewise when calculating the total expenditure of the social security system, only pension payments and health payments are taken into account as they are the major components of the total expenditure.

As table 1 indicates during 2000 and 2010, the social security deficit rose from 4.5 billion \$ to 29.9 billion \$. Both revenues and total expenditures increased though the rise in revenues was 3.2 times where as the rise in expenditures was 4 times which contributed to the widening gap in between these values. Moreover, the premium revenues without state contribution could only cover %60 percent of pension and health expenditures which are the core components of the total social security expenditures.

Table 2: Social Security Deficits, Direct Government Transfers and Consolidated Government Budget Deficits in Turkey during 2010-2010

Years	GDP ¹	SSD ²	DGT ³	SSD as % of GDP ⁴	CGBD ⁵	T as % of CGBD ⁶
2000	268.803.260	4.540.168	5.356.451	1.7	21.185.483	25.2
2001	196.904.986	4.535.306	4.190.163	2.3	23.406.557	17.9
2002	233.650.726	6.329.676	7.470.000	2.7	26.789.333	27.8
2003	305.221.919	9.837.243	10.685.906	3.2	26.985.234	39.5
2004	393.685.229	11.540.168	13.614.788	2.9	20.512.676	66.3
2005	487.918.580	15.986.901	17.866.165	3.3	5.190.225	344
2006	530.343.206	14.771.087	16.446.153	2.8	3.246.853	506
2007	648.598.786	21.725.851	25.433.076	3.3	10.544.615	241
2008	736.848.256	23.206.201	27.234.883	3.1	13.513.178	201
2009	618.544.532	27.815.243	34.211.038	4.5	34.260.389	99.8
2010	737.449.227	29.901.694	36.938.926	4.1	26.900.000	137

Reference: Sosyal Güvenlik Kurumu, SGK İstatistik Yıllıkları, SGK 2010, Mali Tablolar, www.sgk.gov.tr, TC Maliye Bakanlığı, Genel Yönetim Mali İstatistikleri, Genel Bütçe İstatistikleri, www.maliye.gov.tr

*Numbers are in thousands of US dollars, where original numbers in TLs are converted in to US dollars with respect to the average yearly \$/TL exchange rates.

¹Gross Domestic Product, ²Social Security Deficit, ³Direct Government Transfers to Social Security System, ⁴Social Security Deficit as % of GDP, ⁵Consolidated Government Budget Deficit, ⁶Transfers as % of Consolidated Government Budget Deficit

Table II reveals some important facts about the state of social security system in Turkey. The core social security deficit as defined earlier is covered by direct transfers from the government budget every year. As it can be seen from the figures, the deficits created by the social security system are compensated by direct cash transfers made by the government. Between years 2000 and 2010, GDP has increased 1.7 times where as the transfers has increased 5.7 times. Hence, social security deficit as a percentage of GDP during the same period rose from 1.7% to 4.1%. The burden of direct transfers on the budget as a whole can be observed just by looking at the data which shows transfers as percentages of budget deficits. In year 2001, transfers to the social security system made only 17.9% of government budget deficit. Though from year 2005 and onwards there would have been no budget deficits only if there should have been no direct transfers to the social security system as the amount of cash transfers were higher than 100% of budget deficits. In the next 10 years if GDP and social security deficits will rise on average at the same pace, social security deficit to GDP ratio will be 9.7% and in 30 years time the ratio will be 56.2%, which will imply a drastic rise from 4.1%. The existing data on social security system reveals that with such numbers it would be difficult to achieve financial stability and sustainability of the system unless remarkable reforms will be practiced.

3. Past Reformation Experiences

The need for reformation of the social security system has been on the government's agenda since 1960s. One of the first important reports about the future of the social security system in Turkey was prepared by Antoine Zelenka who was appointed by ILO (International Labour Organisation) on Turkish government's request. Zelenka (1969) mainly pointed out the actuarial difficulties the system might probably face as an outcome of the new legislation number 1186 which provided pension benefits to the insurants without any age condition. Moreover, Zelenka (1969) highlighted that the system might collapse with payments growing at such a pace. These predictions about the future state of the social security system might be considered as very realistic as during 1980s and 1990s the burden of debt created by the social security deficits reached such a level that a new social security reform act (number 4447) was legislated and came

into effect on August 1999. Ekin, Alper and Akgeyik (1999) revealed the reasons of the crises experienced in this period as follows:

- Practices that decrease revenues
 - Informal employment
 - Unrealistic income declaration for premium payments
 - Uncollectable premiums
 - Deterioration of contribution-benefit ratio
 - Amnesty acts
- Practices that increase expenditures
 - Young pensioners
 - A model providing benefits without contributions
 - One contributor providing benefits to several dependents
 - Heavy premium burdens on employees and employers

Özşuca (2003) highlighted that the new reform package intended to decrease the expenditures and increase the revenues. The implementation of the new reforms contradicting with the high expectations attributed to them seemed to have no significant impact on the financial situation of the social security system in Turkey. As shown in Tables I and II, both deficits and direct transfers from the budget to finance the debt created by social insurance schemes has increased. Therefore, once again another new reform appeared on the government's agenda, as the administrative inefficiency created by the partial character of the system was considered to be the causation of the problems. A new legislation (5510 Social Insurances and General Health Insurance Law) was made recently in year 2006, where these partial systems were integrated under a single roof (Yorgun, 2007). Every single citizen became a compulsory member of general health insurance system with this new act where the premiums of individuals who have a share of household income below one third of minimum wage were going to be paid by the government and the premiums of children under the age of 18 or if they continue higher education until the age of 25 were to be fully financed by the government. Some other important features of the new reforms can be listed as follows:

- Premium payments to be made to be able to receive health benefits were raised from 11% to 12.5%.
- For pensioners to receive annuities at least 7200 days of premium payments should be made.

- Retirement age was raised from 58 for women and 60 for men to 65 for both men and women.
- Income replacement rate will be decreased to 40% for those who will be newly insured after the legislation came into effect.
- Only the rate of inflation is going to be taken into account for monthly pension payment adjustments.

Even though the latest reforms aim to re-structure the system, both the current and the future financial sustainability of the system still remains a mystery. The rise in social security expenditures should be accompanied by at least a proportional rise in premium revenues to keep the system strong in a changing demographic and economic environment. However, low labour participation rates and more importantly a very high ratio of unregistered employment are constraints which are structural in nature implying that raising premium revenues is not an easy task to accomplish.

4. The Relationship between Labour Participation Rates, Unregistered Employment and Deficits

Table 3: Labour Force, Unemployment Rate and Unregistered Employment in Turkey during 2000-2010

Years	Labour Force *	Labour Force Participation Rate (%)	Unemployment Rate (%)	Unregistered Employment in Agriculture*	Unregistered Employment in Non Agriculture*
2000	23.078	49.9	6.5	6.887	4.038
2001	23.491	49.8	8.4	7.422	3.959
2002	23.818	49.6	10.3	6.723	4.409
2003	23.064	48.3	10.5	6.531	4.441
2004	22.016	46.3	10.8	5.136	4.708
2005	22.455	46.4	10.6	4.547	5.119
2006	22.751	46.3	10.2	4.307	5.285
2007	23.114	44.4	10.3	4.290	5.132
2008	23.805	46.9	11	4.406	4.814
2009	24.748	47.5	14	4.503	4.825
2010	25.641	48.8	11.9	4.857	4.915
2011	26.725	49.9	9.8	5.151	4.998

Reference: TÜİK Hanehalkı İşgücü İstatistikleri, www.tuik.gov.tr

*Numbers are in thousands of US dollars, where original numbers in TLs are converted in to US dollars with respect to the average yearly \$/TL exchange rates.

Table III reveals the structure of labour force in Turkey. Labour force participation rate was fairly low in the past ten years ranging between 45-50% when compared to some other countries (Canada 67%, France 56%, Germany 60%, Netherlands 65%, Portugal 62%, Russia 63%, UK 62%, USA 64%, Japan 60% and South Korea 60%). At the same time unregistered employment is a serious problem and it seems that it is almost persistent and moreover there is a rising trend especially in the non-agricultural sectors.

In the light of these data it can be easily calculated that if the labour force participation rate should have been 60%, the labour force would have been 32.1 million in year 2010. With an unemployment rate of 11.9%, an ideal number of 28.2 million employees could have been paying social security premiums under the consideration that no one is unregistered. However, the current number of premium payers (compulsory) was only 14.4 million which implies that the gap between the current and the ideal number was 13.7 million employees. The monthly premium payment which accrued for a minimum wage receiver was 106.47 TL and which accrued for an employer was 142,16TL in year 2010. Therefore if the labour force participation rate would have been 60% with no one unregistered, there should be an extra accumulation of premiums to the social security system which would have amounted to 41.1 billion Turkish Liras even if we assume that these potential 13.7 million labourers were all minimum wage receivers. Besides 96.96 TL income tax accrued monthly for every single employee which in effect was paid by the employer to the government on behalf of the minimum wage receiver. Hence this means another 16.0 billion TL which would have been collected otherwise. Just these two items makes a lump-sum of 57.1 billion TL which makes around 38.1 billion US dollars. The direct transfers from the consolidated budget to the social security system in 2010 were around 36.9 billion US dollars. By taking these calculations into account we might conclude as a consequence that by increasing labour force participation rate and alleviating unregistered employment, there would have been no need for any direct transfers to the system.

5. Conclusion

Social security systems emerged in the last quarter of the 19th century and played a crucial role in compensating the externalities created as a result of industrialisation by providing a safety net which enabled the benefit receivers to insure themselves against some important economic and social risks. Although majority of these systems were administrated under the intergenerational

dependency assumption, as the financial burdens created by these provisions increased, sustainability of these schemes became uncertain. In line with the international adjustments, the social insurance systems in Turkey also experienced a several reformation attempts after 1970s where restoration of the financial strength was at the center of these reformation processes.

New legislations (number: 4447 in 1999 and number: 5510 in 2006) were made to restructure the system, nevertheless there has been no significant enhancements achieved in terms of reducing the gap created by the difference between the revenues collected and expenditures made. As revealed by the data which were presented in the former parts of this study, it was estimated that in 30 years time the social security debt to GDP ratio will rise to 56.2% (currently it is 4.1%) if the GDP and the debt will keep growing at the same pace. The main reason for the failures in attempt to reform the system was that governments focused on increasing revenues and decreasing expenditures by passing new acts from the parliament which in turn seems to have no effect on the structure of the system in general.

The structural disorder of the system in Turkey can be observed easily just by looking at the current data. There were 16.1 million (14.4 million compulsory) active premium payers (including apprentices and volunteers) and 35.4 million dependants who were also receiving benefits and besides there were 9.5 million pensioners in year 2010. There were also 9.3 million green card (yeşil kart) holders who also received health benefits without making any premium contributions to the system as they were assumed to be the poorest in the society. As a consequence these numbers indicate that 16.1 million premium payers were socially securing 70.3 million people including themselves which reveals the reason behind the rising trend in social security deficits, the higher amount of government transfers from the budget every year and more importantly underlines why reforms were incapable of sustaining financial stability.

As a concluding remark, the policy makers should concentrate on increasing labour force participation rates, creating decent jobs, attaining high rates of sustainable economic growth, encouraging female labour participation and abolishing unregistered and informal labour. As predicted earlier in this study just by increasing labour force participation rate to 60% and eradicating unregistered employment, the compulsory premium paying base could be increased to a level (28.2 million) where there would be no need for direct transfers to the system. In practice achieving these goals requires structural

changes and adjustments which might take a certain amount of time. However these structural reforms might provide an undisputable amount of benefit if planned properly and practiced efficiently.

BIBLIOGRAPHY

Barr, N. (2009). "International trends in Pension Provision", *Accounting and Business Research*, 39 (3), 211-225.

Castellino, O., Fornero, E. (1999). "From PAYG to Funding in Italy", *The Geneva Papers on Risk and Insurance*, 24 (4), 473-487.

Cesaratto, S. (2007). "Are PAYG and FF Pension Schemes Equivalent Systems? Macro Economic Consideraitons in The Light of Alternative Economic Theories" *Review of Political Economy*, 19 (4), 449-473.

Ekin, N., Alper, Y., ve Akgeyik, T. (1999). *Türk Sosyal Güvenlik Sisteminde Arayışlar: Özelleştirme ve Yeniden Yapılandırma*, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No: 1999-69.

Febrero, E., Cadarso, M. A. (2006). "Pay As You Go Versus Funded Systems: Some Critical Considerations", *Review of Political Economy*, 18 (3), 335-357.

Fultz, E. (2003). *Recent Trends in Pension Reform and Implementation in the EU Accession Countries*, ILO.

Kelly, E., Rawls, J., (2001), *Justice As Fairness: A Restatement*, Cambridge-Massachusetts: Belknap Press of Harvard University Press.

Özşuca, Ş. (2003). "Küreselleşme ve Sosyal Güvenlik Krizi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 58 (2), 133-152.

Ulutürk, S., Dane, K. (2009), "Social Security : Theory, Transformation and Turkey's Application", *Electronic Journal of Social Sciences*, 8 (29), 114-142.

Yılmaz, G. A., "Türkiye'de Sosyal Güvenliğin Finansmanı", *İktisat Dergisi*, 478, 62-74.

Yorgun, S. (2007). "5510 Sayılı Kanun, Anayasa Mahkemesinin İptal Kararı ve Çatırdayan Norm ve Standart Birliği", *Tisk Akademi*, 2 (4), 126-145.

FORECASTING ECONOMIC GROWTH RATE: THE CASE OF NORTH CYPRUS

Turgut TÜRSOY*

ABSTRACT

While GDP is a key indicator of economic activity, it is unfortunately published quite late in North Cyprus. In order to make more accurate forecasting, an auto-aggressive moving average (ARMA) model was used in this study to forecast the real growth rates of the economy. The growth forecasting models that was developed is based on the Box-Jenkins approach which identifies the models, and was used to apply it to *ex-ante* forecasting. The results indicate that the forecasts relating to the *ex-post* period real growth rates, that the developed models gave, were reasonably accurate. Based on this result an attempt is made to forecast the *ex-ante* period real growth rates of North Cyprus.

Jel Classifications: C53, E37

Keywords: ARMA Models, Forecasting, Box-Jenkins, Model Selection.

ÖZET

EKONOMİK BÜYÜME ORANININ TAHMİNİ: KUZAY KIBRIS ÖRNEĞİ

GDP, ekonomik faaliyetlerin en ciddi göstergelerinden biri olmasına rağmen, Kuzey Kıbrıs'ta bu veriler oldukça geç yayınlanmaktadır. Bu yüzden ekonomide daha isabetli tahmin gerçekleştirebilmek için mevcut veriler kullanarak ARMA Modeli ile ekonominin reel büyüme oranları tahmini yapılmıştır. Ekonomik tahmin modelleri Box-Jenkins yaklaşımı temelinde belirlenerek *ex-ante* tahminleri için kullanılmıştır. Sonuçlar, elde edilen *ex-post* dönem reel büyüme tahminlerinin, makul seviyede isabetli olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlara dayanarak bu çalışmada Kuzey Kıbrıs'ın reel *ex-ante* büyüme oranlarının tahminleri yapılmaya çalışılmıştır.

Jel Sınıflandırması: C53, E37

Anahtar Kelimeler: ARMA Modelleri, Tahmin, Box-Jenkins, Model Seçimi.

* Yrd. Doç. Dr., Yakın Doğu Üniversitesi, Bankacılık ve Finans Bölümü (ttursoy@neu.edu.tr)
YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi, C. VI, No. 1, (Nisan 2013)

Introduction

Information on the current state of economic activity is a crucial ingredient for policy making, as the choice of the appropriate policy stance relies on updated knowledge of the macroeconomic framework (see Baffigi et al., 2004). In North Cyprus, unfortunately, important economic indicators that provide a comprehensive picture of the overall economy are published after substantial time lags. Mitchell (2009) provides an explanation for the same situation of time lags that; “inevitably... means that economists and policymakers neither know where we are now, nor yet where we might be in the future”. When national data are available with substantial delay, this weakens their role as a support to policy making and understanding the economic situation earlier or at the necessary time. This is also explained by Schumacher & Breitung (2008) that macroeconomic policy-making in real-time faces the problem of needing to assess the current state of the economy with incomplete statistical information and important economic variables are released with considerable time lags. As a key indicator of real economic activity, GDP and its growth rate are published with a considerable delay. Therefore, in order to understand where the economy is now, there is a need for forecasting the *ex ante* economic variables. Policy actions that have an impact on the economy take time to show effect. Therefore, in order to formulate current policy, policymakers must rely on forecasts of future economic activity. Giannone et al. (2008) states that monetary policy decisions in real time are based on assessments of current and future economic conditions using incomplete data. Because most data are published with time lags or delays, and therefore both forecasting and assessing current conditions are important tasks for authorities.

The purpose of this study is to forecasts real GDP growth rates of North Cyprus economy. GDP is an important indicator as it represents an overall measure of the status of the economy. However, GDP data is published with some delay in all economies. In the case of North Cyprus, delay is substantially large (one year) and therefore, building models for forecasting GDP growth would be a very valuable contribution to the policy makers. Thus, this paper attempts to forecast real GDP growth rates using Box-Jenkins approach to choose which models to use. While there are studies¹ on various aspects of the economy of North Cyprus, so far there has not been to the best of my knowledge any study aimed at forecasting the economic growth rates in the country.

¹ Katircioglu (2006) & Feridun et al. (2011).

1. Literature Review

There are several studies² that forecast the real GDP growth. Ashiya (2005) examined the real GDP forecasts of 38 Japanese private institutions over the past 22 years. Clements et al. (2007) analysed the Federal Reserve Green book forecasts of real GDP, inflation and unemployment for the period 1974-1997. Mitchell (2009) considers forecasting quarterly GDP growth by directly using both regression and factor based models. Banbura & Rünstler (2011) derive forecast weights and uncertainty measures for assessing the roles of individual series in a dynamic factor model (DFM) for forecasting the euro area GDP from monthly indicators. This study use the model to forecast euro area GDP growth rates from a set of 76 monthly series, comprising real activity measures, financial data and surveys.

A forecast might reasonably be judged “successful” if it was close to the outcome, but that judgment depends on how “close” is measured (Clements & Hendry, 2004, p. 5). Ascher (1978, p. 1) stated that the art of forecasting is intrinsically difficult. The challenge facing a policy-maker is to decide whether and how to use the projections supplied by forecasting specialist, in the light of the problematical nature of forecasting (Ascher, 1978, p. 1). However, policy-makers continually use forecasts. Therefore, the accuracy of the forecasts is needed to be evaluated. Ashiya (2005) state that accuracy of real GDP growth forecast is crucial to those who look to real GDP as a guide to what is happening to the economy. There are numerous studies that investigate the accuracy and rationality of forecasts.³ For example, Batchelor & Dua (1991) develops tests for rationality in forecasts made by economists who contribute to the Blue Chip Economic indicators consensus forecasting service, and tries, by means of a questionnaire on forecasting methods, to determine why some forecasters appeared more rational than others. Jansen & Kishan (1996) examine the accuracy, reliability and efficiency of U.S. Federal Reserve System green book forecasts. Joutz & Stekler (2000) explain that, to successfully implement monetary policy the Federal Reserve System (FED) must make forecasts about the future state of the economy. This paper examines some of the characteristics of these forecasts. Ashiya (2005) investigates accuracy of the forecasts relative to naive forecasts, VAR, VECM, and the Japanese government.

² Romer & Romer (1996); Joutz & Stekler (2000); Diron (2006); Ashiya (2005, 2007); Mitchell (2009); Banbura, et al. (2010).

³ Batchelor & Dua (1991); Jansen & Kishan (1996); Joutz & Stekler (2000); Ashiya (2005).

2. The Methodology

In this section, the macroeconomic modelling will be discussed to see whether it could be used to develop models to explain the growth expansion in North Cyprus. After the models to be used have been chosen, they are used to predict the forecasts of real economic growth rates for North Cyprus.

Univariate time series models forecasts by relating a variable's future values to its past values. The trend, cyclical, seasonal and random components contained in stationary series can usually be described by either an Autoregressive (AR) process in which there is dependence between the successive observations in the series, or a Moving Average (MA) process in which there is dependence between the successive error terms (Griffith & Vere, 2000, p. 156). Joyeux & Abelson (2000, pp. 24-25) point out that the key attempts to approximate a more complex reality that has also been used widely in forecasting is the Autoregressive Moving Average (ARMA) model, based especially on Box & Jenkins (1976) approaches. The autoregressive part corresponds to the regression of the variable against itself. The residual correspond to the moving average part. Adding the moving average part to the model allows forecasts to compensate for previous forecasts errors. ARMA models have been found to perform extremely well for short horizon forecasting (see Joyeux & Abelson, 2000, p. 25).

The details of an ARMA model might be described briefly as follows. In the ARMA model, the key feature of the modelling is the way that the model deals with lags in the time series and in the residuals. A series is called to follow an ARMA (p,q) process when it can be modelled as an ARMA model with p lags of the series and q lags in the residual. A process y_t follows an autoregressive process of order p if the present observation y_t is a function of past observation going back p periods:

$$y_t = \varphi_1 y_{t-1} + \varphi_2 y_{t-2} + \dots + \varphi_p y_{t-p} + \varepsilon_t \quad (1)$$

where y_t is the tth observation ($t = 1, 2, \dots, T$) on the variable to be modelled after subtracting its mean. ε_t is an error term with zero mean and constant variance that is not autocorrelated. Such an error term is usually called white noise. A more parsimonious representation is reached by including q lags of the error terms. Such a model is an ARMA (p,q) model:

$$y_t = \varphi_1 y_{t-1} + \varphi_2 y_{t-2} + \dots + \varphi_p y_{t-p} + \varepsilon_t - \theta_1 \varepsilon_{t-1} - \theta_2 \varepsilon_{t-2} - \dots - \theta_q \varepsilon_{t-q} \quad (2)$$

where ε_t is a white noise process. These models describe stationary time series process in which the residuals are serially independent and are randomly distributed as a white noise process. To develop a univariate time series model for forecasting the real growth rate, the general form of ARMA model is as follows:

ARMA (p, q)

$$(1 - a_1 L - \dots - a_p L^p) y_t = (1 + \beta_1 L + \dots + \beta_q L^q) \varepsilon_t \quad (3)$$

where the $a(L)$ and $\beta(L)$ are the AR and MA components of order p and q respectively.

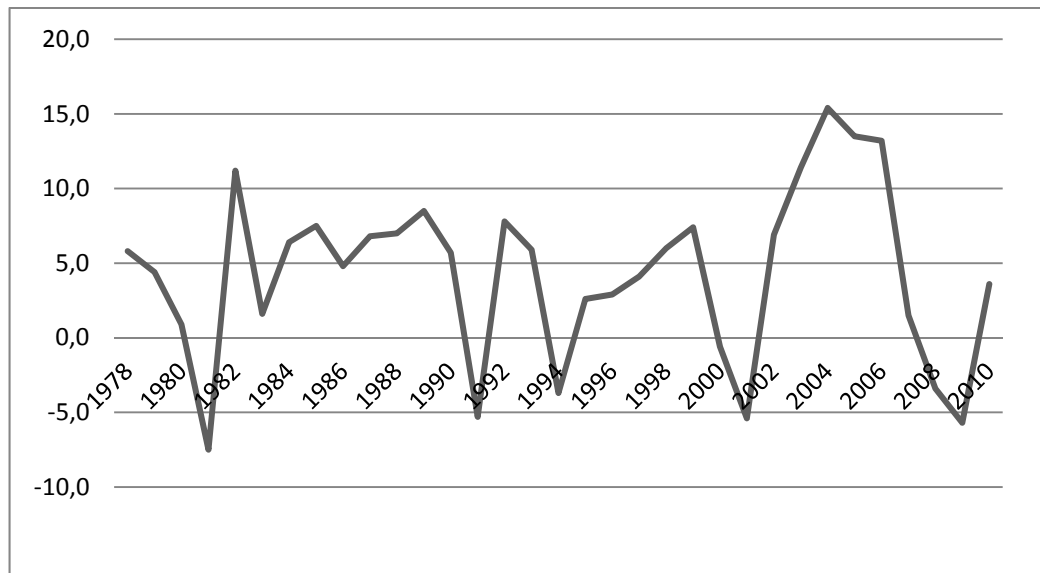
ARMA models are the centrepiece of the Box-Jenkins framework. ARMA models are simple combinations of the autoregressive and moving average models, and they have the potential to approximate the dynamics more parsimoniously than purely autoregressive or moving average models (Diebold, 1998). Harvey & Todd (1983) specify that, in the traditional Box-Jenkins framework, the main tools for specifying a suitable model are the correlogram and, to a lesser extent, the sample partial autocorrelation function. Box and Jenkins popularized a three-stage method aimed at selecting an appropriate model for the purpose of estimating and forecasting a univariate time series (Enders, 2004, p. 76). The way to find the best fitted model (ARMA) is to use the Box-Jenkins steps, namely; identification, estimation and diagnostic check. First step include deciding the order lag for model to require the accurate model. Of course, with *acf* and *pacf* from correlogram and graphical view provide necessary information about the time series lag structure. The second way to conclude lag structure is using a AR (1) technique to know with residual to the maximum lag length. Last step is to have whether the specified model is accurate. Although, first the models run out and then finding the best fitted model with the other models for using AIC, SBC, and *acf*, *pacf* or Ljung-Box test.⁴ The diagnostic test for specified model in selection process is to using autocorrelation test. This is the usual way to find parsimonious model and this is the way to find the best in all alternative models. In this study, ARCH and White heteroskedasticity tests are also applied for diagnostic tests.

⁴ Enders (2004) stated that AIC and SBC parameters are used to select parsimonious model.

3. Forecasting Real Growth Rate for North Cyprus

In this section, the applications of the univariate time series approach were estimated with the construction of models for forecasting the yearly real growth rate of North Cyprus. The yearly time frame was chosen; because of the data availability from the State Planning Organization is on an annual basis. The pattern of the real growth rate is showing high peaks and troughs (see figure 1). This is showing a non-stable economic growth path for North Cyprus in the period of 1978-2010. Economic growth forecasts are thus important task for providing information about future prospects of the economy.

Figure 1: Yearly Real Growth Rate of North Cyprus, 1978-2010

The Box-Jenkins method of identification, estimation, diagnostic checking and forecasting incorporates both judgmental subjective elements and quantitative elements in the formal statistical estimation and validation procedures (Griffith & Vere, 2000, p. 165-166). Univariate time series modelling stresses the derivation of structures which adequately explain the series pattern. When such a model has been determined, it can be used for forecasting to obtain future values of the data series.

Table 1: Unit Root Tests for Real Growth Rate

TEST	Levels			First Differences	
	<i>k</i>	Test statistics	<i>P</i> value	Test statistics	<i>P</i> value
Augmented Dickey-Fuller	1	-3.269	0.0286	-4.344	0.0026
Philips-Perron	1	-3.007	0.0491	-4.854	0.0008

k: lag length. The unit root tests were produced with an intercept and with one lag term. The lag length was determined by the general to specific procedure.

First step in the identification process is to determine the characteristic of the stationarity of the data. A number of unit root tests were performed on the real growth rate data and the results are reported in Table 1. These test confirm that, at the level, real growth rate series is $I(0)$ or is a stationary series.⁵

Table 2: Estimated Models of the Real Growth Rate

	<i>Model 1</i>	<i>Model 2</i>	<i>Model 3</i>	<i>Model 4</i>	<i>Model 5^a</i>
	<i>p</i> = 1 <i>q</i> = 1	<i>p</i> = 1 <i>q</i> = 1, 4	<i>p</i> = 2 <i>q</i> = 1	<i>p</i> = 2 <i>q</i> = 1, 4	<i>p</i> = 2 <i>q</i> = 1
a_0	4.469 (2.383)	4.851 (3.047)	2.795 (0.828)	4.685 (6.137)	4.293 (4.978)
a_1	0.077 (0.183)	0.738 (2.450)	1.368 (5.248)	1.064 (3.908)	1.282 (6.436)
a_2			-0.575 (-2.503)	-0.521 (-2.391)	-0.634 (-2.982)
β_1	0.483 (1.253)	-1.635 (-3.739)	-1.741 (-3.086)	-1.541 (-3.020)	-1.738 (-4.266)
β_4		-0.376 (-0.796)		-0.496 (-0.923)	
D_{crises}					-7.369 (-2.547)
$\bar{R}^2$	0.15	0.58	0.67	0.69	0.78
<i>AIC</i>	154.9	139.6	134.2	133.6	125.9
<i>SBC</i>	158.3	144.1	138.8	139.3	131.6
<i>Heteroskedasticity:</i> <i>White</i>	[0.543]	[0.681]	[0.277]	[0.728]	[0.900]
<i>ARCH</i>	[0.760]	[0.992]	[0.822]	[0.568]	[0.343]

⁵ It is observed that the data used in model construction are stationary, thus only ARMA models will be considered further.

<i>Q</i>(8)	5.099 (0.531)	14.250 (0.014)	7.898 (0.162)	4.447 (0.349)	4.125(0.532)
<i>Q</i>(12)	6.006 (0.815)	15.147 (0.087)	9.253 (0.414)	5.446 (0.709)	5.994(0.740)
<i>Q</i>(16)	7.191 (0.927)	15.318 (0.288)	10.128 (0.683)	6.591 (0.883)	10.736(0.633)

Notes: Each coefficient is reported with the associated *t*-statistics for the null hypothesis that the estimate value is equal to zero. P-values are represented in square brackets. For comparability, the AIC and SBC values are reported for estimations. These criteria can be used to aid in selecting the most appropriate model; the smallest values are preferred. *Q*(*n*) reports the Ljung-Box *Q*-statistic for the autocorrelations of the *n* residuals of the estimated model. Significant levels are in parentheses.

^a D_{crises} denotes that dummies of crises was included in the estimated model.

ARMA models for the real growth rate series is identified estimated and applied (table 2). Five ARMA models for the real growth rate, which differ in terms of their *p* and *q* components, are identified, estimated and three of them applied to have both *ex post* and *ex ante* forecasts. These models show that it is possible to construct different models for forecasting the real growth rate series with changing the AR and MA components. To having different models allows the model's forecasts to be comparatively evaluated. The models are identified and estimated using yearly data on the real growth rate from 1988 to 2010. Sixteen lags used in the calculation of the *Q*-statistics. With the (*p,q*) notation and *t*-values in parentheses, the estimated ARMA(*p,q*) models are given above.

The terminology ARMA (1,1) indicates that there is AR(*p*) term (*p*=1) and MA(*q*) term (*q*=1). The *t*-statistics under the estimated coefficients indicate low levels of significance, all coefficient are statistically insignificant. Also, the adjusted *R*² suggests that a substantial part of the variation in the real growth rate is unexplained by this model. In the second model, the ARMA (1,1) model estimated with an additional moving average coefficient at lag 4. The coefficient of the estimated ARMA(1,(1,4)) model are highly significant with *t*-statistics of 3.047, 2.450 and -3.739 except the MA(4) term. Forming the Ljung-Box *Q*-statistic for 8 lags of residuals yield a value of 14.25; it can be reject the null that *Q*(8)=0 at the 5 percent significant level. Hence, the lagged residuals of this model show substantial serial autocorrelation. In the third model, there are two term of AR and one term of MA. The residuals are white noise, and more than half of the variation in the real growth rate is explained. The coefficients of the estimated ARMA(2,1) model are highly significant. In the model of ARMA(2,(1,4)), there are two terms of each AR and MA type. The residuals are white noise, and a similar portion of the variation explained with this model when it is compared

with the previous one. The Q -statistics indicate that the autocorrelations of the residuals are not significant. Notice that all coefficients have significant t -values except MA(4) term. In the Model 5, ARMA (2,1) model estimated with additional dummy variable for crises. D_{crises} represent crises dummy variable such that the value of dummy is one during the crisis period and zero otherwise. Gunsul (2007) states that the North Cyprus economy has experienced two banking sector distress periods; the first took place in 1994 and the second took place in 2000s. Therefore, the crises dummy was added to the model for the years of 1994 and 2001 to check whether crises have any effects on the real growth rate. The coefficient of the dummy has been negative and it was statistically significant.

To evaluate whether the models are correctly specified, White heteroskedasticity and ARCH tests in the residuals are applied to the models. Table 2 reports p -values from tests of the null hypotheses of no ARCH and no heteroskedasticity. It could be note that these hypotheses cannot be rejected at conventional significance levels for any models.

The estimates from the models show that the real growth rate of North Cyprus can be described by different ARMA processes. The model 3, 4 and model 5 would be appropriate for forecasting real growth rates. Growth forecasts were produced for each three models, over the known data from 2002 to 2010 (*ex post* forecasts) and further than the known data to 2013 (*ex ante* forecasts) (table 3). The accuracy of the *ex post* forecasts was estimated by comparison with the actual data and forecasts based on the Mean Absolute Percent Errors (MAPE), Root Mean Square Error (RMSE) and Mean Absolute Error (MAE) methods (table 3).

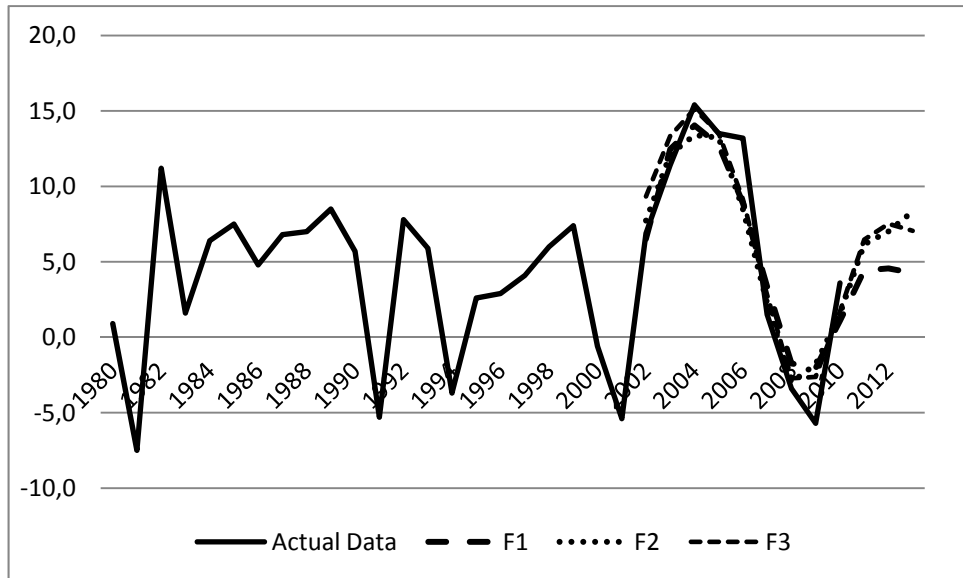
Table 3: Forecasts of Real Growth Rate

Year	Forecasts				Mean Absolute Percent Errors		
	Actual Data	Model 3	Model 4	Model 5	Model 3	Model 4	Model 5
2002	6.9	6.52	7.73	9.33	0.05	0.12	0.35
2003	11.4	12.46	12.13	13.34	0.09	0.06	0.17
2004	15.4	14.05	13.40	15.12	0.08	0.13	0.02
2005	13.5	12.75	13.23	13.54	0.05	0.02	0.00
2006	13.2	8.88	8.48	9.12	0.32	0.35	0.31
2007	1.5	3.35	2.24	2.78	1.23	0.49	0.85
2008	-3.4	-1.74	-3.00	-2.72	0.48	0.11	0.20

2009	-5.7	-2.04	-1.78	-2.62	0.64	0.68	0.54
2010	3.6	1.10	1.55	1.71	0.69	0.56	0.52
2011	-	4.42	6.15	6.47	-	-	-
2012	-	4.56	7.01	7.52	-	-	-
2013	-	4.27	8.34	7.05	-	-	-
MAPE					0.408	0.284	0.329
RMSE					2.311	2.306	2.147
MAE					1.947	1.740	1.743

The assessment of the forecasting performance of the ARMA(2,1), ARMA(2,(1,4)) and ARMA(2,1) with crises dummy can be done by using the mean absolute percent errors tests. The three models were estimated using all available observation through 2010 and nine *n*-step-ahead forecasts were obtained.

Figure 2: Actual Growth Rate and Forecasts

When evaluate over nine year period, the MAPE result indicated that each of the three models produced reasonable *ex post n*-step-ahead growth forecasts. Makridakis (1993) argued that MAPE (mean absolute percentage error) is a relative measure that incorporates the best characteristics among the various

accuracy criteria. The mean absolute percent error of the model 3 was 40 percent; the means of the model 4 and 5 were 28 percent and 32 percent, respectively. As such, there is an advantage in the forecasting performance of the model 4. However, Model 3 forecasts for the period of 2011 to 2013 were close to the predictions of State Planning Organization (SPO). The SPO's predictions for the years between 2011 and 2013 were 4.21%, 3.97% and 4.09%, respectively.

All models substantially estimated actual growth rate in the years between 2002 and 2005 and succeed to predict the continued growth expansion start with 2003 till 2006. Also, the models succeed to predict the unusual negative growth rates in the years 2008 and 2009. These negative values could be explained by the global crises in the world that started at the year of 2008. Thus, estimated growth rates responses do accurately reflect what happening in the real growth rate in the *ex post* forecasts period. Thus, the univariate time series models did a reasonable job of forecasting the real growth rates in the past periods, hence, these models used to obtain future forecasts until the year of 2013 like the State Planning Organization. However, the high growth rate in the 2006 and the low growth rate in 2007 failed to predict accurately by the models. Also, all models failed to predict accurately the growth rates in 2006 till 2010. However, the succeed forecasts would have been expected to have substantially smaller forecasts errors. As a result, it is important to recognise that the MAPE result of the three models produced reasonable *ex post* *n*-step-ahead growth forecasts. With this paper, it is assumed that the *ex ante* forecasts of real growth rate might be helpful to understand the future movements in the North Cyprus economy.

Conclusion

Statistical data on the current state of the economy is crucial to policymakers to early understanding the economic situation. However, the national data of GDP and its growth rates are released usually with a delay. Therefore, forecasts are made essentially because they are useful to the policymakers to understanding the current state and the future prospects of the economy. Time series forecasting involves attempting to forecast the future values of a series given its previous values and error terms. ARMA model states that the current value of a series depends on its own previous values plus a combination of current and previous values of an error term. Therefore, the forecasts of the real growth rates of North Cyprus are obtained with the ARMA models. GDP as a key indicator of real economic activity is published with considerable delay in North

Cyprus; therefore, the real growth rate of GDP is selected in this study to providing forecasts for *ex-post* and *ex-ante* periods. The construction of the real economic growth forecasting models follow the Box-Jenkins time series procedures of identifying the underlying time series components of the forecasts series, estimating the models and applying it to *ex ante* forecasting. The estimates of the models showed that the real growth rate can be described by different ARMA processes. Estimated three models used to generate *ex post* and *ex ante* forecasting for the real growth rate. Growth forecasts were produced for each model, both over the known data from 2002 to 2010 and further than known data to 2013. It was found that Model 3 *ex ante* forecasts of real growth rates were close to the SPO's predictions for the years between 2011 and 2013. Also, the accuracy of the forecasts was estimated with the forecast performance measures.

BIBLIOGRAPHY

Ascher, W. (1978). *Forecasting, an Appraisal for Policy-Makers and Planners*. London: The Johns Hopkins University Press.

Ashiya, M. (2005). "Twenty-two Years of Japanese Institutional Forecasts". *Applied Financial Economic Letters*, 1, 79-84.

Ashiya, M. (2007). "Forecast Accuracy of the Japanese Government: Its Year-ahead GDP Forecast is too Optimistic". *Japan and the World Economy*, 19, 68-85.

Baffigi, A., Golinelli, R. & Parigi, G. (2004). "Bridge Models to Forecast the Euro Area GDP". *International Journal of Forecasting*, 20, 447-460.

Banbura, M., Giannone, D. & Reichlin, L. (2010). "Nowcasting". *ECB Working Paper Series No. 1275*.

Banbura, M. & Rünstler, G. (2011). "Look into the Factor Model Black Box: Publication Lags and the Role of Hard and Soft Data in Forecasting GDP". *International Journal of Forecasting*, 27, 333-346.

Batchelor, R. & Dua, P. (1991). "Blue Chip Rationality Tests". *Journal of Money, Credit and Banking*, 23 (4), 692-705.

Box, G. & Jenkins, G. (1976). *Time Series Analysis, Forecasting, and Control*, San Francisco: Holden Day.11

Clements, M. P. & Hendry, D. F. (2004). "An Overview of Economic Forecasting". In M. P. Clements and D. F. Hendry (Eds), *A Companion to Economic Forecasting* (pp.1-18). Australia: Blackwell.

Clements, M. P., Joutz, F. & Stekler, H. O. (2007). "An Evaluation of the Forecasts of the Federal Reserve: A Pooled Approach". *Journal of Applied Econometrics*, 22 (1), 121-136

Diebold, F. X. (1998). "The Past, Present and Future of Macroeconomic Forecasting". *Journal of Economic Perspectives*, 12, 175-192.

Diron, M. (2006). "Short-term Forecasts of Euro Area Real GDP Growth, an Assessment of Real-time Performance Based on Vintage Data". *ECB Working Paper No. 622*.

Enders, W. (2004). *Applied Econometric Time Series*. John Wiley and Sons. 2nd Edition.

Feridun M., Sawhney, B. & Shahbaz, M. (2011). "The Impact of Military Spending on Economic Growth: The Case of North Cyprus". *Defence and Peace Economics*, 22 (5), 555-562

Giannone, D., Reichlin, L. & Small, D. (2008). "Nowcasting: The Real-time Informational Content of Macroeconomic Data". *Journal of Monetary Economics*, 55, 665-676.

Griffith, G. & Vere, D. (2000). "Forecasting Agricultural Commodity Prices. In P. Abelson & R. Joyeux (eds.). *Economic Forecasting* (pp. 151-174). Australia: Allen & Unwin.

Günsel, N. (2007). "Financial Ratios and the Probabilistic Prediction of Bank Failure in North Cyprus". *European Journal of Scientific Research*, 18 (2), 191-200.

Harvey, A. C. & Todd, P. H. J. (1983). "Forecasting Economic Time Series with Structural and Box-Jenkins Model: A Case Study". *Journal of Business & Economic Statistics*, 1 (4), 299-307.

Jansen, D. W. & Kishan, R. P. (1996). "An Evaluation of Federal Reserve Forecasting". *Journal of Macroeconomics*, 18 (1), 89-109.

Joyeux R. & Abelson, P. (2000). "Forecasting Methods: An Overview". In P. Abelson & R. Joyeux (eds.). *Economic Forecasting* (pp. 17-49). Australia: Allen & Unwin,

Joutz, F. & Stekler, H.O. (2000). "An Evaluation of the Predictions of the Federal Reserve". *International Journal of Forecasting*, 16 (1), 17-38.

Katircioglu, S. T. (2006). "Causality Between Agriculture and Economic Growth In a Small Nation under Political Isolation: A Case from North Cyprus". *International Journal of Social Economics*, 33 (4), 331-343.

Makridakis, S. (1993). "Accuracy Measures: Theoretical and Practical Concerns". *International Journal of Forecasting*, 9 (4), 527-529.

Mitchell, J. (2009). "Where Are We Now? The UK Recession and Nowcasting GDP Growth Using Statistical Models". *National Institute Economic Review No. 209*.

Romer, C. D. & Romer, D. H. (1996). "Federal Reserve Private Information and the Behavior of Interest Rate". *NBER Working Paper No. 5692*.

Schumacher, C. & Breitung, J. (2008). "Real-time Forecasting of German GDP Based on a Large Factor Model with Monthly and Quarterly Data". *International Journal of Forecasting*, 24 (3), 386-398.

YAZARLARA NOTLAR

1. *YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, hakemli bir dergidir ve Nisan ve Ekim aylarında olmak üzere yılda iki kez yayımlanır.
2. Derginin yayım dili Türkçe ve İngilizce'dir.
3. Dergide yayımlanan tüm yazıların yayın hakları Yakın Doğu Üniversitesine devredilmiş olur. Dergide yayımlanan her türlü yazıdan yapılacak alıntılarda kaynak gösterilmesi zorunludur.
4. *YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*'ne gönderilen yazılar özgün olmalı, başka bir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere başka bir yere gönderilmemiş olmalıdır. Gönderilen yazının bir başka biçimi yayımlanmak üzere incelenmek için bir başka yayımcıya gönderilmiş, ya da yayımlanmış, yada yayımlanacak ise yazar bunu yazısını dergiye gönderdiğinde açıkça belirtmelidir.
5. Yayımlanmak üzere dergiye gönderilen yazılar, yayın kurulu tarafından ilk değerlendirmesi yapıldıktan sonra hakemlere gönderilir. Hakemden gelecek rapor doğrultusunda yazının basılmasına, yazardan makalesinde düzeltme istenmesine ya da basılmamasına yayın kurulu karar verir. Yayım kararı yazara (birden çok yazar varsa, adı ilk belirtilmiş olana) en kısa zamanda bildirilir. Yayımlanmayan makaleler yazarlara geri gönderilmez.
6. Hakem değerlendirmesinin tarafsızlığını sağlamak için hakemlere gönderilen yazıda yazarın kimliğine ilişkin herhangi bir bilgi olmamalıdır. Yazarlar makalelerinin başlığını, ad, soyadı, unvan, bağlı bulundukları kurum adı, posta adresi, telefon ve e-posta adreslerini ayrı bir kâğıda yazarak bir kapak sayfası hazırlayıp makaleleri ile birlikte göndermelidir. Hakemlere gönderilecek metinde makalenin başlığı, makale metni, Türkçe ve İngilizce özetler bulunmalı, kimlik bilgileri yer almamalıdır.
7. Dergide yayımlanması istenilen metinler MS Word dokümanı olarak elektronik ortamda e-mail eki olarak ya da CD olarak aşağıdaki adreste doğrudan Editör'e gönderilmelidir. Yazarlar isterlerse buna ek olarak metnin yazılı kopyasını da gönderebilirler. Yazılı metinler A4 kağıdın bir tarafına 2 aralıkla yazılmalı ve bütün sayfalara birbirini izleyen numaralar verilmelidir.
8. Ana dili İngilizce olmayan yazarlar, İngilizce yazdıkları metinleri göndermeden önce ana dili İngilizce olan bir uzmana okutup gerekli düzeltmeleri yaptırmalıdır.

9. Yazılara yayımlanan yazarlara yayımlanan makalenin 20 adet ayrı basımı ve bir adet dergi bedelsiz olarak gönderilir.
10. *YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*'ne gönderilen makalelerin yazım ve biçim koşulları bakımından son denetimlerinin yazar tarafından yapıldığı, yazarın makalenin disketteki ya da CD'deki biçimiyle basılmasına onay verdiği kabul edilir. Makale dergi editörlüğüne teslim edildikten sonra baskı düzeltmeleri için yazara geri gönderilmez. YDÜ, Sosyal Bilimler Dergisi yazım ve biçim kurallarına uygun olmayan makaleler hakeme gönderilmez ve basılmaz.
11. Gönderilen metnin tamamı daktilo harfleri ile tek aralıklı, A4 kâğıdın alt ve üstünde 5cm, yanlarda 4 cm boşluk kalacak şekilde yazılmış olmalıdır.
12. Makaleler için belirlenmiş standart bir uzunluk söz konusu olmamakla beraber 9000–10000 kelime hedeflenmelidir. 10000 kelimedenden fazla olan metinler ancak özel koşullarda kabul edilir.
13. Makale, italik harflerle ve içerden yazılmış yaklaşık 100 kelimedenden oluşan, temel savını ve varılan sonucu betimleyen bir özet ile başlamalıdır. Özete makale içeriğini karakterize eden 6 anahtar sözcük veya deyim eşlik etmelidir.
14. Metin 12 punto büyüklükte Times New Roman yazı tipi ile yazılmalıdır. Makale başlığı ve ana alt başlıklar 14 punto, Times New Roman yazı tipi, bold ve ana metinden ayrı olmalıdır. İkincil alt başlıklar 12 punto, Times New Roman, bold ve metinden ayrı olmalıdır. İkincil alt başlıkların altındaki alt başlıklar 12 punto, Times New Roman, bold ve italik olmalı ve paragrafın ilk cümlesinin başında yer almalı ve bir nokta ile sonlanmalıdır.
15. Bütün çizelge, grafik ve diyagramlara şekil denilmeli ve birbirini izleyen numaralar verilmelidir. Tablolar olanaklar elverdiği ölçüde az sayıda olmalı ve sadece çok gerekli bilgiler içermelidir. Her şekil ve tabloya Arap rakamları ile bir numara verilmeli ve numaradan sonra başlığı yazılmalıdır ve metin içinde atıf yapılmalıdır.
16. Kaynaklara gönderiler dipnot biçiminde olmamalı, ilgili kaynak(lar) metinde araç içine alınarak (yazar soyadı, yayım yılı: -gerekliyorsa- sayfa numarası/ ya da ilgili sayfalar/bölüm) biçiminde gösterilmelidir.
17. Metin içindeki gönderiler ve metne ilişkin ek açıklamalar sırayla numaralandırılmalı ve metnin sonunda, kısaltma ve sembol listesinden önce “Notlar” başlığı altında yer almalıdır.

18. Metinde gönderi yapılan kaynakların tümü, makalenin en sonuna yerleştirilecek bir kaynakçada yer almalı, gönderi yapılmayan kaynaklar bu listeye konulmamalıdır. Dergi, kitap, derleme, sempozyum adları açık olarak ve italik (ya da koyu renkte) yazılmalıdır.

Prof. Dr. Aykut Polatoğlu

YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi Editörü

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Yakın Doğu Üniversitesi

Lefkoşa/ KIBRIS

e-posta: apolatoglu@neu.edu.tr

Fax: 0(392) 675 1051

NOTES FOR CONTRIBUTORS

1. *NEU Journal of Social Sciences* is a refereed journal published twice a year, April and October.
2. Manuscripts should be written in Turkish or English.
3. Copyrights of the articles appearing in the *NEU Journal of Social Sciences* belong to the Near East University. Authors may use the article elsewhere after publication provided that permission is obtained from Near East University.
4. Articles submitted to *NEU Journal of Social Sciences* should be original contributions and should not be published elsewhere or should not be under consideration for any publication at the same time. If another version of the article is under consideration by another publication, or has been, or will be published elsewhere, authors should clearly indicate this at the time of submission.
5. Manuscripts submitted to the journal will first be viewed by the Editorial Board then forwarded to the referees. In line with the evaluation of the referees, Editorial Board will make the final decision, either in favour or against publication, or return the manuscript back to the author for any revision required by the referees. Authors will be informed of the decision of the Editorial Board regarding publication in the shortest time possible. Manuscripts which are not published will not be returned back the authors.
6. The reviewing of manuscripts is based on the anonymity of the author and the confidentiality of readers' and editors' reports. To guaranty the anonymity in the review process, authors should include a separate title page with their name, institutional affiliation, full address and other detailed contact information. The title of the article alone should appear on the top of the first page of the manuscript.
7. Complete manuscripts should be submitted to the editor, as an MS Word document, either electronically via e-mail attachment, or on a high density 3.5-inch diskette, or CD at the address shown below. Authors may submit additional hardcopies, if so desired. These should be typewritten on A4/Letter paper, on one side only, double spaced and with ample margins. All pages (including those containing only diagrams and tables) should be numbered consecutively.

8. For English written articles, authors whose first language is not English should ensure that a draft of their article has been read and corrected by a competent person whose first language is English.
9. Authors whose articles published in the journal are entitled to 20 free off prints and a copy of the issue in which their article appears.
10. Authors are responsible for ensuring that their manuscripts conform to the journal style. The editors will not undertake retyping of manuscripts before publication.
11. All parts of the manuscript should be typewritten, single spaced, with margins of 5 cm at the top and bottom, and 4 cm on left and right sides of an A4 / paper.
12. There is no standard length for articles, but 9000-10000 words is a useful target. Articles longer than 10.000 words will be accepted only in exceptional cases.
13. The article should begin with an indented and italicised summary (abstract) of around 100 words, which should describe the main arguments and conclusions of the article. Abstract should be accompanied by up to 6 key words or phrases that characterise the content of the article.
14. All material should be 12-point, Times New Roman type. Article title and principal subheads should be 14-point Times New Roman type, bold and set on a line separate from the text. Secondary subheads should be 12-point Times New Roman, bold and set on a line separate from the text. Sub-subheads 12-point Times New Roman type, bold and italic, run-in at the beginning of the paragraph, and followed by a period.
15. All diagrams, charts and graphs should be referred as figures and consecutively numbered. Tables should be kept to a minimum and contain only essential data. Each figure and table must be given an Arabic numeral, followed by a heading, and be referred to in the text.
16. To cite the works you used in developing your article, use the author-date system. For each work to which you refer, give the author's last (family) name, date of publication of the work cited, a page number(s) if needed.
17. Please do not use footnotes. Use endnotes to elaborate or comment on material in the text and place them at the end of the text under the subhead "Notes". Notes should be numbered consecutively through the article with a numeral corresponding to the list of notes placed at the end.

18. List of references (the bibliography) that follows the endnotes should be given in alphabetical order. Only works actually cited in the text should be included in the references.

Prof. Dr. Aykut Polatoğlu

NEU Journal of Social Sciences

Faculty of Economics and Administrative Sciences

Near East University

Lefkoşa/ KIBRIS

e-mail: apolatoglu@neu.edu.tr

Fax: 0(392) 675 1051